

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA MUALLİM-İ SULTÂNÎLER

Kamile ÇAM İNAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehdi ÇİFTÇİ

YÜKSEK LİSANS
İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

KASIM 2023

**OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA MUALLİM-İ
SULTÂNİLER**

Kamile ÇAM İNAN

**YÜKSEK LİSANS
İSLÂM TARİHİ ve SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2023

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Kamile Çam İnan

16/11/2023

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Programı Kamile Çam İnan öğrencisi tarafından hazırlanan Osmanlı İlmiye Teşkilatında Muallim-i Sultânîler tez çalışması 16/11 /2023 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS olarak **KABUL** edilmiştir.

Kabul **Ret**

Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Mehdin ÇİFTÇİ

(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Doç. Dr. Talip AYAR

(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Doç. Dr. Cafer ACAR

(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA MUALLİM-İ SULTÂNÎLER

(Yüksek Lisans Tezi)

Kamile ÇAM İNAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ
ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ
Haziran 2023

ÖZET

Seyfiye ve kalemiye ile birlikte Osmanlı Devleti'nin üç önemli meslek grubundan biri de ilmiye teşkilatıydı. Şeyhülislâm, nakîbüleşraf, kazasker, kadı ve müderris gibi ulemânın yer aldığı bu meslekte padişah hocası anlamına gelen muallim-i sultânî de bulunmaktaydı. Osmanlı padişahları genellikle şehzadelikleri döneminde kendilerine yol gösteren hocalarını tahta geçtikten sonra muallim-i sultânî olarak atarlardı. Bu kişiler, sultanlara ders vermeye devam ederken devlet yönetiminde de onlara danışmanlık yaparlardı. İlk dönemlerde yetki ve sorumluluk bakımından şeyhülislâmdan sonra gelen muallim-i sultânîler, III. Murad'ın hocası Hoca Sâdeddin Efendi ile birlikte devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlar ve şeyhülislâmın önüne geçmişlerdir. II. Mustafa döneminde ise padişahın sadrazama, hocası Seyyid Feyzullah Efendi'nin sözünden çıkmamasını emrettiği nakledilmektedir. Gün geçtikçe otoritesi artan ve yetki alanı genişleyen muallim-i sultânîler, zamanla ilmiyedeki tayinlere ve devlet yönetimindeki işlere müdahale eder hale gelmişlerdir. Bu çalışmada Osmanlı padişahlarını yetiştiren ve onlara danışmanlık yapan muallim-i sultânîlerin devlet teşkilatı ve teşrifatındaki yerleri, biyografileri, yaptıkları vazifeler ve gelirleri gibi birçok bilgi incelenmek suretiyle bu ulemâ grubunun gün yüzüne çıkarılması hedeflenmektedir.

Bilim Kodu : 60303

Anahtar : Osmanlı Devleti, İلميye Teşkilatı, Muallim-i Sultânî, Padişah Hocası

Kelimeler

Sayfa Adedi : 74

Tez : Prof. Dr. Mehdi ÇİFTÇİ

Danışmanı

TEACHERS OF SULTANS İN OTTOMAN İLMİYE ORGANİSATION
(M.Sc.)

Kamile ÇAM İNAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

October 2023

ABSTRACT

The Ottoman Empire had three important professional groups: the military (seyfiye), the bureaucracy (kalemiye), and the religious scholars (ilmiye). The ilmiye organization was responsible for religious and legal affairs, including positions such as shaykh al-Islam, nakib al-Eshraf, kadi, kazasker, and mudarris. Within this profession, there was also the role of muallim-i sultânî, who served as the sultan's teacher. In the Ottoman Empire, the sultans would appoint their teachers as muallim-i sultânî after ascending to the throne, as they had guided them during their princely education. These individuals continued to teach the sultans while also advising them in matters of state. In the early periods, muallim-i sultânîs, particularly Hoca Sâdeddin Efendi, the teacher of Sultan Murad III, gained influence in state administration and surpassed the authority of shaykh al-Islam. During the reign of Sultan Mustafa II, it is said that the sultan ordered the grand vizier to follow the advice of his teacher, Seyyid Feyzullah Efendi. Over time, muallim-i sultânîs gained more authority and expanded their sphere of influence, interfering in appointments within the ilmiye and involving themselves in state affairs. This study aims to shed light on the role of muallim-i sultânîs in the Ottoman state organization and protocol by examining their positions, biographies, duties, and income, focusing on those who educated the Ottoman sultans and provided them with guidance and counsel.

Science Code : 60303

Key Words : Ottoman Empire, Ilmiye Organization, Muallim-i Sultânî, Sultan's Teacher

Page Number : 74

Supervisor : Prof. Dr. Mehdi ÇİFTÇİ

İÇİNDEKİLER

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA MUALLİM-İ SULTÂNÎLER	iv
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. MUALLİM-İ SULTÂNÎLİK.....	11
2.1. Osmanlılar'a Kadar Muallim-i Sultânîlik.....	11
2.2. Osmanlı'da Muallim-i Sultânîlik.....	12
3. OSMANLI'DA MUALLİM-İ SULTÂNÎLER.....	34
3.1. Çelebi Mehmed'in Hocası: Sofî Bayezid.....	34
3.2. Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) Hocaları	34
3.3. II. Bayezid'in Hocaları.....	44
3.4. Yavuz Sultan Selim'in Hocası: Halîmî Çelebi	46
3.5. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Hocası: Hayreddin Efendi	47
3.6. II. Selim'in Hocası: Ataullah Efendi	47
3.7. III. Murad'ın Hocaları.....	48
3.9. III. Mehmed'in Hocası: Hoca Sâdeddin Efendi	52
3.10. I. Ahmed'in Hocası: Aydınlı Mustafa Efendi.....	52
3.11. II. Osman'ın Hocası: Ömer Efendi.....	52
3.12. Sultan İbrahim'in Hocası: Cinci Hüseyin Efendi	53
3.13. IV. Mehmed'in Hocaları.....	55
3.13. II. Süleyman'ın Hocası: Arapzâde Abdülvehhâb Efendi.....	57
3.14. II. Mustafa'nın Hocası: Seyyid Feyzullah Efendi.....	58

3.15. III. Selim'in Hocası: Ahmed Kâmil Efendi	59
3.16. Sultan Abdülmecid'in Hocaları	60
3.17. Sultan Abdülaziz'in Hocası: Hasan Fehmi Efendi	61
4. SONUÇ	63
KAYNAKÇA.....	67
ARŞİV KAYNAKLARI	67
MATBU KAYNAKLAR	67
ARAŞTIRMALAR.....	67
EK: Sultan Abdülaziz Döneminde Hasan Fehmi Efendi'nin Hâce-i Şehriyâri Olarak Zikredildiği Belge	71
ÖZGEÇMİŞ	72

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her safhasında değerli mesailerini harcayan, teşvik ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. MehdiŇ Çiftçi'ye en kalbi teőekkürlerimi sunarım. Teze katkılarından dolayı başta Doç. Dr. Erdem Can Öztürk olmak üzere üzerimde emeiği bulunan tüm hocalarıma teőekkürü borç bilirim. Araştırma sürecinde sundukları imkânlar ve gösterdikleri kolaylıklar sebebiyle başta Türkiye'nin en önemli ilim merkezlerinden İSAM (İşlam Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi çalışanları ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nde çalışan değerli arkadaşım Emine Hazer'e teşekkür ederim. Ayrıca üzerimde maddi ve manevi büyük emekleri bulunan ve bugünlere gelmemi sağlayan değerli aileme; son olarak araştırma süresince ortaya çıkan sıkıntılara sabırla katlanan vefâkâr eşime ve oğluma şükranlarımı sunarım.

Kamile ÇAM İNAN

Ankara, 2023

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A. DVNSMHM.d	Bab-1 Asafi/Divan-1 Hümayun Sicilleri/Mühimme Defterleri
a.y.	Aynı yer
b.	bin (oğlu)
Bk.	Bakınız
BOA	Devlet Başkanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör/Editörler
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
IRCICA	İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Research Center For Islamic History, Art and Culture)
İ.DH.	İrade-i Dâhiliye
M.	Milâdî
MAD.d	Maliyeden Müdevver Defterler
Nr.	Numara
Nşr.	Neşreden
Ö.	Ölümü, ölüm tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMA.d	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TSMA.e	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin gelişimine paralel şekilde teşkilat sistemi oluşmuş ve bu sistem dâhilinde müesseseler ortaya çıkmıştır. Padişah hocalığı anlamındaki muallim-i sultânîlik de bu müesseseler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bazı makaleler dışında bugüne kadar hakkında herhangi bir müstakil çalışma yapılmayan bu kurum mensupları olan muallim-i sultânîler tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada muallim-i sultânîliğin tarihî seyri, görevleri, gelirleri ve tespit edilebilen muallim-i sultânîlerin biyografileri incelenmiştir.

Osmanlı devlet teşkilât ve teşrifat sistemi seyfiye (askerî zümreler), kalemiye (bürokratlar) ve ilmiye olarak üç temel gruba ayrılmıştır.¹ Devletin organlarından seyfiye ve kalemiye tezimizin konusu olmadığından bunlar hakkında bilgi verilmemiş, ilmiye teşkilatından ise kısaca bahsedilmiştir. Şeyhülislâm, nakîbüleşraf ve kazasker gibi ilmiye mensupları hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin gelişmesine katkı sunan ve günümüze etki eden birçok komutan, yönetici ve âlim bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan padişah hocalarına dair özgün bir çalışmanın gerekli olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin padişahlarını kapsayarak muallim-i sultânîler hakkında fikir sunabilecek bir araştırma ortaya konacaktır. Bu bağlamda tezin problem cümlesi “Muallim-i sultânîlerin Osmanlı tarihine, ilmiye geleneğine ve Osmanlı yönetimine katkıları nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmanın alt problemleri;

- 1- Muallim-i sultânîlerin Osmanlı öncesindeki ve Osmanlı tarihindeki durumu nedir?
- 2- Muallim-i sultânîlerin Osmanlı teşrifatındaki konumları nedir?
- 3- Muallim-i sultânîlerin görev alanları nelerdir?
- 4- Muallim-i sultânîlerin gelir kaynakları nelerdir?

¹ Mehmet İpşirli, “İlmiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/141.

5- Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar bütün padişahlar kendilerine muallim-i sultânî tayin etmiş midir?

6- Tespit edilen muallim-i sultânîler kimlerdir?

Bu araştırmanın amacı, muallim-i sultânîleri tespit ederek onların devlet yönetimine katkılarını değerlendirmektir. Bu gayeden hareketle Osmanlı'da muallim-i sultânîlerin kaç kişi olduğu, hangi padişahın veya padişahların hocası olduğunu tespit etmek; farklı görevleri veya yetenekleri varsa onları araştırmak; Osmanlı tarihine etkilerini inceleyip değerlendirmek söz konusu olacaktır. Osmanlı'da muallim-i sultânîlik kurumunun devletin kuruluşundan son muallim-i sultânîye kadar olan işleyişi hakkında bütünsel bir fikir elde etmek, tezin bir diğer amacıdır.

Muallim-i sultânîleri ön plana çıkaran husus, onların diğer muallimlerden ve danışmanlardan farklı olarak devletin başındaki padişahın danışmanı konumunda olmalarıdır. Muallim-i sultânîler, ulemâ sınıfına mensup olup şeyhülislâmdan sonra en yetkin şahsiyetlerdir. Ayrıca onların Osmanlı'nın gelişip büyümesinde önemli etkileri olmuştur. Çalışma, Osmanlı'nın ilk padişahı Osman Gazi'den (1302-1324) son muallim-i sultânînin görüldüğü Sultan Abdülaziz'e (1861-1876) kadar olan muallim-i sultânîleri de kapsamı açısından önem arz etmektedir. Araştırmanın konusu, Osmanlı'nın bütün muallimlerini veya danışmanlarını kapsamayıp sadece padişahların özel muallimlerine odaklanmaktadır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden kaynak taraması yapılarak oluşturulmuştur. Veriler içerik analizi ve karşılaştırma yöntemi ile elde edilmiştir. Öncelikle muallim-i sultânîler arşiv belgeleri, ulemâ biyografileri, kanunnâmeler ve Osmanlı kronikleri gibi kaynaklara bakılarak tespit edilmiştir. Kaynaklarda geçen muallim-i sultânîler arşiv belgelerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

Muallim-i sultânîlerle ilgili bilgiler hem arşiv belgelerinde hem de yazma veya matbu kaynaklarda bulunmaktadır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Bab-ı Asafî/Divan-ı Hümayun Sicilleri/Mühimme Defterleri ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki evrak ve defterler arşiv kaynaklarının en önemlilerindedir. Bir âlimin padişah hocası olup olmadığı, padişah hocası ise gelirleri veya arpalığı hakkındaki bilgilere ulaşmak için bu arşiv kaynaklarına başvurulmuştur.

Muallim-i sultânîlik kurumu hakkında detaylı bilgi bulunan kaynakların başlarında kanunnâmeler gelmektedir. Fatih'in son dönemlerinde hazırlattığı anlaşılan ve günümüzde Abdülkadir Özcan tarafından hazırlanan *Kanunnâme-i Âli Osman*'da muallim-i sultânîlerin diğer devlet ricali arasındaki konumları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.² Muallim-i sultânîlerin diğer devlet ricâli arasındaki konumları hakkındaki bilgiler Abdülkadir Özcan'ın hazırladığı bu kanunnâmede yer almaktadır. Padişah hocalarıyla ilgili başvurduğumuz diğer bir kanunnâme niteliğindeki eser ise Hezarfen Hüseyin Efendi'nin (ö. 1103/1691) yazdığı Sevim İlgürel'in hazırladığı *Telhîsü'l-Beyan fi Kavânin-i Âli Osman*'dır. Osmanlı tarihiyle ilgili olan bu eser 13 bölümden (bab) oluşmaktadır. Müellif bu eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî teşkilatı, teşrifatı ve merasimine dair kanunları özetleyerek bir araya toplamıştır.³ Tezimizde geçen muallim-i sultânîlerin resmî törenlerdeki durumlarını araştırırken de bu esere başvurulmuştur.

Arşiv kaynakları ve kanunnâmeler haricinde, tezimizde kullanılan diğer kaynakların başında tabakât türü eserler gelmektedir. Özellikle kronolojik olarak muallim-i sultânîlerin isimlerinin tespiti, biyografileri, eserleri ve padişahla olan ilişkileri gibi birçok konuda bu tür kaynaklardan istifade edilmiştir. Bunlar arasından Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) Osmanlı âlimleri ve şeyhlerine dair biyografik eseri olan *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'ye yapılan tercüme ve zeyillerden faydalandığımızı belirtmemiz gerekir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 965 (1558) yılına kadar yaşamış âlimleri konu edinen *Şekâik*'te her padişah dönemine tabaka başlığı verilmiştir.⁴ Mecdî, Taşköprülüzâde'nin bu eserini *Hadâiku's-Şekâik* adıyla tercüme etmiştir. Muallim-i sultânîlerin isimleri Mecdî'nin tercüme eserinden tespit edilmiştir. Tezimizde 12 padişah hocasının biyografisi için bu esere başvurulmuştur. Mecdî'nin bu tercümesine birçok zeyl yazılmıştır. Bu zeyillerden biri Nev'îzâde Atâî'nin (ö. 1045/1635) *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik* adlı eseri olup *Şekâik*'in 965-1044/1558-1634 yılları arasındaki biyografileri kapsayan Türkçe

² *Kanunnâme-i Âli Osman*, Haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018), 17.

³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyan fi Kavânin-i Âli Osman*, Haz. Sevim İlgürel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 4.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/485.

zeylidir.⁵ Bu tezde 5 muallim-i sultânînin biyografileri için Atâî'ye müracaat edilmiştir. Padişah hocalarıyla ilgili istifa ettiğimiz diğer bir kaynak ise Şeyhî Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732), *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* adlı eseri olup *Hadâiku's-Şekâik*'e zeyl olarak yazılmıştır. Eserde tabaka ana başlığı altında 1042-1144/1632-1731 yılları arasında yaşayan âlim ve meşâyih biyografileri ve bu döneme ait şairlerin şiirlerine yer verilmiştir.⁶ Tezimizde 4 muallim-i sultânînin biyografisi için Şeyhî'nin mezkûr eserine başvurulmuştur. İlim tarihimizin ana kaynakları olan bu eserlerde muallim-i sultânîlerin doğum-ölüm tarihleri, hangi eğitimleri aldıkları, hangi görevlerde buldukları, padişahlarla nasıl tanıştıkları ve eserleri gibi önemli bilgiler bulunmaktadır.

Muallim-i sultânîleri ve bağlı oldukları muallim-i sultânîlik kurumunu araştırırken istifa ettiğimiz diğer bir eser ise Selânikî Mustafa Efendi'nin (ö. 1008/1600 civarı) *Tarih-i Selânikî'dir*. Müellifin müşahedelerine dayanan Kanûnî döneminin sonlarından III. Mehmed devrinin ortalarına kadar olan (971-1008/1563-1600) olayların anlatıldığı bu eser hatırat niteliğinde olup⁷ muallim-i sultânîlerin padişaha biatleri konusunu ele aldığımız bölümde başvurduğumuz kaynaklardan olmuştur.

Muallim-i sultânîlerin saraydaki konumları ve görevleri konusunda müracaat ettiğimiz diğer bir kaynak ise Naîmâ'nın (ö. 1128/1716) *Târih*'idir. Bu eser, içeriği bakımından olayları kronolojik bir sıra içerisinde vermektedir. Eserde temel konular başlıklar altında zikredilmiştir. Bu başlıklarda, olaylar, kişiler ve kurumlar hakkında önemli bilgiler aktarılmaktadır.⁸

Mehmed Süreyyâ'nın (ö. 1909) *Sicill-i Osmânî* kitabı, muallim-i sultânîlerin doğum-ölüm tarihleri ve nereli olduklarına dair başvurduğumuz diğer bir kaynaktır. Bu eserde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1899 yılı sonuna kadar yaşamış yüksek

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Nev'îzâde Atâî, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fi tekmeleti's-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları 1989), II/V-VII; Mehmed Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisî (XVI-XVII. Asırlar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 7.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları 1989), 3/VII-XIII; Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisî (XVI-XVII. Asırlar)*, 7.

⁷ Mehmet İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/358.

⁸ Mehmet İpşirli, "Naîmâ", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/317.

rütbeli devlet görevlileri, âlimler, kurrular, tarihçiler, coğrafyacılar, hattatlar gibi Osmanlı ricalinin biyografileri ölüm tarihlerine göre alfabetik sıralanmıştır.⁹

Muallim-i sultânîlik konusunda tezimizin en önemli araştırma kaynakları arasında İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *İlmiye Teşkilatı* ile *Saray Teşkilatı* kitapları bulunmaktadır. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı* kitabında müderrislik, kadılık, kazaskerlik, nakîbüleşraflık, şeyhülislâmlık ile birlikte padişah hocalarını da ele almıştır.¹⁰ Tezimizde ilmiye teşkiatı ve muallim-i sultânîler ile bilgiler için Uzunçarşılı'nın bu kitabına sıkça başvurulmuştur. Hânedan üyeleri, merasimler, Enderun halkı ve bîrun görevlilerinin anlatıldığı *Saray Teşkilatı*¹¹ adlı esere ise muallim-i sultânîlerin bayram merasimlerindeki durumları için müracaat edilmiştir.

Muallim-i sultânîlerle ilgili müstakil herhangi bir tez bulunmamaktadır ancak Osmanlı Devlet Teşkilatı'nı veya Osmanlı müesseselerini inceleyen kitaplarda kısa bölümler halinde konuya değinilmiştir. Bu eserler de muallim-i sultânîlerle ilgili bilgiler, sınırlı sayıdaki kaynaklara dayanan kısa özetleri içermektedir. Ayrıca bu eserler muallim-i sultânîlerle ilgili yüzeysel bilgiler içermekte olup hocaların biyografileri hakkında herhangi bir bilgi sunmamıştır. Bunlar içerisinde Ekmeleddin İhsanoğlu *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*¹² ile Mehmet Ali Ünal'ın *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*¹³ adlı eserleri zikredilebilir.

Muallim-i sultânîler tezini hazırlarken Murat Akgündüz'ün “Osmanlı Padişahlarını Yetiştiren Hocalar: Muallim-i Sultânîler” adlı makalesi başvurduğumuz mühim bilgilerin haiz olduğu bir çalışmadır.¹⁴ Akgündüz makalesinde padişah hocalığının tarihi gelişimi, padişah hocalarının teşrifattaki yerlerini, gelirlerini ve vazifelerini ele almıştır. Bu çalışmadan, mevcut bilgiler dışında tezimizin başlıklarını oluştururken de istifade edilmiştir.

⁹ Detaylı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, “Mehmed Süreyyâ”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/528.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 45.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), XVIII.

¹² Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: IRCICA, 1998), 272.

¹³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 1997), 105.

¹⁴ Murat Akgündüz, “Osmanlı Padişahlarını Yetiştiren Hocalar: Muallim-i Sultânîler”, *İstem Dergisi* 5/9 (2007), 49.

Muallim-i sultânîler tezini hazırlarken sıkça faydalandığımız bir diğer çalışma ise Zeynep Altuntaş'ın "*Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*" adlı doktora tezi olmuştur. Ulemâ arasından müderrisleri konu edinen tezde müderrislik yapan padişah hocalarına da değinilmiştir.¹⁵ Özellikle Sultan Abdülmecid'in hocaları bölümünde Altuntaş'ın mezkûr tezine başvurulmuştur.

Mehmet İpşirli'nin "ilmiye", "mülâzemet" ve "huzur dersleri" maddeleri başta olmak üzere *DİA*'da bulunan birçok maddesi; devlet teşkilatı hakkındaki makalesi en çok yararlandığımız araştırmalar arasındadır.¹⁶ Abdülkadir Özcan'ın da "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", "Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa" ve "Lala Şahin Paşa" gibi *DİA*'daki birçok maddesinden istifade ettiğimizi belirtmemiz gerekir.¹⁷

Tezin konusu, amacı, yöntemi, sınırları ve kaynaklarıyla ilgili bu özet bilgilerden sonra Osmanlı İlmiye Teşkilatı'yla ilgili bazı temel konuları burada zikretmek faydalı olacaktır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar dünya üzerinde hâkimiyet kurmasında etkin dinamiklerden biri de devletin düzenini oluşturan teşkilatlardır. Devlet seyfiye, kalemiye ve ilmiye olarak üç sınıfta temellendirilmiştir. İlmiye teşkilatı, Osmanlı Devleti'nde yargı, eğitim, fetva ve diyanet organlarını oluşturan medrese tabanlı ulema sınıfı olarak tanımlanmaktadır.¹⁸ Osmanlı ilmiye teşkilatı bünyesinde muallim-i sultanîler dışında şeyhülislâm, kazasker, nakîbüleşraf, kadı, müderris ve müneccimbaşı gibi ulemâ da bulunmaktaydı. Bu şahıslar ve kurumlarından kısaca bahsedilmesi konunun anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Osmanlılar'da "şeyhülislâmlık" unvanı resmi anlamda ilk olarak Fatih Sultan Mehmed'in Kanunnâmesi'nde, "Şeyhülislâm ulemânın reisidir" ifadesiyle geçmektedir.¹⁹ Osmanlılar zamanında Molla Fenârî'nin Bursa kadısıyken 828 (1425) tarihinde Bursa müftülüğüne tayin edilmesi, şeyhülislâmlığın başlangıcı olarak kabul

¹⁵ Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 207.

¹⁶ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/141; "Mülâzemet", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/536; "Huzur Dersleri", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/441; "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Dergisi* 1/1 (1994), 271.

¹⁷ Abdülkadir Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/542; "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/260; "Lala Şâhin Paşa", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/77-78.

¹⁸ İpşirli, "İlmiye", 22/141.

¹⁹ *Kanunnâme-i Âli Osman*, 5. Ayrıca bk. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyan*, 258.

görmüştür.²⁰ Şeyhülislâmın tayinleri sadrazamın önerisi ve padişahın onaylaması şeklinde gerçekleşirken veziriazamla aralarını iyi tutmamaları, padişahın yanında veziriazam aleyhine konuşmaları veya ihtiyarlıktan sorumluluğu altındaki işleri iyi yönetememesi gibi nedenlerle azlillerine yol açmıştır.²¹ Şeyhülislâmın görevi kendisine yöneltilen sorulara dine uygun açık hükümlü fetvalar vermesiydi. Bu vazifelerini ifa ederken halktan padişaha kadar herkesin sorularını cevaplar ve münasip hükümler verirlerdi. Nitekim padişahlar için savaş ilanı, barış veya katl kararı gibi mühim mevzularda fetva verdikleri gibi onlardan insanlar da gündelik problemleriyle ilgili fetva talep edebiliyorlardı. Siyasal çekişme ortamında şeyhülislâmın verdiği fetvalar haklı veya haksız birçok insanın can vermesine yahut makamlarından olmalarına yol açabilmekteydi.²²

Osmanlı ilmiye teşkilatı mensuplarından bir diğeri kazaskerdir. Kâdı ve asker kelimelerinden oluşan ve kaynaklarda kâdilasâkir, kâdılcünd, kâdıleşker olarak da geçen bu kelime zamanla kazasker şeklinde kullanılmaya başlanmış ve yaygınlık kazanmıştır.²³ Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, beyliğin idaresi altındaki yerlerde kadıların bulunduğu, yeni fethedilen yerlere de kadı tayin edildiği bilinmektedir.²⁴ Kazaskerlik resmî bir kurum olarak ilk defa I. Murad döneminde Çandarlı Kara Halil'in bu makama tayin edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.²⁵ Kazaskerliği kurumsallaştıran Fâtiş Sultan Mehmed, bu müesseseyi Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olarak ikiye bölmüştür. Kazasker tayinleri sadrazamın arzı ve padişahın onayı ile gerçekleşirdi. Kazaskerlerin sadrazamla aralarının açılması, vazifelerini tam yapmamaları, ilimlerinin az olması, hastalık, ayaklanmalar, taht değişikliği gibi nedenlerle azledildikleri görülmektedir. Kazaskerlik ordudaki hukukî meseleleri çözmek için kurulmuştur.²⁶ İlmiye içinde vazife alabilmek için beklenen süreyi ifade eden mülâzemet²⁷ sisteminin işlemesi, kadı ve müderrislerin tayin-azil

²⁰ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/92-93.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 189-192.

²² M. Salih Arı, “Osmanlılar’da Şeyhülislâmlık Müessesesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 1994), 172.

²³ Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/140.

²⁴ Mustafa Şentop, *Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik Kurumu (XVII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2002, 17.

²⁵ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)”, *Belleten Dergisi* 61/232 (Aralık 1997), 606.

²⁶ İpşirli, “Kazasker”, 141-142.

²⁷ İpşirli, “Mülâzemet”, 31/536.

gibi işletilmesi ilgilenmek ayrıca Dîvân-ı Hümâyûn'a üye olarak katılmak onların görevlerindedir. Kazaskerlik ikiye ayrılınca Rumeli kazaskeri önde gelen sıfatını alarak Rumeli'deki ilmiye mansıbyla ilgilenirken diğeri ise Anadolu ve Arabistan'daki ilmiyenin işlerinden mesul olmuştur.²⁸

İlmiye teşkilatı bünyesindeki bir diğeri önemli ulemâ sınıfı nakîbüleşraflardır. Bunlar da seyyid veya şeriflerden seçilirdi.²⁹ İslâm tarihinde soyu Hz. Hasan'a dayananlar şerif, Hz. Hüseyin'e dayananlar ise seyyid şeklinde isimlendirilmiştir.³⁰ Osmanlı Devleti'nde nakîbüleşrafların düzenlediği hüccetlerden ise anne tarafından Hz. Hasan'ın veya Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlerin şerif, baba tarafından gelenlerin ise seyyid olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.³¹ Seyyid ve şeriflerin kayıtlarını tutmaktan başka nikâhlarında dengi kişiler olmasını sağlamak, haklarına sahip çıkmak ve başkalarının haklarını yemesine izin vermemek, fey ve ganimetlerden paylarını dağıtmak ve suç işleyenlerini cezalandırmak nakîbüleşrafların görevlerindedir.³² Osmanlı Devleti'nde ilk defa Yıldırım Bayezid zamanında Seyyid Ali Natta, seyyid ve şeriflerin işleriyle ilgilenmek üzere görevlendirilse de Ankara Savaşı'ndan sonra bu görev tam anlamıyla devam ettirilememiştir. II. Bayezid devrinde Seyyid Mahmud, nakîbüleşraf unvanı ile³³ 25 akçe maaş karşılığında³⁴ seyyid ve şeriflerin başkanı olarak görev almıştır (1494). Bu kurum Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiştir.³⁵

İlmiye teşkilatı mensuplarından bir diğeri de kadılardır. Kadı kelimesi, Arapça kökenli bir kelime olup yargılama anlamındaki “kada” kelimesinden türemektedir. Osmanlı'da kadı, hâkim, yargıç, noter, şehirdeki vakıfların müfettişi ve belediye reisi anlamlarında kullanılmıştır.³⁶ Osmanlı Devleti'nde ilk kadı Osman Gazi zamanında atanmış, bunların işlerine bakan kazaskerlik kurumu ise Sultan I. Murad devrinde ihdas edilmiştir. Osmanlı ülkesi yönetim bakımından kazalara ayrılmış, bu kazalara

²⁸ İpşirli, “Kazasker”, 142.

²⁹ Ayhan Işık, “Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihî Serüveni”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 1/23 (2014), 61.

³⁰ Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/500.

³¹ Işık, “Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihî Serüveni”, 61.

³² Tufan Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/322.

³³ İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, 271.

³⁴ Işık, “Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihî Serüveni”, 61.

³⁵ İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, 271.

³⁶ Kadir Caner Doğan, “Osmanlı Devleti Klasik Çağında Kadılık Kurumu Ve Fonksiyonları”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6/4 (Nisan 2019), 36.

medereseden mezun olmuş, yeterlilik sahibi kişiler iki yıl kadı olarak atanmıştır. Mekke ve Medine gibi özel önem atfedilen kazalarda görev süresi bir yıldır. İlk başlarda kadıları kazaskerler atarken XVI. asırdan itibaren yüksek rütbeli kadıların atamalarını ilmiye sınıfının başı olan şeyhülislâmlar gerçekleştirmişlerdir.³⁷ Kadılar mahkeme başkanlığı yaparlar ve maliye işlere bakarlardı. Ayrıca kadıların ya evlerinde veya camilerde dava gördükleri dikkate alındığında belirli sabit bir mekanlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Mahkemelerde İslâm hukukuna göre hüküm verilir ve gereğini merkezde çavuşbaşı, taşrada subaşı yerine getirirdi. İtirazı olanlar kararı Divan-ı Hümayun'a taşıyabilirdi.³⁸

İlmiye mesleği mensuplarından biri de müderrisler olup bu kelime medresede ders veren hocalar manasına gelmektedir. Medrese geleneğinin Osmanlı'ya Selçuklular'dan miras kaldığı bilinmektedir. Bu bağlamda 1331 yılında İznik'te Orhan Gazi'nin inşa ettirdiği ilk Osmanlı medresesine 30 akçe yevmiye ile Dâvûd-i Kayserî ilk müderris olarak atanmıştır. Çelebi Mehmed devrinde yapılan Sultaniye Medresesi'ndeki müderrisin gündeliği 50 akçe iken II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı medresenin müderrisi 100 akçe yevmiye almıştır. Medreseler, müderrislerin maaşlarına uygun olarak yirmili, otuzlu, kırklı, ellili ve altmışlı olarak derecelendirilmiş olup yüksek maaşlı müderrisi olan medresenin seviyesi de diğerlerinden önde gelmiştir.³⁹ İlk dönemlerde medreselerden yetişmiş fazla ilim adamı olmadığından medreseden mezun olanların beklemeden tayinleri gerçekleşiyordu. XVI. asırdan itibaren mezunlar çoğalınca, kadrosu boşalan medreseye birçok müracaat olması adaylar arasında imtihan yapılma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. İmtihanlar genellikle Fatih Camii gibi büyük bir camide yapılırdı. Önceden hazırlanan adaylar kazaskerlerin huzurunda örnek bir ders anlatır ona göre en başarılı olan seçilirdi. Müderrisler, şeyhülislâm, kazasker gibi üst düzey yöneticilerle anlaşamama veya talebelerle geçinememe gibi nedenlerle tahkikat geçirebilir ve görevden alınabilirlerdi. Bu işlemleri XVI. yüzyıla kadar kazasker, bundan sonra ise şeyhülislâm yürütmüştür.⁴⁰ Ders verme, öğrencileriyle alakadar olma, medresenin huzur ve güvenliğini sağlama gibi görevleri olan müderrisler ayrıca

³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (Mayıs 2005), 418.

³⁸ Ekinci, "Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", 418-419.

³⁹ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 102-103.

⁴⁰ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", 261-262.

talebinin gördüğü dersleri deftere kaydederlerdi. Müderrislerin görevlerini hakkıyla yapmadığı konusunda şikâyet olursa kadılar tarafından teftiş edilirdi.⁴¹

İlmiye teşkilatındaki ulemâ sınıfından biri de müneccimbaşıdır. Osmanlı'da astronomi ve astroloji ile ilgili işlerle görevli kimseye müneccim, bunların başında bulunan kişiye de müneccimbaşı denirdi.⁴² Kible yönünün tespiti, dinî günler ile namaz vakitlerinin doğru tayin edilebilmesi ve bunlara bağlı olarak idarî işlerin yürütülmesi gibi nedenlerle astronomi ve astrolojiye ihtiyaç duyulmuştur.⁴³ Osmanlı Devleti'nde müneccimler ilk defa II. Murad zamanında takvim hazırlamıştır. Sultan II. Bayezid döneminde ise müneccimlerin sayıları artınca müneccimbaşılık makamı ihdas edilmiş ve bu makama Müneccim Abdurrahman getirilmiştir. Yusuf b. Ömer de 930 (1524) yılında hazırladığı *Risâle-i İhtilâcât* adlı ikinci takvimiyle saray müneccimleri arasına girmiş ve müneccimbaşılığa kadar yükselmiştir. XVI. asırda Müneccimbaşı Hüseyin Efendi, zayıçeleriyle (yıldızların, belli bir zamandaki yerlerini, durumlarını gösteren çizelge) meşhur olmasına rağmen saraydaki nüfuzunu kullanarak devlet işlerine karışmış ve bunun sonucunda idam edilmiştir. XVII. asrın yarısından itibaren müneccimbaşılık düzenli bir kurum hâline gelmiş; müneccimler, müneccim-i sâni olduktan sonra müneccimbaşılığa yükselebilmişlerdir. Müneccimbaşı Osman Kâmil Efendi'den sonra müneccimbaşı tayinlerinde bir kesinti olsa da 1898 yılında Mustafa Asım Bey müneccimbaşı olarak atanmıştır. 1924 senesinde ise son müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi'nin vefatının ardından bu kurum ilga edilmiştir. Bu müessesenin yerine baş muvakkitlik kurumu kurularak başına Muvakkit Ahmed Ziya Akbulut getirilmiştir.⁴⁴

İlmiye sınıfının bir diğer gurubu da muallim-i sultânîlerdir. Tezimizden konusunu oluşturan muallim-i sultânîler bu aşamadan itibaren detaylı şekilde ele alınacaktır.

⁴¹ Mehmet İpşirli, "Müderris", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/468.

⁴² "Müneccimbaşı", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları), (Erişim 1 Ekim 2023).

⁴³ Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi ve Araştırmaları Dergisi* (1995), 159.

⁴⁴ Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten Dergisi* 70/257 (Nisan: 2006), 170-172.

2. MUALLİM-İ SULTÂNİLİK

Padişah hocalığı anlamındaki muallim-i sultânîlik, aşağıda Osmanlı öncesi ve sonrası, Osmanlı dönemindeki tarihi seyri, kanunnâmelerde nasıl geçtiği, saray teşkilatındaki yerleri, siyasî, sosyal ve diplomatik rolleri, gelir kaynakları ve imtiyazları başlıkları altında incelenmiştir.

2.1. Osmanlılar’a Kadar Muallim-i Sultânîlik

Tarih boyunca yöneticilerin yetişmesinde önemli rolü bulunan birçok hoca bilinmektedir. Örneğin Makedonyalı Büyük İskender’in yetişmesinde Aristo’nun çok büyük katkılarının olduğu bilinmektedir. Bu anlamda Aristo, Büyük İskender’in hocası olarak nitelendirilmektedir. İslâmî dönemle birlikte Emevî ve Abbasî halifelerinin çocuklarının da seçkin hocalardan ders aldıkları kaydedilmektedir.⁴⁵ Türk Devlet yapısında ise devletin en önemli görevlerinden biri Türkler’in hayatını doğrudan etkileyecek, ülkeyi yönetecek ve tahta çıkacak olan kişinin eğitim görmesi olmuştur. İşte bu sebeple Orhun Kitabeleri’nde Orta Asya Türk devletlerinde ülkeyi yönetecek hanedan üyesine ders veren “ata” adlı bir kurumdan söz edilmiştir. Bu kitabelerde Yollug Tigin, Kül Tigin’in “ata”sı yani danışmanı olarak geçmiştir. Göktürkler döneminde henüz başlangıç seviyesinde olan bu sistem, Selçuklular döneminde “Atabeylik” adıyla kurumsallaşmıştır. Selçuklular döneminde “ata” ve “bey” kelimelerinin birleşmesinden oluşan ve ilk olarak vezir Nizâmülmülk için kullanılan bu unvan alp, inanç, bilge veya tuğrul tigin olarak da geçmektedir. Askerî teşkilattan seçilen bu kişiler, bilgi ve tecrübeleriyle hükümdar olacak şehzadeye “atabey” olurlardı. İdarî birimlere yeni atanan şehzadeye danışmanlık yapan atabeyler, bazen yönetime bizzat veya dolaylı olarak müdahale de ederlerdi. Bu dönemde hükümdarlığa kadar yükselip kendi devletini kuran atabeyler de olmuştur. Devlet sisteminin önemli birimlerinden olan “atabeylik” kurumu, başta Türkiye Selçukluları olmak üzere Harezmliler, Eyyûbiler ve Memlûklüler gibi Müslüman-Türk devletleri ile İznik Bizans İmparatorluğu ve Gürcü Krallığı’nda da görülmüştür.⁴⁶

⁴⁵ Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 49.

⁴⁶ Refik Turan, “XVI. Yüzyılda Bir Türk Atabeyi: Hoca Sâdeddin Efendi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI Tebliğler*, ed. İrfan Çalışan (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003), 68.

Selçuklular döneminde atabeylik, ilk zamanlarda bir unvan iken zamanla devlet memuriyetine dönüşmüş, daha sonra atabeylerin padişahların ölümlerinin ardından şehzade anneleri ile evlenmesi sebebiyle önemi artmıştır. Atabeyler, doğrudan sultana bağlı, tayin oldukları yerde onların temsilcisi sıfatıyla yarı bağımsız yöneticilik yapıyorlardı. Ortaçağ'da memuriyetlerin babadan oğula geçmesi geleneğinde olduğu gibi bazen atabeyler ölünce bu görev oğullarına devrediliyordu. Sultanlar, şehzadelerin olası bir tahrikle başkaldırmamaları için atabeyleri en tecrübeli ve en güvenilir komutanlarından seçerlerdi. Hükümdarların ölümünde ortaya çıkan taht mücadelelerine bakıldığında, şehzadenin yanında, sultanın nâibi sıfatıyla bulunan atabeyin şehzadeyi tahrik ettiği de görülmektedir. Ülkeyi iç savaşa sürüklemekten dahi çekinmeyen bu atabeylerin amacı, şehzadeyi tahta çıkarıp onun üzerinden ülkeyi yönetmek olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷

2.2. Osmanlı'da Muallim-i Sultânîlik

Selçuklulardaki atabeylik uygulamasının Osmanlı Devleti'ne tevarüs ettiği anlaşılmakta olup ata kelimesinin yerini muallim-i sultânî kelimesinin aldığı görülmektedir. Muallim-i sultânîler, Türk Devlet teşkilatında yetkileri diğer yöneticilerden daha üstün olan, toplumun siyasî, ekonomik ve sosyal hayatını düzenleyen sultanın danışmanı, atabeyi (atabeg) veya hocası olarak adlandırılmaktadır.⁴⁸

İlmiye teşkilatının en önemli mesleklerinden birini oluşturan bu mansıb mensupları için “muallim-i sultânî”, “padişah hocası”⁴⁹, “hâce-i sultânî”⁵⁰, “hünkâr hocası”⁵¹, “hâce-i pâdişâhî”⁵² ve “hâce-i şehriyârî”⁵³ gibi kelimeler kullanılmıştır. Muallim-i sultânîler genellikle padişah tarafından şehzadelikleri sırasında ders veren kişiler arasından seçilirdi.⁵⁴ Eğer şehzadenin ders veren hocaları kendisi tahta çıkmadan vefat etmiş ise padişah ulemâ arasından bir hoca tayin ederdi.⁵⁵ Bu hocalar padişahlara hem dinî ve ahlâkî hem de siyasî ve idarî konularda danışmanlık

⁴⁷ Coşkun Alptekin, “Atabeg”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 4/38-39.

⁴⁸ Refik Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, 68.

⁴⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 145.

⁵⁰ Şerafettin Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/196.

⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 145.

⁵² Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 49.

⁵³ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 210.

⁵⁴ “Hoca”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/187.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 145; Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 49.

yaparlardı. Padişah hocalarının tayinlerinin bizzat sultanın iradesiyle gerçekleştiğine dair iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre III. Mehmed, Hoca Sâdeddin'i muallim-i sultânîlik makamına atadığında düzenlediği bir törenle ona bir hil'at giydirmiştir.⁵⁶ İkincisine göre ise Sultan Abdülaziz'in Hasan Fehmi Efendi'ye 29 Ramazan 1278 (30 Mart 1862) tarihli bir irâde-i seniyye ile muallim-i sultânî unvanını vermiştir.⁵⁷ Bu iki örnekten, sultanın iradesiyle padişah hocasına bu unvanın verildiği ve bu vesileyle yapılan törende ilgili padişah hocasına hil'at giydirildiği anlaşılmaktadır.

2.2.1. Muallim-i Sultânîliğin Târihî Seyri

Kaynaklarda Osmanlı'nın ilk padişahları olan Osman Gazi (ö. 724/1324), Orhan Gazi (ö. 763/1362), I. Murad (ö. 791/1389) ve Yıldırım Bayezid'e (ö. 805/1403) belirli bir hoca tayini yapılmadığı görülmektedir. Buna rağmen bu padişahların, döneminin ünlü âlimlerine dinî ve idarî konularda danıştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Osman Gazi, Şeyh Edebâli'nin zaviyesine gider, onun görüşlerine başvururdu.⁵⁸ I. Murad'ın, hem şehzadeligi hem de hükümdarlığı döneminde yanında bulunan Lala Şahin Paşa'ya özellikle askerî konuları danıştığı anlaşılmaktadır.⁵⁹ Yıldırım Bayezid, ünlü âlim İbnü'l-Cezerî'yi yanından ayırmamış, İstanbul muhasarasına ardından da Niğbolu Savaşı'na götürmüştür.⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, daha sonra sultanla katıldığı Ankara Savaşı'nda esir düşmüştür.⁶¹

Osmanlı Devleti'nde ilk defa Yıldırım Bayezid'in, şehzadesi Çelebi Mehmed'in (ö. 824/1421) eğitimi için Sofi Bayezid adında bir hoca tayin ettiği görülmektedir.⁶² Sofi Bayezid, Çelebi Mehmed'in hükümdarlığı döneminde de hocalığını yürütmüştür.⁶³ Çelebi Mehmed'in oğlu II. Murad'a (ö. 855/1451) bir hoca tayin edilip edilmediği hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481) ise henüz şehzade iken sırasıyla Halebli Sirâceddin Mehmed⁶⁴,

⁵⁶Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 51.

⁵⁷ Mehmet İpşirli, İlyas Çelebi, "Hasan Fehmi Efendi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/320.

⁵⁸ Kamil Şahin, "Edebâli", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/393.

⁵⁹ Abdülkadir Özcan, "Lala Şahin Paşa", 27/77-78.

⁶⁰ Ali Osman Yüksel, "İbnu'l-Cezerî'nin Tayyibetu'n-Neşr'i ve Özellikleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1995), 275.

⁶¹ Mecdî Mehmed, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü's-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/60.

⁶² Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 85.

⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 347.

⁶⁴ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 187.

İbn Temcîd, Mevlana Ayas⁶⁵ ve Şemseddin Ahmed Molla Gürânî'den ders almıştır. Molla Gürânî'nin hocalığını yaptığı dönemde de padişah olmuştur.⁶⁶ Fatih, tahta geçince Sinan Paşa⁶⁷, Hocazâde Muslihiddin Efendi⁶⁸, Hatibzâde Muhyiddin Mehmed Efendi⁶⁹, Ispartalı Abdülkadir⁷⁰, Samsunlu Hasan⁷¹, Bursalı Veliyüddinzâde Ahmed Paşa⁷² ve Hayreddin Efendi'yi⁷³ kendisine muallim-i sultânî tayin etmiştir. Fatih'in oğlu II. Bayezid'e (ö. 918/1512) şehzadeligi döneminde Amasyalı Hatip Kasım ile Mevlana Selâhaddin⁷⁴ hocalık yapmıştır. Tahta geçince Seyyid Abdullah⁷⁵, Hattat Mirim Çelebi Mahmud⁷⁶, Balıkesirli Muarrifzâde⁷⁷ ve ona yazı dersleri veren Amasyalı Şeyh Hamdullah hocalığını yapmışlardır. Yavuz Sultan Selim (ö. 982/1574), Trabzon'da sancak beyi iken musahipliğini yürüten, çok değer verdiği Halîmî Efendi'yi, padişah olunca muallim-i sultânîliğe tayin etmiştir.⁷⁸ Kastamonulu Hayreddin Efendi, Kanunî Sultan Süleyman'ın (ö. 1102/1691) hem şehzadeligi hem de padişahlığı döneminde hocası olmuştur.⁷⁹ II. Selim'in (ö. 982/1574) de şehzadeligi ve padişahlığı sırasında hocalığını Ataullah Efendi yapmıştır.⁸⁰ Birgili İbrahim Efendi, III. Murad'ın (ö. 1003/1595) şehzadeligi ve padişahlığı döneminde hocalığını yapmıştır. İbrahim Efendi vefat edince yerine III. Murad'a muallim-i sultânî olarak Hoca Sâdeddin Efendi atanmıştır.⁸¹ Sultan III. Mehmed'in (ö. 1012/1603) şehzade hocaları ise Cafer, Azmi ve Nevâlî Efendiler idi. Padişahlık döneminde ise babası III. Murad'ın hocası Sâdeddin Efendi'yi kendisine muallim-i sultânî olarak tayin etmiştir. İki padişah devrinde de muallim-i sultânîlik görevini yürüten Hoca Sâdeddin Efendi devrinde bu makam, devlet idaresinde görüşü alınan ve ilmiye teşkilatına da mutlak hâkim olan bir kurum haline gelmiştir. Sultan I. Ahmed'in (ö. 1026/1617) muallim-i

⁶⁵ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 188-189; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 145.

⁶⁶ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 102.

⁶⁷ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 193.

⁶⁸ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 145.

⁶⁹ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 166.

⁷⁰ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 198.

⁷¹ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 179.

⁷² Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 170.

⁷³ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 190.

⁷⁴ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 197; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 145.

⁷⁵ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 342.

⁷⁶ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 339.

⁷⁷ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 212-213.

⁷⁸ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 385.

⁷⁹ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 440; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 145-146.

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 146.

⁸¹ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, 429.

sultânîliğini Aydınlı Mustafa Efendi ve Sultan II. Osman'ın (ö. 1031/1622) padişah hocalığını da Amasyalı Ömer Efendi yapmışlardır. I. Ahmed'den sonra kardeşi I. Mustafa (ö. 1048/1639), II. Osman'dan sonra ise IV. Murad (ö. 1049/1640) tahta geçmiş fakat bu padişahlara bir hoca tayin edilip edilmediği hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sultan İbrahim (ö. 1058/1648) devrinde Cinci Hoca olarak anılan meşhur Safranbolulu Hüseyin Efendi, 1054/1644-45 senesinde Anadolu kazaskerliği ile birlikte padişah hocalığına tayin edilmiştir. Sultan IV. Mehmed (ö. 1104/1693) döneminde şehzadelerin stajı sayılan sancağa çıkma uygulaması terkedildiğinden henüz yedi yaşında tahta çıkan IV. Mehmed'e sarayda eğitim almış Bilâl Ağa ve Reyhan Ağa hocalık yapmıştır. Daha sonra ise padişaha Vâni Mehmed Efendi muallim-i sultânîlik yapmıştır.⁸² IV. Mehmed'e Has odada ders veren diğer bir hocası da Üstüvânî Mehmed Efendi'dir.⁸³ Sultan II. Süleyman (ö. 1102/1691) döneminde şehzadeler sarayda kafes hayatı yaşadığı için, ona ancak tahta geçtikten sonra resmî olarak bir hoca tayin edilebilmiştir. O da dönemin sadrazamının tavsiye ettiği Süleymaniye Camii Vaizi Arabzâde Abdülvehhâb Efendi'dir. Sultan II. Mustafa'nın (ö. 1115/1703) şehzade hocaları sırasıyla Seyyid Mehmed Efendi, Vanî Mehmed Efendi ve Seyyid Feyzullah Efendi olmuştur. II. Mustafa tahta geçince yazdığı bir mektupla Seyyid Feyzullah Efendi'yi Edirne'ye çağırması ve onu muallim-i sultânîlik makamına tevcih etmiştir. Edirne Vakası (1115/1703) ile birlikte Seyyid Feyzullah Efendi'nin katledilmesi muallim-i sultânîliğin de önemini kaybetmesine yol açmıştır.⁸⁴ II. Mustafa'nın ardından II. Ahmed (ö. 1106/1695) tahta geçmiş fakat kendisinin muallim-i sultânîsi olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Seyyid Feyzullah Efendi'nin katledilmesi, kendisinden sonraki muallim-i sultânîlerin itibarlarının kaybolmasına neden olmuştur. Nitekim III. Ahmed'den (ö. 1149/1736) itibaren muallim-i sultânî unvanıyla padişahlara hoca tayin edilmediği belirtilmektedir.⁸⁵ Ayrıca önemleri ve etkileri azalan padişah hocalarının Feyzullah Efendi'den sonra isimleri de pek bilinmemektedir.⁸⁶ Buna rağmen sonraki dönemlerde Sultan Abdülmecid'in şehzadeligi devrinde hocalarının Akşehirli Ömer Efendi ile

⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 146; Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 51.

⁸³ Muammer Göçmen, "Üstüvânî Mehmed Efendi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/396.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 146; Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 51.

⁸⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 146.

⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 350.

Hafız Emin Mehmed Efendi olduđu⁸⁷ ayrıca Zeynelabidin Efendi ve Gümüşhaneli Seyyid Hacı Ömer Hulûsi Efendi'den dersler aldığı bilinmektedir. Sultan Abdülmecid (ö. 1861) tahta çıkınca ilk Hafız Emin Mehmed Efendi padişah hocası olmuştur.⁸⁸ Daha sonra Akşehirli Ömer Efendi padişah hocası olmuş ve Sultan Abdülmecid'in istişare meclisinde bulunmuştur.⁸⁹ Mevcut bilgilerden anlaşıldığı üzere Seyyid Feyzullah Efendi'den sonra padişah hocalarının nüfuzları kırılmış olsa da kurumun varlığının devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Sultan Abdülaziz (ö. 1876) tahta geçtiğinde ise şehzadeliginde kendisine hocalık yapan Hasan Fehmi Efendi'ye Ramazan 1278/ Mart 1862 tarihli padişah fermanı ile “muallim-i sultânî” sıfatının verildiği kayıtlarda yer almaktadır.⁹⁰

Muallim-i sultânîlik makamının önemini kaybettiği dönemde padişahların huzur dersleri vasıtasıyla ilmî ortamlardan istifade ettikleri görülmektedir.⁹¹ Huzur dersleri, 1759'dan halifeliğin lağvedilmesine kadar sarayda yapılan tefsir dersleridir. Bu derslerin sistemli olarak ilk defa III. Ahmed zamanında uygulandığı bilinmektedir.⁹²

Buraya kadar şehzadelikleri sırasında ve tahta geçince padişahlara danışmanlık yapan hocalar hakkında anahatlarıyla bilgi verilmiştir. Adı geçen muallim-i sultânîlerin biyografileri ise ayrıntılı bir şekilde üçüncü bölümde verilmiştir. Buraya kadar verilen bilgiler çerçevesinde şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır.

⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 145; Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 51.

⁸⁸ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 207.

⁸⁹ Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 58.

⁹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 145; Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 51.

⁹¹ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 19.

⁹² İpşirli, “Huzur Dersleri”, 18/441.

OSMANLI'DA MUALLİM-İ SULTÂNÎLER (PADİŞAH HOCALARI)

Padîşahlar	Şehzadelik Dönemindeki Hocaları	Padîşahlık Dönemindeki Hocaları (Muallim-i Sultânîler)
Çelebi Mehmed	Sofi Bayezid	Sofi Bayezid
Fatih Sultan Mehmed	Halebli Sirâceddin Mehmed İbn Temcîd Mevlana Ayas Molla Gürânî	Molla Gürânî Sinan Paşa Hocazâde Muslihiddin Mustafa Hatibzâde Muhyiddin Mehmed Hayreddin Efendi Ispartalı Abdülkadir Samsunlu Hasan Ahmed Paşa
II. Bayezid	Amasyalı Hatip Kasım Mevlana Selâhaddin	Amasyalı Hatip Kasım Mevlana Selâhaddin Seyyid Abdullah Hattat Mirim Çelebi Mahmud Balıkesirli Muarrifzâde Şeyh Hamdullah
Yavuz Sultan Selim	Halimî Çelebi	Halimî Çelebi
Kanunî Sultan Süleyman	Hayreddin Efendi	Hayreddin Efendi
II. Selim	Ataullah Efendi	Ataullah Efendi

Padişahlar	Şehzadelik Dönemindeki Hocaları	Padişahlık Dönemindeki Hocaları (Muallim-i Sultânîler)
III. Murad	İbrahim Efendi	Sâdeddin Efendi
III. Mehmed	Cafer Efendi Azmî Efendi Nevâlî Efendi	Sâdeddin Efendi
I. Ahmed	---	Aydınlı Mustafa Efendi
II. Osman	---	Amasyalı Ömer Efendi
Sultan İbrahim	---	Cinci Hüseyin Efendi
IV. Mehmed	---	Vanî Mehmed Efendi Üstivânî Mehmed Efendi
II. Süleyman	---	Arabzâde Abdülvehhâb Efendi
II. Mustafa	Seyyid Mehmed Efendi Vanî Mehmed Efendi Seyyid Feyzullah Efendi	Seyyid Feyzullah Efendi
III. Selim	---	Ahmed Kâmil Efendi

Padişahlar	Şehzadelik Dönemindeki Hocaları	Padişahlık Dönemindeki Hocaları (Muallim-i Sultânîler)
Sultan Abdülmecid	Hafız Emin Mehmed Akşehirli Ömer Efendi Zeynelabidin Efendi Gümüşhaneli Seyyid Hacı Ömer Hulûsi Efendi	Hafız Emin Mehmed Akşehirli Ömer Efendi
Sultan Abdülaziz	İlgınlı Hasan Fehmi Efendi	İlgınlı Hasan Fehmi Efendi

2.2.2. Kanunnâmelerde Muallim-i Sultânîlik

Muallim-i sultânîlik hakkındaki en önemli kaynakların başında kanunnâmeler gelmektedir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed tarafından hazırlatılan kanunnâmede, padişah hocalarının ilmiye sistemindeki yeri ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. İlgili metinde “Şeyhülislâm ulemânın reisidir. Ve muallim-i sultân dahi kezalik serdâr-ı ulemâdır. Veziriazam anları üzerine almak riayeten lazım ve münasıptir. Amma müfti ve hoca sair vüzeradan bir niçe tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler.”⁹³ “Ve bayramlarda meydan-ı Dîvân taht kurulup çıkmak emrim olmuştur. El öpüldükde... Ve hocama ve müfti’l-enâma ve vüzerama ve kadıaskerlerime ve baş defterdârlarıma ve nişancıya kendim kalkmak kanunumdur” denilmektedir.⁹⁴ Bu kanunnâmede görüldüğü üzere padişah hocalarının, şeyhülislâmla aynı derecede ve vezîriâzama eşit olup vezirlerin üstünde bir mevkiye olduğu, bayram tebriklerinde padişahın, hocasına hürmeten ayağa kalkacağı geçmektedir.

Fatih’in bu kanunnâmesinde şeyhülislâm, muallim-i sultânî ve kazaskerlerin aynı lakaplarla geçtiği, daha sonraki tarihlerde ise bu hitapta değişiklikler olduğu, kazasker lakaplarının diğerlerinden ayrılarak şeyhülislâm ve muallim-i sultânîlerin aynı lakaplarla zikredildiği belirtilmektedir. İlgili lakap şu şekildedir:

⁹³ *Kanunnâme-i Âli Osman*, 5. Ayrıca bk. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyan*, 258.

⁹⁴ *Kanunnâme-i Âli Osman*, 17.

“A’lemü’l-ulemâi’l-ızzâm efdalü’l-füzelâi’l-fihâm kâşifu esrâri’t-tenzîl mazharu dekâyıki’t-tefsîr ve’t-te’vîl münevveru mesâbîhi’l-ehâdîsi’n-nebeviyye maşriku meşâriki’l-envâri’l-Mustafaviyye matlau metâlii’l-envâr mirkâtu medârici’l-esrâr siyaku gââyâti’l-fezâil ve’l-maârif ve nisâbu râyati’l-fevâzıl ve’l-avârif bahrü’l-meânî ve’l-yakîn el-müeyyed bi-te’yidi’l-meliki’l-muîn.”⁹⁵

Hezarfen Hüseyin Efendi’nin *Telhîsü’l-Beyan fî Kavânin-i Âli Osman* adlı eserinde ise muallim-i sultân şu şekilde geçmektedir: “Zümre-i ulemâ iki sınıftır. Biri ulemâ-yı zahirdir ki tariki ashabtır. Ya müfti, ya muallim-i sultânî, ya kadı ya reis-i kavm ya müderris ya sahib-i fen ola. Ya bunların birinden olmayıp mülâzemet ide.”⁹⁶

İlgili eserde padişah hocalığı “Kanun-ı Tasaddur” başlığı altında özetle şu şekilde geçmektedir: Şeyhülislâm tüm vezirlerin başında, veziriazam ise kazaskerlerin üstünde olduğu hâlde hünkâr hocalarının her zaman üstünde değildir. Kanûnî döneminde Sadrazam İbrahim Paşa’nın meşhur törenine Muallim-i Sultânî Hayreddin Efendi davet olunmuş, Şeyhülislâm Kemal Paşazâde Efendi geldiğinde nasıl oturulacağını sormuştur. İbrahim Paşa oturma düzenini hatırları hoşnut tutmak suretiyle ayarlamıştır. Buna göre padişah meclisinde, sol yanına Hoca Efendi’yi uygun görmüş, sağına ise kendi oturmuştur. Şeyhülislâm geldiğinde kalkıp “Biz makamı hizmette oluruz” diyerek yerini ona vermiştir. Aynı eserde, muallim-i sultânîlerin kanuna göre bu zümrenin padişaha talim gösterdiğinden dolayı diğer itibar sahiplerinin üstünde olmasına rağmen şeyhülislâmın makamı gibi sabit olmadığı zikredilmektedir. Hoca Sâdeddin Efendi gibi bazı padişah hocalarının şanı ve unvanının şeyhülislâmı geçtiği, bazılarının kabiliyeti yokken istidrac ederek şöhretlerinin seleflerini aştığı, Cinci Hüseyin Efendi gibi bazılarının ise bilgi yönünden zayıf oldukları halde isimlerinin duyulduğu belirtilmektedir.⁹⁷

2.2.3. Muallim-i Sultanîlerin Saray Teşkilatındaki Yeri

Kaynaklarda muallim-i sultânîler, saraydaki ulemâ sınıfından olup diğer görevliler ile birlikte sarayın birun (dış) kısmında zikredilmektedir.⁹⁸ Osmanlı Devleti’nde yeni göreve başlayan padişaha diğer devlet erkânı gibi padişah hocaları

⁹⁵ *Kanunnâme-i Âli Osman*, 23.

⁹⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyan*, 196.

⁹⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyan*, 197-201.

⁹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 347.

da biat ederdi. Selânikî'nin tarihinde Hoca Sâdeddin Efendi'nin III. Mehmed'e biatı özetle şu şekilde anlatılmaktadır:

“III. Mehmed padişah olduğunda devlet erkânı, saltanat üyeleri, vezirler ve âlimler biat için yüce divana geldiler. Cuma günü hepsi matem elbiseleri ile yüce divanda hazır bulundular. Şeyhülislâm Bostanzâde Efendi ve merhum padişahın (III. Murad) hocası Mevlana Sâdeddin Efendi ve önceki Rumeli Kazaskeri Kara Çelebizade Mevlana Hüseyin Efendi... Ve hazır bulunan sipahiler ve hassa sarrâclar ve kapıcılar yüce örtüye yüz sürdüler.”⁹⁹

Saray teşkilâtında bulunan padişah hocaları, sadrazam ve diğer vezirlerle kazasker, kadı, padişah hocası, nakîbüleşraf gibi ilmiye sınıfına mensup kişilerin padişaha kitap sundukları nakledilmektedir.¹⁰⁰ Bu uygulamanın padişahın gözüne girmek, kendilerini kabul ettirmek ve makam elde etmek için yapıldığı anlaşılmaktadır.

Saray teşkilatında bu kadar önemli olan muallim-i sultanîlerin devlet teşrifatındaki yerleriyle ilgili kaynaklarda birçok önemli bilgi aktarılmaktadır. Teşrifat, XVIII. yüzyılda “protokol/merasim” mânasını kazanmıştır.¹⁰¹ Resmî cemiyetlerde devlet erkânının rütbelerine uygun olarak sıra ile kabul edilmesine teşrifat denilmektedir. Sultan III. Mehmed tahta çıktığında (Ocak 1595) cülûs merasimi düzenlenmiş, muallim-i sultânî sıfatıyla önce Hoca Sâdeddin Efendi biat etmiştir. Bu örnekte de görüldüğü üzere teşrifattakilerin belli bir sıraya göre biat ettiği, padişah hocalarının hem cülûs merasimine katıldıkları hem de ilk biat edenler oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰²

Padişah hocalarının teşrifattaki yerlerini gösteren uygulamalardan biri de onların oturma düzenleriyle ilgili olup bu da diğer devlet ricali gibi kanunla belirlenmiştir. Örneğin Kanunî Sultan Süleyman devrinde Sadrazam İbrahim Paşa, kendi yeri olan padişahın sağına şeyhülislâmı, soluna ise Muallim-i Sultânî Hayreddin Efendi'yi oturtmuştur. Yine aynı devirde şeyhülislâmın katılmadığı bir sünnet

⁹⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, çev. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 2/434-435.

¹⁰⁰ Fadime Ünyay Açıkgöz, “154 Numaralı Pişkeş Defterine Göre Padişah Ve Şehzadelere Takdim Edilen İlmî Kitaplar (1675)”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/3 (Aralık 2019), 161.

¹⁰¹ Filiz Karaca, “Teşrifat”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/570.

¹⁰² Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 53.

töreninde padişah hocası, o sırada mecliste bulunan kazaskerlerin de önüne geçerek padişahın sağına oturmuştur. Bu iki hadisede de görüldüğü üzere padişah hocasının teşrifat derecesi, kendisine gösterilen hürmet ve sevgiye bağlı olarak belirlenmiştir.¹⁰³

Muallim-i sultânîlerin teşrifattaki yerlerini gösteren merasimlerden biri de şüphesiz bayram törenleridir. Fatih Kânunnâmesi'nde padişahın bayramlaşma törenlerinde hocasını ayakta karşılaması gerektiği zikredilmektedir.¹⁰⁴ XVII. yüzyılda telif edilen Nimeti Efendi Kânunnâmesi'nde bayramlaşma esnasında padişah tahtında oturur vaziyette iken muallim-i sultânînin elini öpmesi ve oradakilerin de bu durumu alkışlamaları gerektiği geçmektedir. Bilindiği üzere o dönemlerde yüksek rütbeli devlet adamları sultanın elini öperlerdi. Padişah hocalarının bayramlaşma törenlerindeki durumlarıyla ilgili II. Selim döneminden de bir örnek aktarılmaktadır. Buna göre Sultan II. Selim, cülus ettiğinde huzuruna ilk olarak giren hocası Atâullah Efendi'yi saygıyla karşılamıştı.¹⁰⁵

Padişah hocalarının bazı durumlarda şeyhülislâmlardan daha yetkili olduğuna dair örnekler de bulunmaktadır. Nitekim III. Murad devrinde Muallim-i Sultânî Hoca Sâdeddin Efendi, dönemin şeyhülislâmından daha fazla yetkiye sahipti. Padişah, ilmiye tayinleri için hazırlanan silsilenin Hoca Sâdeddin'in onayı alınarak düzenlenmesini ferman etmişti. Bu fermanla Hoca Sâdeddin Efendi şeyhülislâmın önüne geçmiş ve ulemâya dair bütün işlerde yetkilendirilmişti. Ayrıca hocasını devlet işlerine dair meselelerde de görüşünü almak üzere huzuruna sık sık davet etmesi, padişahın ona verdiği değer ve yetkinin bir diğer yansıması olmalıdır.¹⁰⁶

Muallim-i sultânîler arasında en az şeyhülislâm kadar yetkili olan diğer bir padişah hocası Mustafa Efendi'dir. I. Ahmed'in muallimi olan Mustafa Efendi'ye padişah çok değer verir ve tavsiyelerine uyardı. Kendisine verilen bu yetki dolayısıyla "mürettib-i ulemâ" ve "müsteşâr-ı devlet" olarak anılan Mustafa Efendi, Lala Mehmed Paşa'nın, Rebûlevvel 1013/Ağustos 1604'te sadrazam tayin edilmesini sağlamıştı. Mustafa Efendi, bu yetkisine rağmen şeyhülislâm ve kazaskerlerle arasını iyi tutmuş, kimseyi kırmamıştı.¹⁰⁷

¹⁰³ Akgündüz, "Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri", 254.

¹⁰⁴ *Kanunnâme-i Âli Osman*, 17.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 351; Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 53.

¹⁰⁶ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 56.

¹⁰⁷ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 57.

Şeyhülislâm'dan daha fazla yetkiye sahip olan padişah hocalarından bir diğeri ise Ömer Efendi'dir. Dönemin padişahı Sultan II. Osman, ferman yayımlayarak hocası Ömer Efendi'yi ilmiye içerisindeki tayinlerde sadece ona mesuliyet vermesiyle, dönemin şeyhülislâmına fazla bir görev kalmamıştı. Şeyhülislâmı geride bırakan Ömer Efendi, sultanın en güvendiği devlet adamı konumuna yükselmiştir.¹⁰⁸

Osmanlı'nın merkezî bürokrasisinde yer alan bazı devlet erkânının, istek ve arzularını, teşrifattaki bu üstün konumları sebebiyle sultana iletmesi için padişah hocalarından yardım talep ettikleri de görülmektedir. Örneğin III. Mehmed döneminde, Kaymakam Sofu Sinan Paşa, kendisine vezirlik verilmesi ricasını taşıyan mektubu Hoca Sâdeddin Efendi'ye göndermiştir.¹⁰⁹ Sultan İbrahim devrinde ise Mimar Sinan'ın talebelerinden olan hassa mimarbaşı Kasım Ağa, iç siyasete karışmış ve Padişah Hocası Cinci Hüseyin Efendi'nin ricasıyla idamdan kurtulmuştur.¹¹⁰ Bu konudaki diğeri bir örnek de II. Süleyman'ın hocası Abdülvehhâb Efendi'yle ilgili olup onun aracılığıyla Defterdar Hüseyin Efendi, Mayıs 1688 tarihinde Basra valiliğine vezâret payesiyle tayin edilmişti.¹¹¹

Padişah hocalarından yardım talep edilen bir diğeri konu ise manevi destekle ilgili olup bazı devlet adamlarının savaş, kuşatma ve fetih gibi konularda onlardan yardım istedikleri görülmektedir. Örneğin Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, Kaniye kuşatmasında iken sultanın musâhibi Mustafa Paşa, Muallim-i Sultânî Vanî Mehmed Efendi'ye pusulalar göndererek dua desteği istemiştir.¹¹²

Padişah hocalarının, kendilerine gösterilen ilgi ve sevgiden cesaret alarak devlet işlerine müdahil oldukları da görülmektedir. Bunların başlarında Hoca Sadeddin Efendi, Cinci Hüseyin, Akşehirli Ömer Efendi ve Seyyid Feyzullah Efendi gelmektedir. Bu isimlerin yetki sınırlarını aşmak suretiyle devlet işlerine karışarak kendi felaketlerine sebep olmuştur. Devlet işlerine müdahil padişah hocalarından biri olan Hoca Sadeddin Efendi, bürokraside etkin olmuş ve dönemindeki savaşlarda adeta bir komutan gibi sultanı yönlendirmiştir.¹¹³ III. Murad'ın ölümünün ardından devlet

¹⁰⁸ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", a.y.

¹⁰⁹ Mustafa Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyin fî Hülâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, Haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 1/305.

¹¹⁰ Semavi Eyice, "Kasım Ağa", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/539.

¹¹¹ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 58.

¹¹² Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", 26/260.

¹¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 147.

kademesindeki yeri sarsılmayan Hoca Sâdeddin Efendi'nin devlet işlerine müdahale etmeye devam ettiği görülmektedir. Bunun da III. Mehmed'in emri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Dönemin padişahı III. Mehmed devlet adamlarının atamaları için Hoca Sadeddin'e danışılmasını buyurarak hocanın mevkisi iyice sağlamlaşmıştır.¹¹⁴ Yetkileri genişleyen Hoca Sâdeddin, devlet işlerine müdahale etmeye başlamış, rakiplerinden intikam almıştır. Nitekim Hadım Hasan Paşa'yı sadâret makamından azlettirip o makama Cerrah Mehmed Paşa'yı tayin ettiren Hoca Sâdeddin, Damad İbrâhim Paşa'yı da kendisine tabi olmaya mecbur bırakmıştır. Ayrıca Serdar Satırcı Mehmed Paşa'yı Macaristan seferindeki başarısızlığı nedeniyle bir mektup göndererek azarlamıştır.¹¹⁵

Devlet işlerine karışan padişah hocalarından bir diğeri olan Cinci Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'in saraydaki güvendiği Silâhdar Yusuf Ağa (Paşa) ve Şekerpâre Kadın ile anlaşarak padişah üzerinde nüfuz sahibi olmuş, devrin siyasi olaylarına karışmış ve Mustafa Paşa gibi kendisine karşı çıkan ve anlayamadığı kişilerin devre dışı kalmasını sağlamıştır.¹¹⁶ İlmiye tayinlerine ve devlet meselelerine karışan Cinci Hoca'nın, mimarbaşı tayinlerinde dahi etkisi görülmekteydi. Nitekim Topkapı Sarayı'ndaki Sepetçiler Kasrı'nın mimarı olan Kasım Ağa, onun yardımıyla mimarbaşılığa tayin edilmişti.¹¹⁷

Devlet işlerine karışan bir diğer padişah hocası da Seyyid Feyzullah Efendi'dir. Vanî Mehmed Efendi'nin damadı ve II. Mustafa'nın hocası olan Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi, padişahın kendisine fazla hürmet etmesinden dolayı sadrazamları bile gölgede bırakmıştır. Hatta II. Mustafa, tayin ettiği sadrazamlara Şeyhülislâm ve Muallim-i Sultânî Seyyid Feyzullah Efendi'nin sözünden çıkmamalarını tavsiye edecek kadar sadaret makamının nüfuz ve haysiyetini kırmıştı. Padişah, Rami Mehmed Paşa'yı sadrazam tayin ettiği zaman ona, "Şeyhülislâmın reyinden taşra (dışarı) hareket edersen müstahikk-i itab olursun" demişti. Hükümetteki tayin ve azil işlemleri Feyzullah Efendi'nin onayından geçtiği için dairesi vasıtalı vasıtasız merci olmuştu. İlim sahibi olmasına rağmen hâris bir kişiliği olan Feyzullah Efendi'nin mâli

¹¹⁴ Refik Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 68.

¹¹⁵ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 197.

¹¹⁶ Abdülkadir Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", 18/542.

¹¹⁷ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 57.

işlere müdahale etmesine ise defterdarlar seslerini dahi çıkaramamışlardı.¹¹⁸ II. Mustafa üzerinde büyük bir nüfuz kuran Feyzullah Efendi, bu durumdan faydalanarak yakınlarını liyakatlerine bakmaksızın önemli konumlara yükseltti. Hatta kendisinden sonra oğlunun meşihât makamına gelmesi için sultandan izin alarak Osmanlı tarihinde bir ilke imza attı. O dönemde Feyzullah Efendi'nin haksız icraatleri, nüfuzunu kullanarak devlet işlerine müdahale etmesi ve devletin iktisadî yapısının bozulması gibi nedenlerle ulemâ, asker ve halk ayaklanmıştır.¹¹⁹

Devlet işlerine müdahale eden padişah hocalarından biri de Akşehirli Ömer Efendi'dir. Onun devlet işlerine karışması diğer padişah hocalarından biraz farklı olup müdahale girişimi padişah tarafından engellenmiştir. Nitekim Sultân Abdülmecid döneminde, Kırım Muharabesi öncesi savaş yapıp yapılmaması ile ilgili devlet adamları arasında ihtilaf çıkmış ve medrese talebeleri ayaklanmıştı. Akşehirli Ömer Efendi medrese talebelerinin isyanı meselesiyle ilgili¹²⁰ bazı vekillerin değiştirilerek medreseliler hareketinin bertaraf edilmesi gerektiği görüşünü sultana bildirmişti.¹²¹ Sultan Abdülmecid ise “Hoca Efendi! Hoca Efendi! Birtakım esâlifin sözüyle vükelâ azl ve tebdiline kıyâm eder isek, sonra bu devleti idare edemeyiz!” diyerek uyarmıştır. Böylelikle Sultan, Ömer Efendi'nin vekil değiştirme görüşünü reddetmiştir.¹²²

Padişah hocalarından bazılarının vâlîde sultanlar veya kimi görevlilerle işbirliği yapmak suretiyle de devlet işlerine karıştıkları görülmektedir. Nitekim Padişah Hocası Reyhan Ağa, eski Başlala Süleyman Ağa ve Muhasip İsmail Ağa gibi kişiler, IV. Mehmed'in annesi Valide Turhan Sultan ile işbirliği yapmıştır.¹²³

Padişah hocalarının, sadrazam azil ve tayinlerine karışmak suretiyle devlet işlerine müdâhil oldukları anlaşılmaktadır. Fatih Kanunnâmesi'nde de geçtiği üzere sadrazamlar mevki olarak devlet erkânının en üstünde yer almasına rağmen padişah hocalarının, sadrazam azil ve tayin işlerine karışmaları farklı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda ilk olarak Hoca Sâdeddin Efendi'nin Sadrazam

¹¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 350.

¹¹⁹ Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/527.

¹²⁰ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 209; Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 58.

¹²¹ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 19.

¹²² Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 209; Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 58.

¹²³ Hanife Alaca, “Osmanlı'da Vakıf ve Hayırseverlik: “Valide Sultan Vakfı'ndan 1663 Yılında Medine'ye Gönderilen Surre Örneğinde”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (Haziran 2021), 135.

Damat İbrahim Paşa'nın yerine Cigalazade Sinan Paşa'nın veziriazamlık makamına getirilmesi yönünde faaliyet yürüttüğünü görmekteyiz. Hocanın, meseleye müdahil olduğu için damadı İbrahim Paşa yanlısı olan Valide Safiye Sultan'la da arası açılmıştır. Safiye Sultan'ın telkinleriyle Sultan III. Mehmed tarafından azledilen Hoca Sâdeddin Efendi'nin devlet meselelerine, özellikle de tayin ve azillere müdahil olmaması istenmiştir. Böylece bir süre arka planda kalan Hoca Sâdeddin, 1598 yılında şeyhülislâmlığa atanması üzerine yeniden güç kazanarak devlet işlerine tekrar müdahil olmaya başlamıştır.¹²⁴

Hoca Sâdeddin'den sonra II. Süleyman'ın hocası Arabzâde Abdülvehhâb Efendi de sadrazam azil ve tayinlerinde etkili olmuştur. Arabzâde birtakım önde gelen ricâl ile birlikte dönemin sadrazamı İsmail Paşa'yı, padişahı etkileyip haksız yere kan döktüğü gerekçesiyle azlettirdi (Recep 1099/Mayıs 1688).¹²⁵ Arabzâde, sadrazamın halefi Mustafa Paşa'nın da azledilmesini isteyenler arasında gösterilmiştir. Nitekim O, Şeyhülislâm Debbagzâde Mehmed Efendi, Dârüssaâde Ağası ile Anadolu ve Rumeli kazaskerleriyle birlikte kötü idaresinden şikâyetçi oldukları Sadrazam Mustafa Paşa'nın azli hususunda dönemin padişahı II. Süleyman'a baskı yapmışlarsa da padişah bu teklifi kabul etmemiştir.¹²⁶

Padişah hocalarının, yetkilerinin dışına çıktıkları zaman sadrazamlar tarafından engellendikleri de nakledilmektedir. Nitekim II. Osman döneminde Veziriazam Kemankeş Ali Paşa göreve gelir gelmez ferman buyurarak Padişah Hocası Ömer Efendi'nin cumhurun işleri ile ulemâ silsilesine müdahale etmemesini ve Mekke'ye gitmesini istemiştir.¹²⁷ Sadrazamlar tarafından devre dışı bırakılan padişah hocalarından biri de Abdülvehhâb Efendi'dir. Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, II. Süleyman'ın üzerinde nüfuzu olan ve padişaha telkinlerde bulunan hocası Abdülvehhâb Efendi'yi devre dışı bırakmak için hocanın Medine'de kalmak istediğini padişaha arzemiştir. Padişah önce bunu kabul etmemiş, veziriazamın ısrarla aynı şeyi arzetmesi üzerine istemeyerek de olsa hocasını uzaklaştırmaya mecbur olmuştur.¹²⁸

¹²⁴ Ömür Yanar, "Osmanlı Merkezî İdaresinde Siyasi Güçler Dengesi Bağlamında Şeyhülislâm (16. Yüzyıl Sonlarından 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar)", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/33 (Haziran 2022) 60.

¹²⁵ Ziya Yilmazer, "İsmâil Paşa, Nişancı", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/119.

¹²⁶ Abdülkadir Özcan, "Mustafa Paşa, Tekirdağlı", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/325.

¹²⁷ Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, 1/451.

¹²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 147.

2.2.4. Muallim-i Sultânîlerin Temel Görevleri ile Devlet İdaresindeki Siyasî, Sosyal ve Diplomatik Roller

Muallim-i sultanîlerin aslî görevi padişahları yetiştirmek ve onlara danışmanlık hizmeti vermektir. Hırzû'l-Mülûk'te padişah hocasının görevleri, müsait zamanlarında padişahı yetiştirmek, peygamberlerin adabını, sultanların menkıbelerini incelemesi için teşvik etmek ve padişahın yazıdaki kuralları uyması için uğraşmak olarak geçtiği belirtilmektedir.¹²⁹ Yine aynı eserde sultanın da Fatih ve II. Bayezid gibi tahsil etmeye meraklı olması gerektiği zikredilmektedir. Konuyla ilgili nakledilen bir rivayete göre Fatih Sultan Mehmed, Hatibzâde Muhyiddin Efendi'yi Sahn müderrisi iken ilmî sohbetler yapmak amacıyla kendisine hoca tayin etmiştir. Fatih ayrıca kendisine çeşitli ilimleri okutması için de birçok hoca atamıştı. Bu hocalar her gün muayyen saatlerde gelip kendisine ders vermişlerdir.¹³⁰ IV. Mehmed'in hocası Üstüvânî Efendi'nin de sultana ait odada ders vermekle vazifelendirildiğinden dolayı "padişah şeyhi" unvanıyla tanındığı bilinmektedir.¹³¹ Yine Abdülvehhâb Efendi'nin, eğlence düşkünü kimselerden muhafaza etmek maksadıyla Sultan II. Süleyman'a ders verdiği belirtilmektedir. Macaristan Seferi'ne sultanla birlikte katılan Abdülvehhâb Efendi, padişaha vaazlarına burada da devam etmiştir.¹³²

Muallim-i sultanîlerin aslî görevlerine ilave olarak devlet meselelerinde ve siyasetinde padişahlara danışmanlık yaptıkları da nakledilmektedir. Örneğin Naîmâ *Târîhi*'nde padişahın, yatsı vakti çavuşbaşını göndererek hocasını istişare etmek üzere yanına çağırdığı konu edilmektedir. Buna göre Çavuşbaşı Çoban Süleyman, "Yarın sabah huzur-ı hümayunda müşavere olacaktır" şeklinde bir ifade ile padişahın çağrısını muallim-i sultânîye, müftîye ve diğer vezirlere haber vermişti.¹³³ Diğer bir örnekte, III. Murad'ın Ejderhan'ın fethi meselesinin görüşüldüğü meclise Hoca Sâdeddin'nin katılmasını istediği belirtilmektedir. Başka bir örnekte ise Sultan III. Mehmed'in Hoca Sâdeddin Efendi ile bürokratik konularda ve savaş hazırlıkları hakkında istişare ettiği zikredilmektedir.¹³⁴

¹²⁹ Kayhan Atik, "Osmanlı Aydınlarında Siyasi Muhalefet Geleneği (Siyasetnameler Örneğinde 16.-18. Yüzyıllar)", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (Temmuz 2022), 409.

¹³⁰ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 55.

¹³¹ Göçmen, "Üstüvânî Mehmed Efendi", 42/396.

¹³² Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 58.

¹³³ Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, 1/286.

¹³⁴ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 56.

Siyasî konularda padişahın kendisine danıştığı bir diğer padişah hocası Akşehirli Ömer Efendi'dir. Nakledildiğine göre ulemâ ve vükelâdan oluşan devlet adamları Mısır meselesini çözüme kavuşturmak için toplamış, meseleyle alakalı bazı hususlar konuşulmuş ve bunları Sultan Abdülmecid'e arzetmişlerdi. Bu mecliste ulemâdan şeyhülislâm dâhil birçok pâveli ile birlikte padişah hocası Akşehirli Ömer Efendi de bulunmaktaydı. Ömer Efendi'nin burada sultana sunduğu Mısır meselesi hakkındaki görüşü tespit edilemese de toplantıda bulunma ayrıcalığına sahip olan beş hocadan biri olduğu belirtilmiştir.¹³⁵

Padişah hocalarının mevcut görevleri dışında şeyhülislâmlık gibi başka görevler de yaptıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bazı padişah hocalarının hem bu görevi hem de şeyhülislâmlık yaptıkları görülmektedir. Muallim-i sultânîler aynı zamanda şeyhülislâmlık vazifesine de atandıklarında en yüksek iki makama ulaştıklarından dolayı kendilerine "câmiu'r-riyâseteyn" unvanı verilirdi.¹³⁶ Örneğin Hoca Sâdeddin Efendi, 31 Mayıs 1598 tarihinde III. Mehmed tarafından şeyhülislâm tayin edilince, muallim-i sultânîlik ile meşihat makamını kendisinde birleştirdiğinden "câmiu'r-riyâseteyn" lakabını almıştır.¹³⁷ İki görevi aynı anda yapan padişah hocalarından biri de Seyyid Feyzullah Efendi'dir. Sultan II. Mustafa, hocası Feyzullah Efendi'yi Edirne'ye davet ederek ona "hâce-i sultânîlik" vazifesini tevdi etmişti. Sultanın hem danışmanı hem de tecrübeli bir devlet adamı olan Seyyid Feyzullah Efendi, muallim-i sultânîliği ve şeyhülislâmlığı birleştirdiği için "câmiu'r-riyâseteyn" sıfatıyla anılmıştır.¹³⁸ "Câmiu'r-riyâseteyn" olan bir diğer padişah hocası da Hasan Fehmi Efendi'dir. Şeyhülislâmlığa tayin edilmesi, 30 Nisan 1868 tarihine rastlayan Hasan Fehmi Efendi, bu unvanı alan üçüncü kişi olmuştur.¹³⁹

Bazı muallim-i sultânîlerin birden fazla padişaha hocalık yaptığı da görülmektedir. Nitekim III. Mehmed padişah olduğunda, hocası Azmî Efendi vefat ettiğinden III. Murad döneminde muallim-i sultânî olan Hoca Sâdeddin Efendi, bu görevine devam etmiştir. Sultan III. Mehmed, Hoca Sâdeddin Efendi'yi, Şubat 1596 tarihinde huzuruna çağırarak ona "Merhûm hüdâvendigâr hocası idiniz, bizim de

¹³⁵ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 208-209.

¹³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 148.

¹³⁷ Akgündüz, "Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri", *Harran İlahiyat Dergisi* 5 (Haziran 1999), 253.

¹³⁸ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 51.

¹³⁹ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 145.

hocamız ve babamızsınız” demiş ve kendisine hediyeler vermiştir. Bu şekilde iltifatlar ve ihسانlara mazhar olan Hoca Sâdeddin Efendi devrinde muallim-i sultânîlik, devletin bütün işlerinde görüşü alınan ve ilmiye teşkilatına da mutlak hâkim olan bir kurum haline gelmiştir.¹⁴⁰

Sultanlar sadece devlet meselelerinde değil ıslahatlar konusunda da hocalarına danışmışlardır. Müşavir konumunda bulunan, toplumun sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olan padişah hocaları, ıslahatlar konusunda padişahlara destek verdikleri gibi aksi görüş de bildirmişlerdir. Padişah hocası gibi ulemânın bu tür konulardaki tavırları, düşünceleri veya fetvaları, yapılması planlanan ıslahatların halk tarafından benimsenmesi ya da reddedilmesi noktasında etkili olmuştur.¹⁴¹

Padişahların elçilik veya arabuluculuk gibi önemli diplomatik görevleri hocalarına yaptırdıkları da görülmektedir. Nitekim IV. Mehmed devrinde ilk zamanlar isyan hareketinde bulunan İbşir Paşa’ya arabulucu olarak görevlendirilen padişah hocası Reyhan Ağa, 16 Ocak 1655 tarihinde İzmit’te bulunan paşanın yanına giderek onun veziriazamlığa tayini hakkındaki padişah fermanını kendisine teslim etmiş ve böylece önemli bir sorunun çözülmesine katkı sağlamıştır.¹⁴² Padişah hocalarından bazılarının mühim işler için mülâzım olarak görevlendirildiği de nakledilmektedir. Mesela Hoca Sâdeddin Efendi, III. Mehmed döneminde bir ferman ile sefer ihtiyaçlarının tedariki için mülâzım olarak görevlendirilmişti.¹⁴³

Görevleri icabı genellikle sultanların yanı başında bulunan padişah hocaları, aynı zamanda hocalık yaptıkları sultanlarla beraber seferlere veya savaşlara da katılmışlardır. Bu esnada padişahı yalnız bırakmayan padişah hocaları, sefer sırasında telkinlerine devam etmiş ve sultanı cesaretlendirmişlerdir. Örneğin Fatih Sultan Mehmed İstanbul’u kuşatmak için 1453 baharında Edirne’den İstanbul’a doğru yola çıkınca hocası Akşemseddin, Akbıyık Sultan ve dönemin meşhur âlimleri müridleriyle hünkâra katıldılar. Kuşatmanın en sıkıntılı zamanlarında hem sultana hem de orduya manevi destek veren Akşemseddin, en kritik anlarda Fatih’e, zaferin yakın olduğunu ve sabır gösterip gayret etmesi gerektiğini bildirerek fethin gerçekleşmesine büyük

¹⁴⁰ Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 50.

¹⁴¹ Mehmet İpşirli, “Islahat”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/173.

¹⁴² Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 57-58.

¹⁴³ Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, 1/102.

katkı sunmuştur.¹⁴⁴ Padişahla birlikte sefere çıkan bir diğer muallim-i sultânî da Yavuz'un hocası, Halîmî Çelebi olmuştur. O, sultanla Mısır seferine katılmış, Şam'da hastalanmış ve orada vefat etmiştir. Ölümüne "râha Hâce Halîmî" notu düşülen Halîmî Çelebi'nin cenaze namazında padişah bizzat bulunmuştur.¹⁴⁵

Hoca Sâdeddin Efendi de hünkâr ile birlikte sefere katılan padişah hocalarındandır. III. Mehmed'in yanında 1596 tarihinde Eğri Seferi'ne iştirak eden Hoca Sâdeddin, ordunun dağıldığı sırada padişaha destek olarak zaferin kazanılmasını sağlamıştı. Onun, bu esnada şeyhler ve seyyidlerle birlikte Peygamber sancağı altında Fetih sûresini okuduğu nakledilmektedir. Sefere katılan bir diğer padişah hocası Ömer Efendi de II. Osman ile beraber gittiği Polonya seferinde, devlet adamlarıyla peygamber sancağı yanında Fetih sûresini okumuştur.¹⁴⁶

Padişah hocaları, sadece seferlerde sultanların yanında yer almamış, seyahatlere de onlarla birlikte katılmıştır. Hatta bazı padişah hocalarının seferlere hiç katılmayıp sadece bu tür seyahatlere katıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sultan Abdülaziz, XIX. asırda hocası Hasan Fehmi Efendi ile birlikte dostluk gezilerine çıkmıştır. Sultan Abdülaziz'in 1863 tarihindeki Mısır seyahatine katılan Hasan Fehmi Efendi, oradaki ulemâ ile sohbet etmiş ve Cuma hutbesinin metnini hazırlamıştı. Hasan Fehmi Efendi, 1867'deki Avrupa gezisinde de padişaha eşlik etmişti.¹⁴⁷

Padişah hocasının diğer bir görevi de ilmiye mensuplarını denetim altında tutarak durumları hakkında bilgi sahibi olmak ve ehil olmadığı halde göreve gelenleri tespit edip hatır gözetmeksizin gizlice padişaha bildirmektir. Konuyla ilgili kaynaklarda zikredilen bir örneğe göre Kânûnî'nin hocası Hayreddin Efendi, yeteneklerine binaen bazı talebelerin yükselmesi için çalışmış ve maddi manevi yardım yapmıştır. Bir diğer örneğe göre Sultan II. Selim devrinde hocası Atâullah Efendi'nin devletin en önemli üç grubuna (ilmiye, seyfiye, kalemiye) atamalarda görüşü alınmıştır. Ulemâ arasında seçkin bir mevki kazanan Atâullah Efendi ile vezirler de istişarede bulunmuşlardır. Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin Cemâziyelâhir 974/Kasım-Aralık 1566 tarihinde görevden alınıp yeni birinin tayini

¹⁴⁴ Orhan F. Köprülü ve Mustafa İsmet Uzun, "Akşemseddin", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/300.

¹⁴⁵ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Halîmî Çelebi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/343.

¹⁴⁶ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 56-57.

¹⁴⁷ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 58.

onun tesiriyle olmuştur. Onun, ilmiyenin en üst mertebesinde bulunan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye (1490-1574) karşı bile üstünlük sağlamaya çalıştığı belirtilmektedir. Padişah hocalarının, makamlarına yakışmayan hareketler sergileyen vezirleri hemen padişaha haber verdikleri de görülmektedir. Konuyla ilgili kaynaklarda padişah hocalarının, hususen sadrazamın makamına yakışmayan birtakım vaziyetlerini gördüğünde “Velinimetimdir, beni hocalık mansıbına o getirmiştir” şeklinde düşünmek suretiyle hatır için susmaması ve sultana bildirmesi gerektiği nakledilmektedir.¹⁴⁸

2.2.5. Gelir Kaynakları ve İmtiyazları

Osmanlı ilmiye teşkilatı mensupları olan padişah hocaları, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ile ulemâ çocukları gibi kişiler, devletin diğer birimlerindeki birçok görevliyle birlikte “müşâherehorân kalemi” adı altında maaşlarını alırlardı.¹⁴⁹ Tüm ihtiyaçları bizzat sultan tarafından karşılanan padişah hocalarının gelir kaynaklarının başında arpalık hasları gelirdi. Bu gelirlerine ilave olarak onlara, padişahların hediye ve ihsanları da bulunmaktaydı ki bununla müreffeh bir hayat sürmüşlerdir.¹⁵⁰

Padişah hocalarının günlük yiyecek-içeceklerinin karşılanacağı kanunla belirlenmiştir. Bu durum, “Meûnetleri taraf-ı saltanattan görülmek kânundur” şeklinde geçmektedir. Ayrıca Bayezid-i Sofî, İbn Temcid, Molla Hayreddin, Molla Zeyrek, Ahmed Paşa, Hatîbzâde, Hasan Samsunî, Sinan Paşa, Mirim Çelebi, Molla Abdülkadir, Muarrifzâde, Molla Muhyiddin, Molla Bahşi, Şems Efendi, Cafer Efendi, Haydar Efendi, Azmi Efendi, Mustafa Efendi, Ömer Efendi gibi padişah hocalarının her durumda arpalık hâsalarının olduğu ve geçimlerinin saltanat tarafından görülmesinin kanunla belirlendiği aktarılmaktadır.¹⁵¹ Bunlara ilave olarak II. Süleyman'ın, hocasına her gün 16 çift fodla, 12 okka et, üç çift ekmek ve ayda 30 okka sadeyağ, 15 okka pirinç, 30 okka soğan, 30 okka bal, 15 okka zeytinyağı, 30 okka tuz, 15 okka şeker ve 8 okka kahve verilmesini buyurduğu geçmektedir.¹⁵²

Padişahlar, hocalarının günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi maaşlarından ayrı verdikleri arpalık ve ihsanlarla da onları maddî yönden rahatlatmak istemişlerdir.

¹⁴⁸ Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 55-56.

¹⁴⁹ Erhan Afyoncu, “Müşâherehorân”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/153.

¹⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 149.

¹⁵¹ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyan fi Kavânin-i Âli Osman*, 201.

¹⁵² Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 53.

Örneğin Yavuz Sultan Selim, muallimi Halîmî Efendi'ye 200 akçe yevmiyenin yanında vakıf gelirlerinden de tahsisat ayırmıştı. Ayrıca muallim-i sultânîye, şeyhülislâma verilene benzer şekilde arpalıktan pay ayrıldığı da geçmektedir.¹⁵³ Kanûnî'nin hocası Hayreddin Efendi'ye de Frenk kilise, Ovacık, Sahipyüzü ve Büyük Tahtalı olmak üzere dört köyün arpalık gelirin tahsis edildiği bazı belgelerle tespit edilmiştir.¹⁵⁴ Hoca Sâdeddin'in İzmir'de arpalık kazaları bulunduğu ve bu topraklardan vergi alındığı kayıtlarda geçmektedir.¹⁵⁵ Yine padişah hocası Sâdeddin Efendi'nin Manisa'da bulunan arpalık köylerinin bulunduğu kayıtlara düşmüştür.¹⁵⁶ Bir başka belgede, II. Osman'ın hocası Amasyalı Ömer Efendi'nin arpalık haslarının hesaplarının kaydı tutulmuştur.¹⁵⁷

Padişah hocalarının, mevcut gelirlerine ek olarak haksız bazı kazançlar elde ettikleri de görülmektedir. Nitekim Sultan II. Osman, felaketine sebep olan hocası Ömer Efendi'ye, hâs arazilerden bir kısmını haksız olarak tahsis etmişti. Sultan İbrahim'in hocası Cinci Hüseyin Efendi de haksız gelir elde edenlerden biriydi. Onun bu konuda rüşvet aldığı da nakledilmektedir. O, Ömer Efendi'den daha ileri giderek şahsına saray yaptırılması için maliyeden dinar ayrılması hususunda sultana ferman yazdırmıştı. Muallim-i sultânîliğin yanında kazaskerlik yapan Cinci Hoca'nın, en çok parayı veren kişilere kadılık görevi verdiği iddia edilmiştir. Sultan II. Mustafa'nın hocası Seyyid Feyzullah Efendi'nin de yetkilerini kötüye kullandığı, görevini yapması için verilen olanakları yakınları için sarfettiği ve yakınlarına arazi dağıttığı nakledilmektedir. Bu örneklerde görüldüğü üzere padişah hocaları kendilerine verilen gelirlerle yetinmemiş, yüksek rütbelerine rağmen mal toplama hırsına kapılmışlardır. Hâlbuki padişahların hocalarına tahsis ettikleri gelirin, haksız yere mal toplamaya ihtiyaç bırakmadığı bilinmektedir.¹⁵⁸

Mevcut gelirlerine ek olarak padişah hocalarına bazı hediyeler verildiği de görülmektedir. Nitekim III. Mehmed, Hoca Sâdeddin Efendi'yi padişah hocalığına tayin ettiğinde ona iltifatlar ve ihsanda bulunmuştur. O, hocasını Cemâziyelâhir

¹⁵³ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", a.y.

¹⁵⁴ İ. Hakkı Konyalı, "Çeşme, Çeşme'de Kanûnî'nin Eşsiz Bir Kitabesi, Çeşme Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi* 6 (2006), 167.

¹⁵⁵ Devlet Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî/Divan-ı Hümayun Sicilleri/Mühimme Defterleri (A. DVNSMHH.d)*, nr. 62/208.

¹⁵⁶ BOA, A. DVNSMHH.d, nr. 72/128.

¹⁵⁷ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)*, nr. 6259.

¹⁵⁸ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 54-55.

1004/Şubat 1596 tarihinde yanına çağırılmış ve ona sikke, kürk, sarık ve değerli kumaşlar vermiştir. Dış siyasette de görevli olan Hoca Sâdeddin Efendi'ye yabancı elçiler de ihsanlarda bulunurlardı. Padişah hocalarına bazen çok abartılı hediyeler verildiği de vakidir. Örneğin Sultan II. Selim Veziriazam Ali Paşa'nın sarayını, çok sevdiği ve hürmet ettiği muallimi Atâullah Efendi'ye hibe etmişti. Kendisine saray verilen bir diğer padişah hocası da Hoca Sâdeddin Efendi'dir. İki ayrı padişaha hocalık yapan Hoca Sâdeddin Efendi'ye Ayasofya'ya yakın bir saray verilmişti.¹⁵⁹ 1275 (1859) tarihli bir irade-i seniyyede Sultan Abdülmecid'in hocası Hafız Mehmed Emin Efendi'ye de bir yalı verildiği geçmektedir.¹⁶⁰

Padişah hocalarının gelirlerini sayarken bu gelirlerin vergilerden muaf olmalarından da bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde askerî sınıf, Enderun'da görevli ağalar ile Bîrun'da görevli ulemâ sınıfından olan padişah hocası, hekimler, hünkâr imamı, şehzadelerin eğitimiyle ilgilenen hocalar vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bunlardan ayrı şeyhülislâm, kadılar, müderrisler, imam ve müezzin gibi görevlilerden oluşan ilmiye mensupları da vergiden muaf tutulanlar arasındaydı.¹⁶¹

Padişah hocalarına tanınan imtiyazlardan biri de onların çocuklarına gelir tahsisiydi. Fatih Sultan Mehmed'in *Kanunnâme-i Âli Osman*'ında, muallim-i sultânî oğullarına yevmiye cinsinden ücret verileceği “Ve ebnâ-yı mevâlî-i ‘izâmdan müftû ve hoca efendi oğulları 60'ar akçe şehremininden ulûfeye mutasarrıf olalar.” şeklinde geçmektedir.¹⁶²

¹⁵⁹ Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, 54.

¹⁶⁰ “1275 Şevval-i Şerifinde Hâce-i Şehriyârî Hafız Mehmed Emin Efendi raiblerine ihсан olduğu buyrulan sahilhanelik hakkında irade-i seniyye” TSMA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri*, nr. 274.

¹⁶¹ Almıla Gökçe Özcan, “XVI. Yüzyılda Bana Kazasında Vergi Muâfiyeti Uygulaması”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8/4 (Aralık 2021), 1410.

¹⁶² *Kanunnâme-i Âli Osman*, 13.

3. OSMANLI'DA MUALLİM-İ SULTÂNİLER

Osmanlı Devleti'ni fetret devrine kadar yöneten Osman Gazi (1302-1324), Orhan Gazi (1324-1362), I. Murad (1362-1389) ve I. Bayezid'in (1389-1403) hocaları hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Buna rağmen bu dönemdeki padişahların ihtiyaç halinde fakih, müderris veya âlimlere danıştıkları söylenebilir. Bu bölümde tespit edilen muallim-i sultânîlerin biyografileri hakkında padişahların tahta çıkış sırasına göre bilgi verilecektir. Bu tasnifi padişahlara göre yapmamızın nedeni bir muallim-i sultânînin birden fazla padişaha hocalık yapmasıyla ilgilidir. Bu bölümde muallim-i sultânîlerin hayatları ve ilmî yönleri kronolojik olarak incelenecektir.

3.1. Çelebi Mehmed'in Hocası: Sofi Bayezid

Sofi Bayezid, kaynaklarda geçen ilk muallim-i sultânî olup Çelebi Mehmed'e (1413-1421) hocalık yapmıştır.¹⁶³ Amasya'da daha bir bey iken hocası Sofi Bayezid'in kendisine destek vermesi suretiyle kardeşleriyle girdiği mücadelede başarılı olan Çelebi Mehmed, bu şekilde tahta geçmiştir. Bu dönemde itibar kazanan Sofi Bayezid, 1403'te padişah tarafından Timur'a (1336-1405) elçi olarak gönderilmiştir.¹⁶⁴

3.2. Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) Hocaları

Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) padişahlığı döneminde *Tazarruat* sahibi meşhur Sinan Paşa (ö. 1486), Bursalı Hocasâde Muslihiddin Mustafa Efendi (ö. 893/1487-88), Hatibzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 901/1495-96), Hayreddin Efendi (ö. 880/1475-76), Şemsüddin Ahmed Molla Gürânî (ö. 893/1488), İspartalı Abdülkadir, Samsunlu Hasan (891/1486), Bursalı Veliyüddinzâde Ahmed Paşa (ö. 902/1496-97) gibi devrin meşhur âlimlerinden ders almıştır. O, zaman zaman bu hocalarını değiştirmiştir.¹⁶⁵

3.2.1. Akşemseddin

Künyesi Şemseddin Muhammed b. Hamza olan Akşemseddin, döneminin tarikat şeyhlerinden olup Dimaşk'ta doğmuş ve Şeyh Şihâbeddin es-Sühreverdi'nin

¹⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 145.

¹⁶⁴ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 54.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 145.

soyundan gelmiştir.¹⁶⁶ 792 (1390) yılında doğan, kendisine Akşeyh diye de hitap edilen Akşemseddin'in nesebi Hz. Ebû Bekir'e dayandırılmaktadır. 799'da (1396-97) temyiz yaşında babasıyla Anadolu'ya gelip yerleşen Akşemseddin, hafızlığını yaptıktan sonra ilim yolunda ileri mertebeye ulaşınca Osmancık Medresesi'ne müderris olmuştur.¹⁶⁷

Tasavvufa ilgisi olmasına ve yanındakilerin dönemin ünlü âlimi Hacı Bayrâm-ı Veli'nin hizmetine girmeyi teşvik etmesine rağmen o, buna yönelmemiştir. Müderrisliği terk edip Zeynüddin el-Hâfi'nin yanına gitmek istemişse de Halep'teyken gördüğü bir rüya üzerine Osmancık'a geri dönmüş ve Hacı Bayrâm-ı Veli'nin hizmetine girerek tasavvuf yolunda ilerlemiştir.¹⁶⁸ Hacı Bayrâm-ı Veli, Akşemseddin'in hayatında yer edinen hocası olup II. Murad ile görüşüyordu. Bu sayede Fatih ve Akşemseddin tanışıyorlardı. Fatih tahta geçince Akşemseddin sultanın hocası sıfatıyla görüşmeye devam etmiş, fetihten önce de yanına gitmiştir.¹⁶⁹

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethetmek istediğinde hocası Akşemseddin ve Şeyh Akbıyık'ı İstanbul'a davet etmiş, onları getirmeleri için de Ahmed Paşa'yı göndermişti. Akşemseddin ona, Müslümanların filan gün kaleye gireceklerini ve onun da Sultan Mehmed Han'ın yanında olacağını müjdelemiştir.¹⁷⁰ Fetih gerçekleşince Akşemseddin, ilk Cuma namazını Ayasofya'da kıldırıp hutbe okumuştur. Fatih'in taç ve tahtını bırakıp şeyhe bağlanıp tarikata girmek istemesine karşı çıkan Akşemseddin, Gelibolu üzerinden Göynük'e dönmüştür. Sultan, hocasının gönlünü almak için Göynük'e cami ve tekke yaptırmak istemişse de Akşemseddin, çeşme inşa edilmesine müsaade etmiştir. Akşemseddin Rebûlâhir 863 (Şubat 1459) yılının sonunda vefat edene kadar Göynük'te kaldığı düşünülmektedir. Nitekim ziyaretgâh haline gelen türbenin kapısı üzerinde bulunan inşa kitâbesinde de vefatı 863 Rebûlâhir olarak geçmektedir. Devrinin en iyi hekimlerinden olan Akşemseddin'in "tabîb-i ebdân" olarak anıldığı ve tıp tarihinde ilk defa mikroptan söz eden tabip olarak kabul edildiği belirtilmektedir.¹⁷¹ Kaynaklarda zikredilen bazı olaylar, onun bu konulardaki bilgisini göstermektedir. Nitekim Sultan Murad Han zamanındaki kazaskerlerden Süleyman

¹⁶⁶Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 240.

¹⁶⁷ Köprülü ve Uzun, "Akşemseddin", 300.

¹⁶⁸ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 240-241.

¹⁶⁹ Köprülü ve Uzun, "Akşemseddin", 300.

¹⁷⁰ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 242-243.

¹⁷¹ Köprülü ve Uzun, "Akşemseddin", 300-301.

Çelebi'nin Fatih döneminde hastalandığı, sultanın doktorlarının iyileştirmek üzere toplandığı fakat Akşemseddin'in doktorların tedavi yöntemlerinden farklı bir yöntem sunması üzerine doktorların dağıldığı ve Akşemseddin'in ilaç tarifıyla hastanın şifa bulduğu rivayet edilmektedir.¹⁷²

Bilhassa tasavvufî yönüyle ön plana çıkan Akşemseddin'in bu konuda ilk yazdığı eser *Risâletü'n-Nûr* olmuştur. Onun mutasavvıflara yapılan tenkidlere cevap verdiği *Def'u metâ'ini's-sûfiyye* adlı bir başka risâlesi daha vardır. “Mürşid kimdir, makam-ı velâyet nedir ve dereceleri nelerdir” sorularına cevap veren tasavvuf alanında yazdığı bir diğer eser ise *Makamât-ı Evliyâ* adını taşımaktadır. İlaçlarla ilgili yazdığı tıp alanındaki bir başka kitabından daha bahsedilmektedir.¹⁷³

3.2.2. Molla Gürânî

Künyesi Şemseddin Ahmed b. İsmâil olan Molla Gürânî için Şerefeddin veya Şehâbeddin unvanları da kullanılmıştır. Hocası Makrîzî'nin rivayetine göre onun Şehrizor'da, 809 (1406) yılında doğduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Hanefî mezhebine mensub olan Molla Gürânî ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra ilimde derinleşmek için Kahire'ye gitmiştir. Fıkıh, kırâat-i aşere, hadis ve tefsir ilimlerini burada okuyarak tüm bu alanlarda devrin âlimlerinden icazet almıştır. Kahire'deki seçkin bir gruba umûmî dersler veren Gürânî'nin ilimdeki üstünlüğüne oradakiler tanıklık etmişlerdir.¹⁷⁵ Kahire'de bulunan bir medresede ders vermek üzere görevlendirilen Molla Gürânî, kadı ile tartışmış, onun atalarına hakaret suçlamasıyla hapsedilmiş ve seksen değnekle cezalandırılmıştır. Ayrıca müderrislikten de azledilerek Şam'a sürülen Molla Gürânî¹⁷⁶, bir hac yolculuğu sırasında Kahire'ye gelen Molla Yegân¹⁷⁷ ile tanışıp onunla Anadolu'ya gitmiştir.¹⁷⁸

Anadolu'ya gelen Molla Gürânî'nin II. Murad'la tanışması, kendisini Anadolu'ya getiren Molla Yegân sayesinde olmuştur. Bu zât II. Murad'ın yanına gittiğinde sultan, “Bize bir hediye getirdin mi?” diye sormuş, “Evet, yanımda tefsir ve hadis âlimi bir adam getirdim.” demiştir. Burada II. Murad ile saatlerce sohbet eden

¹⁷² Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 241.

¹⁷³ Köprülü ve Uzun, “Akşemseddin”, 301.

¹⁷⁴ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Molla Gürânî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/248-249.

¹⁷⁵ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 102-103.

¹⁷⁶ Yaşaroğlu, “Molla Gürânî”, 249.

¹⁷⁷ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 103.

¹⁷⁸ Yaşaroğlu, “Molla Gürânî”, 249.

ve kendisi tarafından kıymetli bir âlim olduğu anlaşılan Molla Gürânî, padişahın emri ile Bursa'daki iki medresede görevlendirilmiştir. 847 (1443) tarihinde II. Murad'ın oğlu II. Mehmed, Manisa'da bir bey iken babasının gönderdiği hocalara rağmen Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmemiştir. Bunun üzerine sultan daha etkili bir hoca arayışı içine girerek Molla Gürânî'yi tayin etmiştir. Babası vefat ettikten sonra tahta oturan Fatih, hocanın vezir olmasını isteyince "Kapındaki görevli ve hizmetçiler işin sonunda vezir olabilmek için sana hizmet ederler. Onlardan başka biri vezir olursa kalpleri senden soğur ve yönetim işlerine zarar gelir" şeklinde bir red cevabı almıştır. Hocasının bu cevabı II. Mehmed'in çok hoşuna gitmiş ve onu kazaskerlik görevine getirmiştir.¹⁷⁹

855 (1451) senesinde kazasker olan Molla Gürânî, fetih sırasında sultana verdiği çeşitli desteklerle fethin kazanılmasında önemli görevler üstlenmiştir. O, yazı sanatıyla fetihnâme hazırlamış ve bu nâme Memlûk sultanına gönderilmiştir. Kazaskerlik görevini yürütürken padişahın habersiz ve onun onayı olmadan tayinler gerçekleştirdiğinden dolayı görevinden alınarak kendisine farklı vazifeler verilmiştir. Bundan sonra hacca niyetlenmiş, Kudüs'te bir süre konakladıktan bir yıl sonra da hac vazifesini ifa etmiştir. İki yılın ardından padişah tarafından İstanbul müftülüğüne getirilen Molla Gürânî¹⁸⁰ bazı hediyeler, hizmetçiler ve maaşla ödüllendirilmiştir.¹⁸¹ Böylece müreffeh bir hayat süren Gürânî, II. Bayezid devriyle beraber sekiz yıl bu görevde kalmış ve İstanbul'da 893/1488 senesinde vefat etmiştir.¹⁸² Cenazesinin çok kalabalık olduğu ve cenaze namazında padişahın bizzat bulunduğu belirtilmiştir.¹⁸³

Vaktini ibadete, eser yazmaya, ders ve fetva vermeye ayıran Molla Gürânî'nin hakkı dosdoğru söyleyen, vezir ve sultanlara isimleriyle hitap eden ve onların karşısında eğilip bükülmeyen bir âlim olduğu belirtilmektedir. İlmî konulardaki derinliğiyle bilinen Molla Gürânî'nin, Beyzâvî ile Zemahşerî'ye pek çok eleştiriler yönelttiği *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adlı tefsiri ve telif ettiği çok sayıda eseri bulunmaktadır.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 104.

¹⁸⁰ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 249-250.

¹⁸¹ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 106.

¹⁸² Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 250.

¹⁸³ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 111.

¹⁸⁴ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 106-107.

3.2.3. Hocasâde Muslihuddin Efendi

Muslihuddin Efendi, kesin olmamakla beraber 838'de (1434) doğmuştur. Bu sıralarda esnaflıkla uğraşan kişilere “hoca” denilmesi ve babasının Bursa tüccarlarından olması sebebiyle Muslihuddin Efendi “Hocasâde” lakabıyla şöhret olmuştur. Babası Yusuf Efendi, oğlunun ticaretle uğraşmasını istediye de Muslihuddin Efendi babasına karşı çıkararak küçük yaşlardan itibaren ilim tahsilinde bulunmuştur. Bu konuda Emir Sultan'ın öğrencisi Velî Şemseddin'in, babasını ikna çabaları da yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı eğitim hayatının ilk yılları zorlu geçen Muslihuddin Efendi, hiç vazgeçmemiş ve medresede ilim tahsil etmiştir. Hızır Bey'den dersler okumuş, akabinde bilgiye dayalı yetenekleri sebebiyle hocasına yardımcı tayin edilmiştir. Bir müddet bu görevi ifa eden Muslihuddin Efendi, hocası tarafından II. Murad ile tanıştırılmıştır. Bu süreçte kendisine kadılık verilen Hocasâde'ye bir de müderrislik verilmiş ve bu görevinde altı yıl kalmıştır. Hocasâde'nin, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* ını ezberlemesi ise sultanın güvenini kazanmasına sebep olmuştur.¹⁸⁵

II. Murad vefatının ardından yerine geçen Fâtih Sultan Mehmed'in etrafında âlimlerin toplandığını öğrenen Muslihuddin Efendi, sultanla görüşmeye gitmiştir. Huzurdayken dönemin ünlü âlimlerine karşı ilmî tartışmada üstünlük sağlayınca Fatih de onu kendisine hoca tayin etmiştir. Sultanın Muslihuddin Efendi'ye olan ilgi ve sevgisi başta sadrazam olmak üzere diğer yöneticilerin de dikkatini çekmiştir. Sadrazam Mahmud Paşa bir plan yaparak padişaha Hocasâde'nin kazasker olmak istediğini iletmış, padişah da bu yönde emir buyurmuştur. Buna rağmen Hocasâde'nin bu görevi istemediği ancak sultanın hatırı için bu görevi yaptığı aktarılmaktadır. Daha sonra kazaskerlikten kendi isteğiyle ayrılan Muslihuddin Efendi, müderrislik yapmıştır. Bu arada padişah, Alâeddin Ali et-Tûsî ve kendisinden eser telif etmelerini istemiş ve hocasınınkini daha çok beğenmekle birlikte her ikisine de ödülleri vermiştir. Ali et-Tûsî bu durumu kabullenemeyerek İstanbul'u terketmiştir. Fatih'in vefatından sonra Hocasâde, müderrislikten sonra Bursa müftülüğüne bizzat II. Bayezid tarafından tayin edilmiş fakat müftülük görevini yürütürken felç olmuştur. Bu halde iken sultan *Şerhu'l-Mevâkıf* a hâşiye telif etmesini istemiş fakat hâşiyeye dair yazdığı notları, Fenârî Hasan Çelebi elinden alınca tekrar yazacak gücü olmadığından padişahın bu

¹⁸⁵ Saffet Köse, “Hocasâde Muslihuddin Efendi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 18/207-208.

isteğini yerine getirememiştir. Bu konuda sultanın ısrarıyla haşiyeyi tekrar yazmaya başlamış fakat temize çekemeden 893'te (1488) vefat etmiştir. Muslihuddin Efendi'nin kabri Bursa'da Emîr Sultan'ın kabri yanındadır. II. Murad, II. Mehmed ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde yaşayan Hocaîade, birçok talebe yetiştirmiştir. Molla Sirâceddin, Molla Bahâeddin, Zeyrekîade Ahmed Rükneddin, Nûreddin Yûsuf Karesî, Mîrim Çelebi ve Paşâ Çelebi onun meşhur talebelerindedir. Birçok eseri bulunan Hocaîade, Gazzâlî'nin eserine benzer şekilde *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eseri kaleme almış ve bu kitap tehâfüt geleneğinin en önemlileri arasına girmiştir. Onun ayrıca *Risâle fi't-tevhîd* gibi risale tarzı eserleri de bulunmaktadır.¹⁸⁶

3.2.4. Sinan Paşâ

Asıl adı Yûsuf b. Hızır Bey b. Celâleddin¹⁸⁷ olan Sinan Paşâ, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Paşâ'nın oğludur. Doğum yeri ve yılı tam olarak bilinmemektedir. Annesinin Osmanlı âlimlerinden Molla Yegân'ın kızı olduğu ifade edilmektedir. Sinan Paşâ, on üç-on dört yaşlarında iken babası Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul kadılığı için davet almıştır. Sinan Paşâ, dedesi Molla Yegân sayesinde Molla Gürânî ve Hocaîade Muslihuddin gibi döneminin meşhur âlimleriyle aynı mecliste bulunmuştur. Babasının çevresi sayesinde ilmî sohbetlerden istifade eden Sinan Paşâ, Ali Kuşçu'nun talebeliğine nail olmuştur. Sinan Paşâ, daha küçük yaşlarda övgülere mazhar olmuş ve babası Hızır Bey'in 863'te (1459) vefatının ardından müderrisliğe başlamış, Dârülhadis'te de görev yapmıştır.¹⁸⁸

Fatih Sultan Mehmed, Sinan Paşâ başarısını farketmiş ve 871 (1466) senesinde Sahn-ı Semân Medreseleri'nin birini ona verdikten sonra onu hâce-i sultan olarak tayin etmiştir. Sinan Paşâ'nın sohbetinden çok hoşlanan padişah, onu Ali Kuşçu'dan matematik ilimlerini öğrenmesi için teşvik etmiştir. Sinan Paşâ, öğrencilerinden Lütfi Efendi'yi matematik ilimlerine dair dersleri dinleyip kendisine aktarsın diye Ali Kuşçu'nun yanına göndermiştir. Fatih, devlet işlerinde hocasından yararlanmak amacıyla 875 (1470) senesinde Sinan Paşâ'yı vezir yapmıştır. Sinan Paşâ, padişahın özel kütüphanesi için talebesini görevlendirmiştir. Sinan Paşâ, Fatih Sultan Mehmed ile aralarında geçen bir mesele yüzünden azledilip hapsedilmiştir. Devrin âlimleri bu

¹⁸⁶ Köse, "Hocaîade Muslihuddin Efendi", 208-209.

¹⁸⁷ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 193.

¹⁸⁸ Aylın Koç, "Sinan Paşâ", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 37/229.

duruma tepki gösterip mecliste toplanmışlar ve “Sinan Paşa’nın hapisten çıkarılması gerekir. Aksi halde kitaplarımızı bu Yüce Dîvân’da yakar, memleketi de terk ederiz.” demişlerdir. Fatih olaylar durulduktan sonra Sivrihisar Medresesi müderrisliği ve Sivrihisar kadılığını vermek suretiyle Sinan Paşa’yı derhal İstanbul’dan çıkarmıştır. Sivrihisar’da hüzünlü günler geçiren Sinan Paşa, Fatih’in vefat haberini de buradayken almıştır. 886 (1481) senesinde Fatih’in vefat etmesiyle yerine Sultan Bayezid Han cülus etmiş, Edirne’deki Dârülhadis Medresesi’ni Sinan Paşa’ya yüz dirhem yevmiyeyle vermiştir. Burada Seyyid Şerîf’e sorular yönelttiği haşiye türündeki eseri telif etmiştir.¹⁸⁹

Sinan Paşa, 891 senesinde Edirne’de vefat etmiştir. Bilhassa cömertliğiyle bilinen Sinan Paşa’nın bu sebeple yikanacağı suyu ısıtmak için bile evinde odun bulunamadığı kaydedilmektedir. Aklî ve şer’î ilimlerin tamamına vâkıf olan Sinan Paşa, hikmet sahibi, zeki biri olarak tanınmıştır. Onun şüpheli kişiliğe sahip olduğu ve bu yüzden babası tarafından eleştirildiği de söylenmiştir. Babası vefat ettiğinde yirmili yaşlarda olan Sinan Paşa, bir gün birlikte yemek yerlerken babasının ona “Şüphelilik sende o seviyeye geldi ki bu kabın bakırdan olduğundan bile şüphe eder oldun” dediği onun da “Olabilir, çünkü hisler yanılabilir” şeklindeki cevabı üzerine babası hiddetlenmiştir.¹⁹⁰ Birçok eser telif eden Sinan Paşa’nın, mensur şeklindeki *Tazarru’nâme*, menkıbe şeklindeki *Tezkiretü’l-Evliya* ile ahlâkla ilgili konuları içeren *Maârifnâme* adlı eserleri bulunmaktadır.¹⁹¹

3.2.5. Hatibzâde Muhyiddin Efendi

Asıl adı Muhyiddin Mehmed olan Hatibzâde, Kastamonu’da doğmuştur.¹⁹² İlk derslerini babası Tâceddin Efendi’nin yanında alan, Hızır Bey ile Allâme Ali et-Tûsî’den de ilim tahsil eden¹⁹³ Muhyiddin Efendi, ders vermeye Orhan Gazi medresesinde başlamış ve 875 (1470) yılına kadar burada kalmıştır. İlmî birikimi ve gayretiyle ön plana çıkınca aynı tarihte Fatih’in yaptırdığı Sahn-ı Semân Medresesi’ne alınmıştır. Bu süreçte Fatih’in güvenini kazanan Hatibzâde, padişaha hoca olarak

¹⁸⁹ Mecdî, *Hadâikü’ş-Şekâik*, 194-195.

¹⁹⁰ Mecdî, *Hadâikü’ş-Şekâik*, 194-196.

¹⁹¹ Koç, “Sinan Paşa”, 230-231.

¹⁹² İlyas Üzüm, “Hatibzâde Muhyiddin Efendi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/463.

¹⁹³ Mecdî, *Hadâikü’ş-Şekâik*, 166-167.

atanmıştır. Münâzaralar sırasında padişah hocası olduğunu ifade ederek bu durumu kullanınca Fatih tarafından saraydan uzaklaştırılmıştır.¹⁹⁴

Sultan Bayezid Han, babası Fatih'in ardından tahta geçtiği sırada Hatibzâde'yi Alâeddin el-Arabî¹⁹⁵, Sinan Paşa ve Zenbilli Ali Efendi¹⁹⁶ ile birlikte birçok âlimi huzurunda toplamıştı. Padişahın huzurunda âlimlerin yaptığı münazara sultanın hoşuna gitmeyen bir sözle son bulmuş, bundan dolayı padişah müteessir olmuştur. Bunun üzerine Hatibzâde, görüşlerini yansıtan bir risale yazmış ve onu vezirle sultana göndermiştir. Risâleyi alan sultan ise "Bu bâtil sözü, diliyle söylemekle yetinmeyip bir de onu kâğıda dökmüş. Risâlesini suratına çal ve ona kesinlikle memleketimden çıkmasını söyle." demiştir. İbrahim Paşa, bu duruma çok şaşırılmış ve sultanın bu sözünü Hatibzâde'ye söylememiştir. Risâle karşılığında sultandan hediye bekleyen Hatibzâde, hediye'nin gecikmesine çok üzüldü ve vezire, sultandan izin isteyip memleketten ayrılmayı ve Mekke'ye yerleşmeyi istediğini beyan etmiştir. Vezir, bu olay yüzünden zaten padişahın nezdindeki itibarı zedelenen Hatibzâde'ye, sultanın adına kendi malından on bin dirhem göndererek meselenin üstünü kapatmıştır.¹⁹⁷

Hatibzâde 901 (1495) senesinde vefat etmiştir. O, aralarında ünlü âlimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında Kemalpaşazâde, Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah, Sarıgörez Nûreddin Efendi gibi isimler bulunmaktadır. Onun yüksek ilminin yanısıra hitap yeteneğinin olması, özgüveninin yüksek olması ve müzakerelerde açık sözlülükle tartışmaktan çekinmemesi kendisini bazen güç durumlarda kalmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim padişah, Hatibzâde ile Hocasâde'nin tartışmasını istemiş ve Hocasâde, Hatibzâde'nin ahlâkî değerleri aşan yapısını farketmiştir. Bunun üzerine Hocasâde, Hatibzâde'ye önce oradaki üç talebesiyle tartışabileceğini, emsalleriyle tartışıp üstünlük sağladığı takdirde kendisiyle münazarada bulunabileceğini açıklamıştır.¹⁹⁸

Hatibzâde'nin tartışmacı yapısından kaynaklı güç durumda kalmasına verilebilecek diğer bir örnek ise Celâleddin ed-Devvânî'nin, arkadaşı Münşî Efendi'ye

¹⁹⁴ Üzümlü, "Hatibzâde Muhyiddin Efendi", 463.

¹⁹⁵ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 167.

¹⁹⁶ Üzümlü, "Hatibzâde Muhyiddin Efendi", 463.

¹⁹⁷ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 169-170.

¹⁹⁸ Üzümlü, "Hatibzâde Muhyiddin Efendi", 463.

gönderdiği mektupta Hatibzâde ve Hocazâde Efendilere selâm göndermesiyle ilgilidir. Hatibzâde, mektuptaki selamdan yola çıkarak Celâleddin ed-Devvânî'nin, mektupta kendi adını Hocazâde'den önce zikretmesini, ondan daha üstün tuttuğunun delili olduğuna hükmetmiştir. Hatibzâde'nin, vezir ve sultanlar karşısında kibirli duruş sergilediği, onlara hürmet etmenin ilmin izzetine yakışmayacağını düşündüğü belirtilmektedir. Nitekim o, Şeyhülislâm Efdalüddinzâde Hamîdüddin Efendi'yi divanda vezirlere selam verdiği için elinin tersiyle göğsüne vurmak suretiyle sertçe uyarmıştır. Daha sonra Hatibzâde, Efdalüddinzâde ile beraber II. Bayezid'in huzuruna çıkmış fakat o, sultanın elini öpmediği gibi önünde eğilmemiş ve tokalaşmakla yetinmiştir. Hatibzâde huzurdan ayrılınca kendisine “Bu Anadolu'nun sultanıdır. Sana yakışan önünde eğilmen ve elini öpmendir.” dediklerinde, “Siz bilmezsiniz, Hatibzâde gibi bir âlimin onun ayağına kadar gitmesi ona övünç olarak yeter. O, bu kadarına da razıdır” şeklinde cevap vermiştir. Hatibzâde'nin kaleme almış olduğu birçok haşiye bulunmaktadır.¹⁹⁹ *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikaye*, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti't-Tecrîd* ve *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Keşşâf* bunlardan sadece birkaçıdır.²⁰⁰

3.2.6. Ahmed Paşa (Bursalı)

Kazasker Veliyyüddin'in oğlu olup Edirne'de doğan Ahmed Paşa'nın, hayatını Bursa'da geçirmesi nedeniyle Bursalı olarak tanındığı belirtilmektedir.²⁰¹ Dönemin ünlü âlimlerinden derslerini tamamlayan Ahmed Paşa, ilk olarak Bursa Sultan Murad Han Medresesi'nde müderrislik yapmış²⁰², 855'te (1451) ise Edirne kadısı olmuştur.²⁰³ Fatih Sultan Mehmed'in kendisine vezirlik verecek kadar değer verip çok sevdiği Ahmed Paşa, önce Fatih tarafından kazaskerlik görevine getirilmiş sonra padişah hocası olmuştur. Sultanla aralarında sıkı bir dostluk kurulan Ahmed Paşa'nın iyi bir hatip olduğu zikredilmektedir. Şiire olan yatkınlığıyla bilinen Ahmed Paşa'nın şiirlerinin en büyük özelliği ise fesahati belâgatine üstün ve çoğunun Türkçe olmasıdır.²⁰⁴

¹⁹⁹ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 170.

²⁰⁰ Üzümlü, “Hatibzâde Muhyiddin Efendi”, 464.

²⁰¹ Günay Kut, “Ahmed Paşa, Bursalı”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/111.

²⁰² Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 217.

²⁰³ Kut, “Ahmed Paşa, Bursalı”, 111.

²⁰⁴ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 217-218.

Fatih'in hocasına duyduğu sevgiyi farkedenden Ahmed Paşa'nın rakipleri harekete geçmiş ve padişahın etrafından hocayı uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Nitekim padişah, Ahmed Paşa'yı görevinden uzaklaştırmıştır. Gelişen olaylar yüzünden Ahmed Paşa padişaha meşhur "kerem" redifli kasidesini yazmış ve bu olaylardan kurtulmayı başarmıştır. Daha sonra Bursa'da günlüğü otuz akçe maaş ile Orhan ve Muradiye Medreseleri'nin mütevelliliğine tayin edilmiştir. Lâmiî'nin başlayıp oğlunun tamamladığı *Letâifnâme* adlı eserinde buradaki gösterişli yaşantısı, sert ve cimri kişiliği ile etrafına şairleri topladığı nakledilmektedir.²⁰⁵ Evlenip evlenmediği veya çocuklarının olup olmadığı hususunda çeşitli rivayetler bulunan Ahmed Paşa, 902 (1496) yılında Bursa'da görev yaparken vefat etmiştir.²⁰⁶ Şairliğiyle meşhur olan Ahmed Paşa'nın bir *Divan*'ı bulunmaktadır. II. Bayezid'in emriyle yazdığı bu eserde sultana atfettiği sekiz methiye yer almaktadır.²⁰⁷

3.2.7. Hoca Hayreddin

Devrinin âlimlerinden ve Hızır Bey b. Celâleddin Efendi'den dersler okuduktan sonra müderris olan Hayreddin Efendi, daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in hocası olmuştur. Sanat ehline zarif karakterli olduğu ifade edilen Hayreddin Efendi, İstanbul'da bir cami ve medrese yaptırmıştır. Onun vefatı Fatih'in hükümdarlığının son yıllarına tekabül etmektedir.²⁰⁸

3.2.8. Abdülkâdir Efendi

Aslen Hamid vilâyetinin Isparta²⁰⁹ kasabasından olan Abdülkâdir Efendi, devrinin âlimlerinden ve Ali et-Tûsî'den dersler okumuştur. Hayâlî Efendi'nin yakın dostu olduğu aktarılan Abdülkâdir Efendi, birtakım görevler yaptıktan sonra Fatih Sultan Mehmed'e hoca olmuştur. Fatih ile beraber savaşa gittiği nakledilen Abdülkadir Efendi'nin Fatih'in isteği üzerine Hocasâde ile ilmî tartışmaya girdiği nakledilmektedir. Dönemin veziri Mahmud Paşa'nın Abdülkâdir Efendi'ye karşı tutumu ise Fatih'in hocasını azletmesine sebep olmuştur. Böylece padişahın

²⁰⁵ Kut, "Ahmed Paşa, Bursalı", 111.

²⁰⁶ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 218-219.

²⁰⁷ Kut, "Ahmed Paşa, Bursalı", 112.

²⁰⁸ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 190-191.

²⁰⁹ Isparta'nın o dönem Hamid vilâyetine bağlı bir kasaba olduğuna dair bk. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 67.

huzurundan ayrılan Abdülkâdir Efendi, memleketine dönmüş ve orada hastalanarak vefat etmiştir.²¹⁰

3.2.9. Hasan b. Abdüssamed

Aslen Samsunlu olan Hasan Efendi, Anadolu âlimlerinden ve Molla Hüsvrev'den dersler okumuştur. Aklî ve şer'î bütün ilimlerde tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik yapmaya başlamıştır. Daha sonra Sahn-ı Semân müderrisliğine yükselmiş ve Fatih Sultan Mehmed onu kendisine hoca olarak tayin etmiştir. Daha sonra sırasıyla kazaskerlik, tekrar Sahn-ı Semân müderrisliği ve İstanbul kadılığı görevlerini yürütmüştür. El yazısı güzel olan ve çok sayıda kitabı elle yazan Hasan Efendi'nin, Cevherî'nin *es-Sihâhu'l-Luga'sını* Fatih için yazdığı rivayet edilmektedir. *el-Mukaddimâtü'l-Erba'a* ve Seyyid Şerif'in *Hâşiyetü Şerhi'l-Muhtasar* isimli eserine de haşiye yazan Hasan Efendi, 891/1486 senesinde vefat etmiştir.²¹¹

3.3. II. Bayezid'in Hocaları

Amasya valiliği sırasında II. Bayezid'e (1481-1512) Amasyalı Hatip Kasım ile Mevlana Selâhaddin hocalık yapmıştır. Padişahlığı döneminde ise Seyyid Abdullah, Hattat Mirim Çelebi Mahmud, Balıkesirli Muarrifzâde ve ona yazı dersleri veren Amasyalı Şeyh Hamdullah hocalığını yapmışlardır.²¹²

3.3.1. Seyyid Abdullah

Hakkında yeterli bilgi bulamadığımız Seyyid Abdullah, Köprücükli (Ardahan) olup Yavuz Sultan Selim Han döneminin başlarında vefat etmiştir.²¹³

3.3.2. Mîrim Çelebi

Asıl adı Mahmud b. Muhammed b. Kadızâde-i Rûmî olan Mîrim Çelebi²¹⁴, döneminin en önemli matematikçisi ve astronomi ilmiyle uğraşan isimlerinden birisidir. Babasını erken yaşta kaybeden Mîrim Çelebi, Sinan Paşa ve o devrin meşhur zâtlarından eğitim almıştır. İlim tahsilini tamamladıktan sonra astronomi alanında hızla yükselmekle birlikte çeşitli illerde müderris olarak vazife almıştır. Mîrim

²¹⁰ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 198-199.

²¹¹ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 179.

²¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 145.

²¹³ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308), 3/362.

²¹⁴ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 338.

Çelebi'nin bu şöhretini duyan Sultan Bayezid Han onu saraya davet etmiş,²¹⁵ kendi hocası olarak görevlendirerek matematik ilimlerini ondan öğrenmiştir. Mîrim Çelebi'nin Anadolu kazaskerliğine getirilmesi ise Yavuz dönemine rastgelmekle birlikte sonradan azledilmiş ve kendisine günlük yüz dirhem verilmiştir. Hayatının sonuna doğru farz olan haccı yapıp Edirne'ye dönen Mîrim Çelebi, 931'de (1525) burada vefat etmiştir.²¹⁶

Birçok eser telif eden Mîrim Çelebi'nin, Uluğ Bey'in *ez-Zîc* adlı eserine ve Ali Kuşçu'nun *el-Fethiyye*'sine ayrı ayrı yazdığı iki adet şerhi bulunmaktadır. Başka eserleri de bulunan Mîrim Çelebi'nin yazdığı risâleler ise kible tayini hususunda *Risâle fi Semti'l-Kible* adlı eseri ile görme, ışığın kırılması ve hâlenin oluşumu gibi konuları inceleyen başka bir risalesi bulunmaktadır.²¹⁷

3.3.3. İbnü'l-Muarrif (Muarrifzâde)

Aslen Balıkesirli olan Muarrifzâde, döneminin âlimlerinden ve Hızır Bey b. Celâleddin'den dersler okumuştur. İcazetini aldıktan sonra bir müddet müderrislik yapmıştır. Daha sonra Sultan Bayezid Han'ın hocalığına tayin edilen Muarrifzâde, sultan tarafından çok kıymet verilen bir âlim olmuştur. Sultan Bayezid, hocası ahir ömründe gözlerini kaybetmesine rağmen onunla sohbet etmeye devam etmiştir.²¹⁸

3.3.4. Şeyh Hamdullah

Amasyalı Sarıkadızâdeler ailesine mensup olup Amasya'nın halk arasında İslâm olarak bilinen Eslem Hatun mahallesinde doğmuştur. Şeyh Hamdullah, "İbnü'ş-şeyh, Şeyhürriyân Kibletülküttâb" unvanlarıyla tanınmaktadır. Doğumu hakkında 830-833 (1426-1430) yılları veya 840 (1436) gibi farklı rivayetler bulunmaktadır. Şeyh Hamdullah, dinî ilimler okumuş, aklâm-ı sitte meşketmiş ve icazet almıştır. Ayrıca babasının gözetiminde manevî dersleri bitirmiştir. II. Bayezid ile dostluğunun, sultanın şehzadelğine dayandığı düşünülmektedir. Sultan Bayezid'in hat derslerine girince padişah onu kendisine muallim-i sultânî olarak atamıştır. II. Bayezid, Okmeydanı Atıcılar Tekkesi şeyhliğine aynı zamanda döneminin ünlü okçularından olan hocası Şeyh Hamdullah'ı, tayin etmiştir. O, dönemin ünlü bir okçusunu yenerek

²¹⁵ İhsan Fazlıoğlu, "Mîrim Çelebi", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/160.

²¹⁶ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 339.

²¹⁷ Fazlıoğlu, "Mîrim Çelebi", 160.

²¹⁸ Mecdî, *Hadâikü'ş-Şekâik*, 212-213.

o günü hatırlatacak nişan taşı dikmiştir. Okmeydanı'ndaki taşta; "Sâhibü'l-menzil Hamdullah ibnü'ş-şeyh reîsü'l-hattâtîn şeyhü'r-râmiyân, sene 911" yazılı olduğu belirtilmektedir. Şeyh Hamdullah, kendisi gibi hattat olan dayısının kızıyla evlenmiş ve iki çocuğu olmuştur. Yazıda nefis sanat eserleri çıkarabilmesi için her türlü imkân verilen Şeyh Hamdullah'a bir köy geliri, yazılarında kullanacağı malzemeler için tahsis edilmiştir. Bu ihtimamın sonucu olarak sarayda birçok eser üreten Şeyh Hamdullah eserlerine "Kâtibü's-Sultân Bayezîd Han" notunu yazmıştır.²¹⁹

Şeyh Hamdullah ekolü, İslâm milletleri arasında yayılan ve farklı özellikler gösteren hat mekteplerinin içinde en uzun süre yaşayanıdır. Bu ekolün İslâm dünyasına hâkim olmasının nedeni, Hamdullah Efendi'nin yazıda ürettiği uslûbun, kendisini takip eden hat ustaları tarafınan güzelleştirilerek farklı kol ve tarzlarda günümüze kadar devam etmesidir. Hamdullah Efendi'nin yazı uslûbu ayrıca İslâm hat sanatında olgunluk çağı olarak değerlendirilmektedir. Hamdullah Efendi'nin başta Şeyh Hamdullah mektebinin önemli temsilcilerinden olan damadı Şükrullah Halife ile oğlu Mustafa Dede olmak üzere yetiştirdiği kırk üç talebesinin tezkirelerde adı geçmektedir. Kazasker Mustafa İzzet, Hâşimîzâde Abdullah Efendi ve Mehmed Şevki Efendi gibi meşhur hattatlar ise Şeyh Hamdullah ekolünü daha sonraki yüzyıllarda geliştirerek yaşatmışlardır. Kısa süreli inziva hayatından sonra Şeyh Hamdullah, 926'da (1520) vefat etmiştir. Cenazesi vasiyeti üzerine Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiş ardından gelen hattatlar onun yakınına defnedilmiş ve burası Şeyh Sofası olarak anılmıştır. Birçok eser nakşeden Şeyh Hamdullah'ın Amasya'da iken istinsah ettiği *Kitâbü Huneyn b. İshâk fi'l-mesâ'il ve ecvibetihâ fi't-tib* ile *Mesâlihu'l-ebdân ve'l-enfus* adlı eserler günümüze ulaşmıştır. Aklâm-ı sitte ile yazdığı bin kadar En'âm, Nebe ve Kehf ile kırk yedi mushaf müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.²²⁰

3.4. Yavuz Sultan Selim'in Hocası: Halîmî Çelebi

Asıl adı Abdülhalîm b. Ali olan ve Kastamonu'da doğan Halîmî Çelebi, temel dersleri okuduktan sonra Alâeddin Ali el-Arabî'nin hizmetine girmiş, el-Arabî'nin vefat etmesi üzerine ilim tahsiline devam etmiştir. Arap diyarından Acem diyarına geçtikten sonra tasavvuf gruplarıyla tanışan Halîmî Çelebi, Kastamonu'ya göç

²¹⁹ Muhittin Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/449-450.

²²⁰ Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", 450-452.

etmiştir.²²¹ Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Trabzon'da sancak beyi iken Halîmî Efendi'yi (ö. 922/1516) çağırması, kendi imamı olarak görevlendirmiş ve oğlu Süleyman'a (Kanunî) hocalık yapmasını istemiştir.²²² Sultan, onu tahta oturduktan sonra padişah hocalığına getirmiştir.²²³ Halîmî Çelebi'nin bilgi ve donanımına güvenen padişah, ona çok sayıda köyü mülk olarak vererek yanından ayırmamıştır. Sultanla Mısır Seferi'ne katılan Halîmî Çelebi, 922 (1516) senesinde Dimaşk'ta vefat etmiştir.²²⁴

3.5. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Hocası: Hayreddin Efendi

Kastamonulu olan Hayreddin Efendi, devrin hocalarından ders aldıktan sonra Muslihuddin Mustafa el-Berîkî ile Ahî Yûsuf Efendi'nin hizmetine girmiştir.²²⁵ Daha sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) hem şehzadelîği sırasında hem de padişahlığı döneminde hocası olmuştur.²²⁶ Hayreddin Efendi'nin sultanın gönlünü kazanmasıyla ününün her yere yayıldığı ve bundan dolayı devrin ileri gelenlerinin kapısından eksik olmadığı anlatılmaktadır. Buna rağmen alçak gönüllülüğünü koruyan Hayreddin Efendi'nin yetiştirdiği kişiler önemli mevkilere ulaşmıştır. O, 950 (1543) senesinde vefat etmiş ve Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesinin yakınına defnedilmiştir.²²⁷

3.6. II. Selim'in Hocası: Ataullah Efendi

İzmir'in²²⁸ Birgi kasabasından olduğu belirtilen Ataullah Efendi, döneminin âlimlerinden olan Leyszâde Pir Ahmed Çelebi ile Merhaba Efendi'den dersler almıştır. Ebüssuûd Efendi, Davud Paşa müderrisi iken ona intisab eden Ataullah Efendi, bu süreçte İstanbul Kadısı Sa'dî Efendi'nin öğrencisi olmuştur. 932 (1525/1526) yılında İsrâfilzâde Hayreddin Efendi Bursa Sultaniyesi'ne müderris olduğunda ondan dersler okumuş, 942 (1535/1536) yılında hocası Şam kadılığına geçerken ondan mülâzemet almış ve hocasına hem damad hem de nâib olmuştur. Daha sonra Şam kafilisiyle hacca giden Ataullah Efendi hac farizasını yerine getirdikten sonra sırasıyla yirmi akçe ile

²²¹ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 385.

²²² Abdulkadiroğlu, "Halîmî Çelebi", 343.

²²³ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 50.

²²⁴ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 386.

²²⁵ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 440.

²²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 146.

²²⁷ Mecdî, *Hadâikü's-Şekâik*, 440.

²²⁸ Birgi, eskiden Aydın'a bağlı iken günümüzde İzmir'in ilçelerinden biridir. Bk. Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, 24.

Birgi’de Aydınoğlu Medresesi’ne, yirmi beş akçe ile Mudurnu’da Yıldırım Han Medresesi’ne, otuz akçe ile Tokat Sultaniyyesi’ne, ardından aynı akçe ile Hacı Hasanzade Medresesi’ne, kırk akçe ile Kadı Hüsam Medresesi’ne müderris olmuştur. Bundan sonra Hasan Bey vasıtasıyla Vezâriâzam Rüstem Paşa asitanesine intisab etmiş ve 954 (1547-48) tarihinde Rüstem Paşa’nın yaptırdığı medresesine elli akçe ile ilk müderris olarak tayin edilmiştir. Şehzadeliği döneminde II. Selim (1566-1574) Manisa’da sancak beyi iken hocası Şems Çelebi’nin (Akşemseddin’in torunlarından) vefat etmesi üzerine onun yerine geçmiş ve şehzadeliği döneminde Yavuz’a hoca olmuştur.²²⁹

974’te (1566) II. Selim tahta geçince Ataullah Efendi’yi de padişah hocası olarak tayin etmiştir.²³⁰ Yaklaşık beş yıl sonra 11 Safer 979 (5 Temmuz 1571) tarihinde vefat eden Ataullah Efendi’nin namazını Süleymaniye Camii’nde Ebüsuûd kıldırılmıştır. Onun *el-Hidâye*’nin baş taraflarına ve Sekkâkî’nin eseri *Miftâhu’l-’ulûm*’una dair talimatları ve bir tefsirinin mevcut olduğu, “Atâî” mahlasıyla da şiirleri bulunduğu belirtilmektedir.²³¹

3.7. III. Murad’ın Hocaları

III. Murad’ın (1574-1595) şehzadeliğinde ve padişahlığında İbrahim Efendi kendisine hocalık yapmış, o vefat edince de Tâcü’t-tevârîh sahibi meşhur Hoca Sâdeddin Efendi muallim-i sultanîsi olmuştur.²³²

3.7.1. İbrahim Efendi

Birgili olan âlim temel dersleri gördükten sonra muallim-i sultânî Ataullah Efendi’nin yanında yetişmiş ve ondan icazet almıştır. Daha sonra Ataullah Efend’inin yardımıyla III. Murad’ın şehzade hocalığına tayin olmuştur. III. Murad tahta geçince padişah hocası olan İbrahim Efendi, taun hastalığından 981’de (1573) vefat etmiş ve Manisa’ya defnedilmiştir. Yerine Hoca Sâdeddin Efendi padişah hocası olmuştur.²³³

²²⁹ Atâî, *Hadâiku’l-Hakâik*, 149-150.

²³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 146.

²³¹ Atâî, *Hadâiku’l-Hakâik*, 150-151.

²³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 146.

²³³ Atâî, *Hadâiku’l-Hakâik*, 179.

3.7.2. Hoca Sâdeddin Efendi

Hoca Sâdeddin Efendi 943'te (1536-37) İstanbul'da doğmuştur. Babası Hasan Can aslen İran'lı olup Yavuz Sultan Selim'e danışmanlık yapmıştır.²³⁴ Hoca Sâdeddin Efendi, babasının saray çevresindeki nüfuzu sayesinde çocukluktan itibaren iyi bir eğitim görmüş ve ilim yolunda hızlı bir ilerleme katetmiştir.²³⁵ Daha sonra Sahn-ı Semân müderrisi Karamânî Mehmed Efendi ile birlikte onun emsâli birçok âlimden ders okuduktan sonra Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin talebesi olmuş ve 963 senesinde de ondan mülâzemet almıştır. Bir müddet sonra otuz akçe ile İstanbul'daki Murad Paşa Medresesi'ne atanmış ve 977'de (1570) Bursa Sultânî Medresesi müderrisi pâyesi almıştır. 979'da (1572) ise Sahn-ı Semân Medreseleri'nden birine müderris olmuştur. 981'de (1573) Şehzade Murad, Manisa sancağında iken hocası İbrahim Efendi vefat edince yerine Hoca Sâdeddin Efendi tayin edilmiştir. 982 (1574) yılında II. Selim vefat edip yerine oğlu III. Murad geçince Hoca Sâdeddin Efendi de padişah hocası olarak atanmıştır.²³⁶

Muallim-i sultânî Hoca Sâdeddin'in, kitaplarıyla meşgul olan, saraydan pek çıkmayan ve sadece ilmî faaliyetlerde bulunan bir âlim olmadığı anlaşılmaktadır. O, Osmanlı Devleti'nin zirve döneminde yaşamış, gerektiğinde savaşa katılmış, devletin iç ve dış siyasetinde etkili olmuş bir şahsiyet olarak ön plana çıkmıştır. Hoca Sâdeddin, dış siyaset alanında ilk defa III. Murad döneminde İngiltere ile olan ilişkilerde görülmektedir. İngiltere kraliçesinin temsilcileri, Osmanlı Devleti'yle gerçekleştirecek ilişkilerde aracı olarak Hoca Sâdeddin'i tercih etmişlerdir. Neticede İngilizlerle siyâsî alanda tam bir işbirliği sağlanamasa da Hoca Sâdeddin'in uğraşları sayesinde bir ticaret antlaşması gerçekleşmiştir.²³⁷

III. Murad vefat ettiğinde cenaze namazını Hoca Sâdeddin Efendi kıldırmak istemiş ve bunu son hizmeti olarak görmüştür. Hoca Sâdeddin bu isteğini Ferhad Paşa'ya iletse de o esnada dönemin şeyhülislâmı Bostanzâde, padişahın cenaze

²³⁴ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, 429.

²³⁵ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 196.

²³⁶ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, 429-430.

²³⁷ Refik Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 69.

namazını kıldırılmıştır. Bu olaydan sonra Bostanzâde ve Ferhad Paşa'nın arası açılmıştır.²³⁸

III. Mehmed tahta çıktığında ise ilk olarak Hoca Sâdeddin Efendi kendisine biat etmiştir. III. Mehmed'in şehzadeyken hocalığını yapan Molla Nevâlî'nin cülustan iki gün önce vefat etmesi sebebiyle Hoca Sâdeddin tekrar padişah hocası olmuştur. Bu süreçte Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'yi yıpratmak için Vâlîde Safiye Sultan'ın desteğini almıştır. Bir müddet sonra padişah, devlet adamlarının atamaları için hocasına danışılması emrini verince devlette mesai yapacak vezîriâzamlar dahi onunla iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır.²³⁹

Hoca Sâdeddin Efendi, III. Mehmed ile 1596 yılında gerçekleştirilen Eğri Seferi'ne katılmış ve savaşın seyrini değiştirme noktasında önemli rol üstlenmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi sefere katılma noktasında isteksiz olan III. Mehmed'e, padişahların ordunun başında sefere katılma geleneğinin ne kadar önemli olduğunu, bazı gayeler için yapılan savaşın faziletlerini, ilmî bir zeminde anlatmış ve sultanı sefere katılmaya ikna etmiştir. Hoca Sâdeddin'in savaş esnasındaki kritik fonksiyonu yabancıların gözünden kaçmamış ve savaşın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da şöhreti yayılmıştır. Avusturyalı bir ressam, Hoca Sâdeddin'in savaşta yerine getirdiği görevi bir tablo ile tasvir etmiştir. Resimde at üzerinde endişeli bir surette duran padişaha karşı Hoca Sâdeddin, iki eli dua eder durumda çizilmiştir. Tablonun altında "Hoca Efendi'nin duası kabul oldu" içeriğinde bir açıklama bulunmaktadır.²⁴⁰

Hoca Sâdeddin'in Damad İbrâhim Paşa yerine veziriazamlığa Cigalazâde Sinan Paşa'nın getirilmesini istemesi, Valide Safiye Sultan'la arasının açılmasına yol açmıştır. Valide sultanın tesiriyle hocasını görevden alarak yetkilerini kısıtlayan padişah Damad İbrahim Paşa'yı sadarete getirmiştir. Azlinin ardından çok uzun zaman geçmeden İbrahim Paşa veziriazamlıktan azledilmiş Hoca Sâdeddin'in anlayamadığı Şeyhülislâm Bostanzâde de vefat etmişti. Tarihi zemin adeta Hoca Sâdeddin için hazırlanmış ve 24 Şaban 1006'da (1 Nisan 1598) III. Mehmed onu padişah hocalığına ve şeyhülislâmlığa atayarak "câmiu'r-riyâseteyn" unvanına layık görmüştür. Bu

²³⁸ Solakzade Mehmed Hemdemî Efendi, *Solakzâde Tarihi*, Haz. H. Halit Atlı (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2016), 692.

²³⁹ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 197.

²⁴⁰ Refik Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 69-70.

görevinde, on sekiz ay iki gün olmak suretiyle vefatına kadar kalmıştır. Hoca Sâdeddin bu görevi esnasında, devlet işlerinin yanısıra şeyhülislâm olarak fetva vermeye başlamış, Ayasofya Camii'nde kendisine sorulan meseleleri cevaplandırmıştır. 12 Rebûlevvel 1008 (2 Ekim 1599) günü Hoca Sâdeddin Efendi, III. Murad için okunacak mevlide gitmek üzere evinde fenalaştığı hâlde camiye gitmiş ve orada ebedi hayata geçmiştir. Sun'ullah Efendi cenaze namazını Fâtih Camii'nde kıldırması ve naaşı Eyüp'teki dârülkurrâ hazîresine defnedilmiştir.²⁴¹

Devrindeki ünü sebebiyle Hoca Sâdeddin Efendi'den ders alanlar, padişah hocasının tedrisatından geçtiklerinden dolayı övünmüşlerdir. Ünlü Osmanlı bilgini ve devlet adamı Gelibolulu Mustafa Âlî'ye destek olup onu devlet hayatına kazandıran da kendisidir.²⁴² Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600), Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed gibi dört hükümdar döneminde yaşayan Hoca Sâdeddin'e, *Menâkıb-ı Hünerverân*'ını ithaf etmiştir. Takıyyüddin de rasathane kurmak maksadıyla Hoca Sâdeddin'den destek almış ve astronomiyle ilgili yazdığı eserleri kendisine ithaf etmiştir. Kınalızâde Hasan Çelebi ve Şehnâmeçi Lokman onun destek olduğu ilmiye mensuplarından. Hoca Sâdeddin Efendi, akraba ve yakınlarını yüksek makamlara getirerek büyük ulema ailelerinin doğmasına yol açmıştır. Bu uygulamasının ilmiye mesleğindeki bozulmaya sebebiyet vermesinden dolayı da eleştirilmiştir. Hoca Sâdeddin'in oğullarını Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine getirtmiş olmasıdır.²⁴³ Hoca Sâdeddin Efendi'nin karakter olarak bazı olumsuz yönlerinden de bahsedilmektedir. Nitekim III. Murad'ın, bazen yalan söylemesi sebebiyle hocası Sâdeddin Efendi'nin sözüne çok güvenmediği nakledilmektedir.²⁴⁴

Hoca Sâdeddin'i siyasî kimliğinin yanı sıra, tarihçiliğiyle ön plana çıkaran ve şöhret kazandıran eseri *Tâcü't-tevârih*'tir. Bu eserinde Osmanlı'nın kuruluşundan Kanûnî'nin dönemine kadar olan tarihî hadiseleri anlatırken devrin devlet adamları ve sanatkârlarına dair bilgiler vermektedir. Ayrıca eserinde faydalandığı tarih kaynaklarından da ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Yabancı dile çok erken yıllarda tercüme edilen eserler arasına giren *Tâcü't-tevârih* üzerine çok sayıda zeyl yazılmıştır.

²⁴¹ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 197.

²⁴² Refik Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 68.

²⁴³ Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 198.

²⁴⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 349-350.

Hoca Sâdeddin Efendi'nin diğeri bir eseri ise *Selimmâme* olup babası Hasan Can'ın verdiği bilgileri içermektedir. On iki hikâyenin bulunduğu bu kitap, Yavuz Sultan Selim'e ait menkıbelerden oluşmaktadır. Onun başka tercüme eserleri de bulunmaktadır.²⁴⁵

3.9. III. Mehmed'in Hocası: Hoca Sâdeddin Efendi

III. Mehmed'in (1595- 1603) şehzadelğinde sırasıyla Cafer Efendi, Azmi Efendi ve Nevâlî Efendi hocaları olmuştur.²⁴⁶ Molla Nevâlî Efendi, o padişahlığa gelmeden önce vefat ettiği için babası III. Murad'ın hocası Hoca Sâdeddin Efendi, muallim-i sultânîlik makamına atanmıştır.²⁴⁷

3.10. I. Ahmed'in Hocası: Aydınlı Mustafa Efendi

Mustafa Efendi (ö. 1607), Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) hocası olup²⁴⁸ Aydın ilindeki kazalardan birinde doğmuştur. Şehzâde hocalığı yaparken önce Ahîzâde Mehmed Efendi'den ders almış sonra Medine'den emekli Baldırzâde Efendi'den istifâde etmiştir. 977'de (1569/70) ise mülâzemet almış seksen akçeyle bir kazada görev yapmıştır. Daha sonra bu görevinden ayrılan Aydınlı Mustafa Efendi, henüz şehzâde olan I. Ahmed ve kardeşleri Sultan Selim ile Sultan Mahmud'a eğitim vermekle vazifelendirilmiştir. 1003 (1595) senesinde resmen I. Ahmed'in şehzâde hocalığına tayin edilmiştir. 1012 (1603/04) senesinde III. Mehmed vefat edince yerine I. Ahmed tahta geçmiş, Aydınlı Mustafa Efendi ise padişah hocası unvanını almıştır. Bu vazifesini 1016 (1607) yılının başlarında vefat edene kadar yerine getirmiştir. Cenaze namazı, dönemin şeyhülislâmı Sun'ullah Efendi tarafından Süleymaniye Camii'de kıldırılmış ve Sultan Süleyman Han Türbesi hazîresine defnedilmiştir.²⁴⁹

3.11. II. Osman'ın Hocası: Ömer Efendi

962 (1554/55) senesinde Amasya'da dünyaya gelen Ömer b. Mehmed, eğitim çağına geldiğinde devrin ulemâsından ilim tahsil etmiştir. Mazlum Melek'ten mülâzemet aldıktan sonra hac farızasını yerine getirmek için Haremeyn-i Şerife'ye gitmiş ve Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin ardından Amasya'da

²⁴⁵ Refik Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", 71.

²⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 146.

²⁴⁷ Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, 1/86.

²⁴⁸ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 51.

²⁴⁹ Atâî, *Hadâîku'l-Hakâik*, 522-523.

Büyük Ağa Medresesi'nde görev yapmıştır. 990 (1582/83) senesinde elli akçe ile Niksar Medresesi'ne tayin olmuştur. Daha sonra Vezir Cafer Paşa'nın Eyyüp'de yaptırdığı darülhadiste elli akçe ile ders okutmuştur. Zal Paşa ve Ayasofya Camileri'nde de görev yapan Ömer Efendi, 1016 (1608) yılında II. Osman'a (1618-1622) hâce-i şehzadegân olarak atanmıştır. 1027 yılında II. Osman'ın tahta geçmesiyle hem kazaskerlik makamına atanmış hem de padişah hocası olmuştur. 1030 (1620/21) senesinde padişahla beraber Leh seferine katılmıştır. 1031 (1621/22) senesinde hacca niyetlenen Ömer Efendi, 1039 (1630) senesinde bu niyetini gerçekleştirmiş ancak Mekke-i Mükerrreme'de seksen yaşlarında iken vefat etmiştir. Cebel-i Mualla'da, Hz. Hatice'nin yakımına defnedilmiştir.²⁵⁰

3.12. Sultan İbrahim'in Hocası: Cinci Hüseyin Efendi

Künyesi Hüseyin b. Muhammed İbnü's-Şeyh Karabaş İbrahim olup Safranbolu'da doğmuştur.²⁵¹ İlk dersini ve efsuna ait ilimleri babasından aldığı aktarılan Hüseyin Efendi, İstanbul'da Süleymaniye Medreseleri'nden birinde derslere katılmıştır. İstanbul'da eğitim gördüğü sırada nefesinin kuvvetli olduğu ve okuduğu kişinin şifa bulduğu söylentileri yayılmaya başlamıştı. Hocasının İzmir kadılığına tayin olmasıyla açıkta kalmış ve geçimini tamamen bu işlerden karşılamaya başlamıştır. Başta hocası olmak üzere müderrisler onun şifacılık yapmasını onaylamamışlar ve onu geri plana itmişlerdi. Nitekim medreseden mezun olamayan Hüseyin Efendi, şifacılık işinde ilerleme kaydetmiş ve şöhreti saraya kadar ulaşmıştı. Vâlide Kösem Sultan onu birtakım buhranlara giren Sultan İbrâhim'e (1640-1648) iyi gelmesi ümidiyle saraya çağırılmış, onun dualarının ardından padişah mânevî bakımdan rahatlamıştı. Sultan İbrâhim tarafından bolca iltifat ve ihsanda bulunan Hüseyin Efendi, padişah fermanıyla önce Sahn-ı Semân ardından Süleymaniye'de müderrisliğe başlamıştır. Medreseden mezun olmadan büyük makamlara kavuşan Hüseyin Efendi'ye ayrıca rahat etmesi için bir saray yaptırılmıştır.²⁵² Bir müddet sonra Anadolu Kazaskeri Abdürrahim Efendi azledilerek yerine Hüseyin Efendi atanmıştır. Ardından

²⁵⁰ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, 728-729.

²⁵¹ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/178.

²⁵² Abdülkadir Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", 541-542.

Galata (İstanbul) kadılığına da tayin edilen Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim tarafından padişah hocalığı makamına yükseltilmiştir.²⁵³

Hüseyin Efendi'nin Sultan İbrahim ve Kösem Sultan'a yakınlığı sayesinde kritik görevlerde bulunan devlet adamlarını devre dışı bıraktığı²⁵⁴ ve ilmiye birimlerini adeta peşkeş çekerek sattığı,²⁵⁵ artan rüşvet söylentilerinin ise saray erkânı, asker ve halktan tepki aldığı nakledilmektedir.²⁵⁶

Hüseyin Efendi, 17 Nisan 1646'da kazaskerlikten alınıp ikameti için verilen saraydan çıkarılmış ve İzmit'e sürülmüştür. Kendisiyle iş birliği yapan Şekerpare Kadın gibi görevliler de farklı yerlere sürgün edilmiştir. Daha sonra Gelibolu'ya gönderilen Hüseyin Efendi, burada on gün kalmış daha sonra sultanın müsaadesiyle geri dönmüştür. Sultan İbrahim'in öldürülmesinden sonra ise korumasız kalmıştır. IV. Mehmed'in cülûsu gereği askerlere verilecek bahşiş için kendisinden 200 kese akçe talep edilse de Cinci Hüseyin Efendi, parasının olmadığını iddia ederek bu meblağı vermeye razı olmamıştır. Daha sonra sadrazam tarafından hapsedilen Hüseyin Efendi'nin hanesinde kürkler, altınlar ve mücevherlere rastlanılmış ve kendisinin önünde malları müsadere edilmiştir. Nakdî geliri tekrar hesaplanan Hüseyin Efendi'nin daha fazla mal varlığı çıkınca geri kalan varlığının nerede olduğuna dair bilgiler kendisinden alınmış ve bu bilgiler ışığında güğümle altın akçe bulunmuştur. "Cinci akçesi" olarak meşhur olan bu altınlar, IV. Mehmed'in tahta çıkışı hasebiyle dağıtılanlardır. Altın ve gümüşten olanlar hariç ev eşyalarına dokunulmamış, haksız yere vakıflardan aldığı paraların iadesi yapılmıştır. Hüseyin Efendi, bir müddet hapiste kaldıktan sonra nüfuzunun zarar verebileceği düşünüldüğünden Osmanlı'nın küçük bir eyaletine bey olarak atanmıştır. Yolda nikris (gut) hastalığı nüksedince bulunduğu bölgede kalmasına izin verilmiştir. Daha sonra Kırım hanının ricasıyla İstanbul'a dönse de 1058 (1648) yılında öldürülmüştür.²⁵⁷ Onun 1645 tarihinde Mimar Kasım'a

²⁵³ Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, 2/1000; Nevzat Sağlam, "Osmanlı Döneminde Sıradışı Bir Kazasker: Hüseyin Efendi ve Yapılan Temlikler", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/5 (Aralık 2021), 613-614.

²⁵⁴ Olgay Söyler, "Deli Padişah ve Osmanlı Rasputin'i", *Atlas Tarih*, 47 (İstanbul, 2017), 55.

²⁵⁵ Abdülkadir Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", 542.

²⁵⁶ Söyler, "Deli Padişah ve Osmanlı Rasputin'i", 55.

²⁵⁷ Abdülkadir Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", 542.

yaptırttığı Cinci Hanı, Safranbolu Çeşme Mahallesi'nde Saraçlar Sokak'ta bulunmaktadır.²⁵⁸

3.13. IV. Mehmed'in Hocaları

IV. Mehmed (1648-1687) yedi yaşında tahta geçtiğinden dolayı sarayda tahsil görmüş ağalardan Bilal Ağa ve Reyhan Ağa kendisine hocalık yapmıştır.²⁵⁹ IV. Mehmed padişahlığı döneminde bizzat kendisinin seçtiği Vanî Mehmed Efendi²⁶⁰ ile Üstüvânî Mehmed Efendi adlarında iki hocası daha olmuştur.

3.13.1. Reyhan Ağa

Hakkında yeterli bilgi bulamadığımız Reyhan Ağa 1012'de (1604) saray ağası olmuş ve bir yıl sonra bu görevinden ayrılmıştır. 1024'de (1615) emekli olduğu ve emekli olarak vefat ettiği geçmekteyse de tarihlerin sıhhati tartışmalıdır.²⁶¹ Ayrıca Reyhan Ağa'nın bir belgede ismi "Mısır'daki bir evin Padişah Hocası Reyhan Ağa'ya kiralanması tavsiye edilmiştir" şeklinde geçmektedir.²⁶²

3.13.2. Bilal Ağa

Sarayın seçkin hocalarından olan Bilâl Ağa, ilim ve dirayet sahibidir. Muhasiplik görevi yapmış ve erken yaşta tahta çıkan IV. Mehmed'e danışman olmuştur. 1106'da (1694/1695) katledilen Bilâl Ağa Sultanahmed yakınlarında bir mezarlığa defnedilmiştir.²⁶³

3.13.3. Vanî Mehmed Efendi

Künyesi eş-Şeyh es-Seyyid Muhammed b. Bistam'dır.²⁶⁴ Bu nisbeyle meşhur olması Van'a bağlı bir kasabada dünyaya gelmesindedir. Mehmed Efendi, temyiz yaşından evvel, muhtemelen henüz yedi yaşından küçükken ilim tahsili için Hoşap'tan çıkıp Van'a gelmiştir. Burada bir müddet medrese eğitimi aldıktan sonra Tebriz'e, oradan da Karabağ'a geçmiştir. Burada Molla Nüreddin Efendi'den ders almış ve on

²⁵⁸ Ahmet Rauf Bağ, *Safranbolu Kileciler Konağı Koruma Projesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 8.

²⁵⁹ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 51.

²⁶⁰ Vanî Mehmed Efendi'nin IV. Mehmed'in hocası olduğuna dair bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, 146.

²⁶¹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 2/425.

²⁶² TSMA, *TSMA.e*, nr. 284/13.

²⁶³ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/24.

²⁶⁴ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/241.

seneye yakın kalmıştır.²⁶⁵ Ardından Gence'ye de giden Mehmed Efendi, Karabağî İsmail Efendi, Veliyyüddin Efendi ve Muhammed Abdülmümin Efendi'den de dersler okumuştur. Daha sonra Erzurum'a giden Vanî Efendi²⁶⁶, ardından Erzurum'da vaizlik yapmasıyla ve ilim meclislerindeki sohbetleriyle tanınmıştır. Bu süreçte Erzurum beylerbeyi olan Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın takdirini kazanmıştır.²⁶⁷

1072'de (1661/1662) Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa sadrazam olduğunda Vanî Efendi'yi Edirne'ye davet etmiş ve IV. Mehmed ile tanıştırmıştır.²⁶⁸ Akabinde Hâce-i sultânîlik makamına getirilen Vanî Efendi, Şehzade Mustafa'nın hocalığını da üstlenmişse de bu vazifeyi damadı Seyyid Feyzullah Efendi'ye tevcih etmiştir.²⁶⁹ 1076'ya (1665/1666) geldiğinde ise İstanbul'da Valide Sultân Camii Şerifi vaizliğine görevlendirilmiştir.²⁷⁰ II. Viyana Kuşatması'na ordu vâizi olarak katılan Vanî Efendi, ordudaki taburları dolaşarak tesirli sözleriyle askerleri şevklendirmiştir. Viyana Kuşatması'na sıcak bakmayan padişah, Mehmed Efendi'nin de içinde bulunduğu bir grup vaiz tarafından ikna edilmişti. Aslında padişahı ikna etmeleri için bu grubu oluşturan Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa'dır. Viyana Kuşatması'nda askerlerin bozguna uğraması sonucunda Vanî Efendi'yi, bu durumun baş müsebbiblerinden yapmış ve padişah, çok sevdiği hocasını kamuoyunun tepkisini dindirmek maksadıyla sürgüne yollamaya mecbur kalmıştır.²⁷¹ 1096'da (1684/1685) sürgündeyken bir Cuma günü vefat etmiştir.²⁷²

IV. Mehmed, çok sevdiği hocasına bugün Vaniköy olarak bilinen ve Boğaziçi'nde bulunan semti bağışlamıştır. Buraya cami, onun yanına bir medreseyi ve etrafına evler inşa ettirerek bu semtin imarını bizzat kendisi üstlenmiştir. Padişah ayrıca Vanî Efendi'ye, Bursa'da bazı köylerle birlikte 2000 akçe vermiştir.²⁷³

Birçok eseri bulunan Vanî Efendi'nin Kur'an kıssalarının tefsirini yaptığı, hadislerde geçen birtakım duaları içeren kitabı ve tasavvufa dair bir risalesi vardır.²⁷⁴

²⁶⁵ Erdoğan Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vanî", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/458.

²⁶⁶ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/241.

²⁶⁷ Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vanî", 458.

²⁶⁸ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/241.

²⁶⁹ Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vanî", 459.

²⁷⁰ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/241.

²⁷¹ Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vanî", 458-459.

²⁷² Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/241.

²⁷³ Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vanî", 459.

²⁷⁴ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/241; Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vanî", 459.

3.13.4. Üstüvânî Mehmed Efendi

Üstüvânî Efendi, Şam'da 17 Muharrem 1017'de (3 Mayıs 1608) dünyaya gelmiştir. Ümeyye Camii'nde öğrenime başlayan Üstüvânî, Şam'da ve Mısır'da birçok zâttan ilim tahsili görmüş ve Hanefîlik mezhebine geçiş yaparak ünlü bir vaiz olmuştur. İstanbul'a deniz yoluyla gelen Üstüvânî Efendi'nin ilk görevi Ayasofya Camii vâizliği olmuştur.²⁷⁵ Burada direğe yaslanarak vaaz ettiğinden dolayı "Üstüvânî" lâkabıyla şöhret kazanmıştır. Vaazlarına düzenli bir şekilde devam eden saray baltacı ve bostancıları yoluyla saraya tesir etmiştir.²⁷⁶

Padişah şeyhi olarak tanınması Reyhan Efendi aracılığıyla saraydaki has odada vaaz vermek için görevlendirilmesiyle olmuştur. Daha sonra Sultan Ahmed Camii vâizliğine tayin edilen ardından Fâtih Camii vâizliğine getirilen Üstüvânî Efendi'nin sarayda da gücü artmış, siyasî ve idarî kararlarda kendisine danışılmaya başlanmıştır. Bu gücüne dayanarak vaazları sırasında Kadızâde Mehmed Efendi'nin görüşlerini anlatan Üstüvânî Efendi, tasavvuf ehlini de eleştiriyordu. Daha sonra yaşanan Çınar Vak'ası'yla (4 Mart 1656) Üstüvânî Efendi'nin nüfuzu kırılmış ve taraftarlarının çoğunu kaybetmiştir. Fâtih Camii'nde çıkan bir tartışma sonucu Kâdızâdeliler, bid'atlerden arınmış bir İstanbul için halka iyiliği emret kötülükten alıkoy mantığıyla Hz. Peygamber dönemindeki Medine gibi yapmalarını istemişler ve tekkelerin kaldırılması için uğraşmışlardır. Köprülü Mehmed Paşa gönderdiği âlimler vasıtasıyla Kadızâdelilerle uzlaşmaya çalışmış, başarılı olamayınca IV. Mehmed'in onayını alarak Üstüvânî ve arkadaşlarını Kıbrıs'a sürmüştür. O yıl Şam'a dönen Üstüvânî, Ümeyye Camii'nde Kur'an dersleri vermiştir. Bir müddet sonra Ümeyye Camii hatipliğinden alınmıştır. Buna üzüntüsünden hastalanan Üstüvânî, 1072 (1661) yılında Şam'da vefat etmiştir.²⁷⁷

3.13. II. Süleyman'ın Hocası: Arapzâde Abdülvehhâb Efendi

Şehzadeliğinde kafes hayatı yaşadığı için resmî bir hocası bulunmayan II. Süleyman (1687-1691), Sadâret Kaymakamı Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1691) önerisiyle Arabzâde Abdülvehhâb Efendi'yi (ö. 1691) padişah hocası tayin

²⁷⁵ Göçmen, "Üstüvânî Mehmed Efendi", 42/396.

²⁷⁶ Hüseyin Yurdayın, "Türkiye'nin Dinî Tarihi ile İlgili Notlar- I: Üstüvânî Risalesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (1962), 71.

²⁷⁷ Göçmen, "Üstüvânî Mehmed Efendi", 396-397.

etmiştir.²⁷⁸ Arapzâde'nin babası İstanbul Mahmud Paşa Camii'nde görevli Abdurrahman Efendi olup ilk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra ilim tahsilinde bulunup Mirahur Camii Şerifi'nde cuma şeyhi olarak göreve başlamıştır. 1074'te (1663/1664) Sultan Selim-i Kadim Camii Şerifi vaizi olmuş, bir sene sonra Sultan Mehmed Han Camii Şerifi vaizliğine geçmiştir. 1080'de (1669/1670) ise Sultan Bayezid Han Camii'nde daha sonra da Süleymaniye Camii'nde görev almıştır. 1099'da (1687/1688) ise II. Süleyman'a padişah hocası olarak atanmıştır. 1102 (1690/1691) senesinde hacca giden Arapzâde, 1103'te (1691/1692) Medine'de vefat etmiştir. Baki mezarlığında Hz. Osman'ın yanına defn olunmuştur.²⁷⁹

3.14. II. Mustafa'nın Hocası: Seyyid Feyzullah Efendi

II. Mustafa'nın şehzadelğinde önce Seyyid Mehmed Efendi sonra Vanî Mehmed Efendi hocalığını yapmıştır. Tahta geçtiğinde ise Vanî Mehmed Efendi'nin damadı Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi resmen padişah hocalığına tayin edilmiştir.²⁸⁰ Asıl adı Mehmed olan ve Erzurum'da dünyaya gelen Seyyid Feyzullah Efendi'nin babası Erzurum Müftüsü Seyyid Mehmed Efendi'dir. Nesebi Şems-i Tebrîzî hazretlerine dayanmaktadır. Seyyid Feyzullah Efendi temyiz yaşına geldiğinde ilk önce babasından eğitim almıştır. Daha sonra İsmail Efendi'ye talebe olmuştur. Dönemin meşhur üstâtlarından Seyyid Abdülmümin, Vanî Mehmed Efendi ve Mehmed b. Abdullah el-Mağribî'den dersler okumuştur. 1072'de (1661/62) hocası Vanî Mehmed Efendi Osmanlı Devleti tarafından Edirne'ye çağrılmış, 1074'te (1663/64) ise hocasının daveti üzerine Edirne'ye intikal etmiştir. Aynı yıl hocasının kızıyla evlenerek Padişah Hocası Vanî Mehmed Efendi ile sıhrî akrabalık kurmuştur.²⁸¹

Seyyid Feyzullah Efendi'ye, Şeyhülislâm Minkarîzâde Yahyâ Efendi müderrislik teklif etmiş fakat kayınpederi ve hocası Vanî Mehmed Efendi'nin izin vermemesi üzerine bu teklifi reddetmiştir. 1078'de (1667/68) hacca gitmiş, dönünce Vâni Mehmed Efendi'nin aracılığıyla II. Mustafa'ya şehzadeyken muallim olmuştur.²⁸² 1081'de (1670/71) Haydar Paşa Medresesi'ne geçmiş aynı sene

²⁷⁸ Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", 51.

²⁷⁹ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 2/90-91.

²⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 146.

²⁸¹ Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 2/247-248.

²⁸² Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", 527.

Mihrimah Sultan Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Sahn-ı Semâniye'de görev almış, 1083'te (1672/73) de Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne atanmıştır. 1084'te (1673/74) Ebüssuûd Efendi yerine İstanbul pâyesiyle Süleymaniye Darülhadis'inde görev alan Seyyid Feyzullah Efendi, 1086'da (1675/76) Anadolu pâyesiyle Sultan Ahmed Han Medresesi'ne tayin olmuştur.²⁸³

Anadolu payesi aldıktan sonra İstanbul kadılığı yapan Seyyid Feyzullah Efendi, Rumeli kazaskerliği pâyesi alarak III. Ahmed şehzadeyken muallimliğine atanmış ayrıca nakîbüleşraflık vazifesine getirilmiştir. II. Süleyman döneminde ise şeyhülislâm olarak atanmış fakat devletin içindeki karışıklık nedeniyle azledilip sürgün edilmiştir. Yedi yıl sürgünden sonra II. Mustafa ile birlikte ikinci defa şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir. Hem muallim-i sultânî hem de şeyhülislâm olduğu için “câmiu'r-riyâseteyn” sıfatına uygun görülmüştür. İki makam sahibi Feyzullah Efendi'nin padişah üzerinde etkisi artınca yakınlarını liyakat gözetmeksizin devletin kadrolarına atamış ayrıca oğlunun kendisinden sonra şeyhülislâm olması için II. Mustafa'ya ferman çıkartmıştır. 1703 yılında bütün bu haksızlıklara katlanamayan halk ayaklanmış ve bu isyan Edirne Vak'ası adını almıştır.²⁸⁴ Çıkan isyanda Feyzullah Efendi eşkıyalar tarafından yakalanmış Edrine'ye götürülüp zindana kapatılmıştır. Bitpazarı Çarşısı'nda oğlunun ve kendisinin başları kesilmiş, cesetleri Tunca Nehri'ne atılmıştır (21 Rebûlâhir 1115/ 3 Eylül 1703). Feyzullah Efendi ardından birçok hayrat bırakmıştır. Kendisi Erzurum'da on sınıflık dersane ve dârülkurrâ yaptırmış, Mekke-i Mükerreme'de mescid tamir ettirmiş, İstanbul'da ise medrese, kütüphane ve muallimhâne inşa ettirmiştir. Feyzullah Efendi'nin birçok eserinin yanısıra *Tefsir-i Beyzavî* üzerine bir haşiyesi ile *Nesaihi'l-müluk* ismiyle Arapça yazılmış bir risalesi bulunmaktadır.²⁸⁵

3.15. III. Selim'in Hocası: Ahmed Kâmil Efendi

İstanbul'a Kırım'dan gelen Ahmed Kâmil Efendi, akrabalarının yardımıyla Enderun'a girmiş ve güzel sesi sayesinde musiki eğitimine başlamıştır. I. Abdülhamid döneminde ise has odaya müezzinbaşı olarak girmiştir. İmamlık ve başımamlık yapan Ahmed Kâmil Efendi, 1812 ve 1818 yıllarında iki kere Rumeli kazaskerliğine

²⁸³ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/248.

²⁸⁴ Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, 527.

²⁸⁵ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/249.

atanmıştır. Dinî ilimlerdeki bilgisinin yanısıra saray adabını iyi bilmesi sebebiyle III. Selim'in (1789-1807) mûsikî derslerine girmiştir. Ona ait bestelerin olduğundan bahsedilmesine rağmen bunlar günümüze ulaşmamıştır. Hac farizasını yerine getirdiği bilinen Ahmed Kâmil Efendi 1820 senesinde vefat etmiştir.²⁸⁶

3.16. Sultan Abdülmecid'in Hocaları

Sultan Abdülmecid tahta çıkınca ilk olarak Hafız Mehmed Efendi daha sonra da Akşehirli Hafız Ömer Efendi hocalığını yapmıştır.²⁸⁷

3.16.1. Hafız Emin Mehmed Efendi

Hemşinli İbrahim Efendi'nin oğlu olan Emin Mehmed Efendi; müderrislik, Eyüp'te mollalık ve Zabtiye Meclisi müftülüğü yapmıştır.²⁸⁸ Sultan Abdülmecid, şehzadeyken hocası olan Emin Mehmed Efendi'ye padişah olunca da ilk hocası olarak hürmet göstermiş ve onu Hassa Ordu-yı Hümayun müftülüğüne atayarak kendisinin sarayla ilişkisini koparmamıştır. Nakşibendi Müceddidî Tekkesi mensuplarına, devlet adamlarına tesir etmenin yollarını araştırmalarını buyuran Emin Efendi, kendisi de Sultan Abdülmecid'i düşünceleriyle etkilemiştir.²⁸⁹ 1866-67'de vefat eden Emin Efendi, Eyüp'te defnolunmuştur.²⁹⁰

3.16.2. Akşehirli Hafız Ömer Efendi

Akşehirli Abdullah Bey'in oğlu olan Ömer Efendi, müderris, dersiâmlık, ders vekilliği ve mabeyn-i hümayun hocalığı yapmıştır. Hâce-i şehriyarî yani padişah hocası olduğu için danışmanlık vazifesi yapar ve ders vermeye vakti olmazdı. Nitekim Sultan Abdülmecid'in istişare meclisi olan Meclis-i Umumi Meşihat'te Ömer Efendi'nin de bulunduğu belirtilmektedir. Buna rağmen Sultan Abdülmecid, medrese talebelerinin isyanıyla ilgili konuda hocasının sözlerini devlet işlerine müdahale olarak görmüş ve onu sert bir dille uyarmıştır. Ömer Efendi, 1267 (1851) senesinde vefat etmiş ve Üsküdar'da defnolunmuştur. Saygın kişiliğinden dolayı nişan-ı hümayun

²⁸⁶ Nuri Özcan, "Ahmed Kâmil Efendi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/96.

²⁸⁷ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması*, 209.

²⁸⁸ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/433; Metin Gündoğdu, *Osmanlı Sarayında Mûsikîşinâs İmam-ı Sultânîler* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 98.

²⁸⁹ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması*, 209.

²⁹⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/433.

verilen Ömer Efendi, II. Mahmud döneminde yapılan sınavlar için bir risale hazırlamıştır.²⁹¹

3.17. Sultan Abdülaziz'in Hocası: Hasan Fehmi Efendi

İlgınlı Osman Efendi'nin oğlu olan Hasan Fehmi 1210'da (1795/96) Akşehir'de doğmuştur. İlk tahsilini Akşehir'de yapan Hasan Fehmi Efendi, Konya'da eğitim görmüştür. Daha sonra ilim tahsili için İstanbul'a gitmiş, Vidinli Mustafa Efendi'den ders almıştır. Bu sırada açılan ruûs imtihanında birinci olarak Ayasofya Camii'nde ders vermeye başlamış ve bu derslerdeki başarısıyla dikkati çekerek Şehzade Abdülaziz'in hocalığına tayin edilmiştir. 1263'te (1847)²⁹² ibtidâ-i hâric müderrisliğine başlamış, sırasıyla Mûsıla-i Sahn müderrisliğine kadar yükselmiş ve ders vekilliği yapmıştır. Bu görevlerinden sonra Sultan Abdülaziz (1861-1876) devrinde muallim-i sultânî olmuştur.²⁹³ 3 Recep 1280 (16 Aralık 1863) tarihli bir irâde-i seniyyede Hasan Fehmi Efendi için hâce-i şehriyâri unvanı kullanıldığı görülmektedir.²⁹⁴ Daha sonra şeyhülislâmlık makamına atanınca iki unvanı birlikte taşıdığı için "câmiu'r-riyâseteyn" denilmiştir.²⁹⁵

Bu dönemde batıya dönük bir yenileşme çabası olduğundan şeyhülislâmlık makamının hukuk ve eğitim alanındaki yetkileri kısıtlanmıştı. Hasan Fehmi Efendi bununla mücadele etmeye çalışsa da engellenmiştir. *Mecelle*'yi derlemeye çalışan ulemâ, hem şeyhülislâm ve yakınları tarafından tazyik görmüş hem de batı destekçilerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Konuya ilişkin yaşanan bir hadise şu şekilde aktarılmaktadır; Cemâleddîn-i Efganî, Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine 1870'te İstanbul'a gelmiştir. O dönem medreseye alternatif gibi görülen Dârülfünun'a katılmış ve bir konuşma yapmıştır. Nitekim buna Hasan Fehmi Efendi ve medrese mensupları tepki göstermiştir. Bunun üzerine bir de Efganî Meclis-i Maârif üyesi seçilip fikirlerini sunmaya başlayınca şeyhülislâmın kendisine olan tepkisi hatta düşmanlığı artmıştır. Hasan Fehmi Efendi'nin onu tekfir etmesine ve halkı onun aleyhine kışkırtmasına sebep olan olay ise Efganî'nin halka açık bir konferansta

²⁹¹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/600-601; Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 208-210.

²⁹² İpşirli ve Çelebi, "Hasan Fehmi Efendi", 320.

²⁹³ Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, 211.

²⁹⁴ BOA, *İrade-i Dâhiliye (İ.DH)*, nr. 519/35360. Belgenin aslı için bk. Ek.

²⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, 148.

felsefeyi ve nübüvveti sanat olarak sayması olmuştur. Şeyhülislâmlığı siyasî çalkantılar içerisinde geçen Hasan Fehmi Efendi, bu çalkantılar sonucu azledilerek Medine'ye gönderilmiş ve orada vefat etmiştir. Birçok eseri bulunan Hasan Fehmi Efendi, bu eserlerinden *el-Kasîdetü'l-'Azîziyye*'yi Sultan Abdülaziz'e sunmuştur. Ruus imtihanına girecek adaylar için ise bir risâle hazırlamıştır.²⁹⁶

²⁹⁶ İpşirli ve Çelebi, "Hasan Fehmi Efendi", 321-322.

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti, yarım asrı aşkın hüküm sürmesini, biraz da devlet yönetimini teşkilatlar üzerinden gerçekleştirmesine borçludur. Askerî teşkilat orduyla, kalemiye bürokrasiyle, ilmiye ise yargı, diyanet ve eğitim ile ilgilenmiştir. İلميye teşkilatının başı olan müessese önceleri müftülük olarak adlandırılan şeyhülislâmlıktır. Bu kurumun başındaki şeyhülislâm, fetva işleriyle meşgul olur ve ilmiye atamalarıyla ilgilenirdi. Osmanlı'da yöneticiler ilme ve âlimlere değer verdiği gibi Hz. Peygamber'e ve onun âline hürmet ederlerdi. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde padişah tarafından Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri araştırmak maksadıyla bir görevli tayin edilirken daha sonra nakîbüeşraflık adıyla bir kurum geliştirilmiştir. İلميye teşkilatında bulunan bir diğer kurum olan kazaskerlik, ordudaki davalara bakmak amacıyla kurulmuştu. Daha sonraları kazaskerler mülâzemet sisteminin hakkıyla yürütmesi için çalışmışlar ve Dîvân-ı Hümâyün'da üye olarak bulunmuşlardır. İلميye mesleği mensuplarından olan müderrisler ise medresede talebelere ders okutan ve onlardan sorumlu olan kişilerdir. İلميye teşkilatındaki diğer bir kurum olan müneccimbaşılık, takvimlerin hazırlanması hususunda önemli bir yer tutmaktadır.

İلميyenin içerisinde yer alan kurumlardan biri de muallim-i sultânîliktir. Bu müessese hakkındaki bilgilere ilk olarak Fatih Kanunnâmesi'nde rastlanmaktadır. Burada padişah hocasının ulemanın başı olduğu ve vezirlerin üstünde yer aldığı geçmektedir. Aynı kanunnâmede padişahın bayramlarda hocasına karşı ayağa kalkması gerektiği yazılmıştır. *Telhîsü'l-Beyan fî Kavânin-i Âli Osman*'da ise sadrazamın muallim-i sultânîden her zaman üstün olamayacağı kaydedilmiştir. Yine bu kanunnâmede padişah hocaları arasında meşhur olanlarının şeyhülislâmın önüne geçtiği yazılmıştır. Örneğin Hoca Sâdeddin Efendi'nin ününün ve nüfuzunun dönemin şeyhülislâmından daha fazla olduğu belirtilmiştir. Saray teşkilatı içerisinde birun halkından sayılan muallim-i sultânîler, şeyhülislâmlığa tayin edilirlerse iki büyük makamı taşıdıklarından dolayı "câmiu'r-riyâseteyn" unvanı alırlardı. III. Mehmed'in hocası Hoca Sâdeddin Efendi, II. Mustafa'nın hocası Seyyid Feyzullah Efendi ve Sultan Abdülaziz'in hocası Hasan Fehmi Efendi bu unvanı almışlardır.

Muallim-i sultânîlerin devlet teşrifatındaki yerleri, onların derecelerini de göstermektedir. Osmanlı'da cülus merasimi, bayram, düğün ve sünnet törenlerinde devlet erkânı arasında belli bir sıra gözetilmekteydi. Örneğin III. Mehmed'in cülüs

merasiminde devlet erkânı ve ulemâ arasından ilk olarak Hoca Sâdeddin biat etmişti. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yapılan bir sünnet töreninde Sadrazam İbrahim Paşa kendi yeri olan padişahın sağına şeyhülislâmı, soluna ise Muallim-i Sultânî Hayreddin Efendi'yi oturtmuştur.

Muallim-i sultânîler, padişah tarafından şehzadelikleri döneminde kendilerine ders veren hocaları arasından seçilirdi. Bu hocalar şehzadelere genellikle Kur'an-ı Kerîm, tecvid ve kıraat talimi yaparlardı. Bazı hocalar atabey gibi sancağa çıktığında, şehzadeye danışmanlık yapardı. Padişah olduktan sonra ise hocanın vazifesi padişaha dini, siyasî ve idarî konularda danışmanlık etmektir. Muallim-i sultânîler, dini açıdan padişaha peygamber adabını öğretmekle, padişahı zevk ve sefaya dalmaktan korumakla, sultanların menkıbelerini anlatmakla ve güzel yazı konusunda uyarmakla yükümlüydü. İdarî bakımdan da padişahın istişare meclisinde bulunur, toplumsal veya askerî konularda fikirlerini sunarlardı. Siyasî yönden ise muallim-i sultânîler zaman zaman padişah ile önemli şahıs veya devlet adamları arasında elçilik yaparlardı. Bunların dışında padişahla sefere katılırlar ve padişaha destek olurlardı. Özellikle Fatih'in hocası Akşemseddin ile III. Mehmed'in hocası Hoca Sâdeddin Efendi katıldıkları savaşın seyrini değiştiren muallim-i sultanîlerden olmuştur. Akşemseddin hem padişahı hem de orduyu zafer için yüreklendirmiştir. Hoca Sâdeddin ise III. Mehmed tam savaştan vazgeçecekken padişahı önceki sultanların ahvalini anlatmak suretiyle cesaretlendirerek zafer kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır. Padişahlar hocalarını seferlerde olduğu gibi seyhatlerde de yanlarından ayırmamışlardır. Sultan Abdülaziz, Avrupa ve Mısır seyhatlerine hocası Hasan Fehmi Efendi'yi yanında götürmüştür. Padişah hocasının diğer bir görevi de ilmiye mensuplarını denetim altında tutmak ve ehil olmadığı halde göreve gelenleri tespit edip hatır gözetmeksizin padişaha iletmektir. Muallim-i sultânîlerin ayrıca sadrazam ve vezirlerin makamlarına yakışmayan hareketleri olduğunda bunları gizlice padişaha bildirmekle görevli oldukları anlaşılmaktadır. Ulemâ sınıfına mensup olan muallim-i sultânîler arasında müderrislik, kâdılık, Anadolu kazaskerliği, Rumeli kazaskerliği ve şeyhülislâmlık görevlerini icra edenler de bulunmaktadır. Örneğin Cinci Hüseyin Efendi, İstanbul kadılığı ile birlikte padişah hocalığı görevini de ifâ etmiştir.

Muallim-i sultânîler arasından Hoca Sâdeddin Efendi, Aydınlı Mustafa Efendi, Amasyalı Ömer Efendi gibi hocalar döneminin şeyhülislâmının önüne geçmişler,

ilmiye tayinlerinde tek yetkili olmuşlardır. Hoca Sadeddin Efendi, Cinci Hüseyin, Akşehirli Ömer Efendi ve Seyyid Feyzullah Efendi ise padişahın hürmet ve sevgisinden faydalanarak devlet işlerine müdahale etmişlerdir. Örneğin Hoca Sâdeddin Efendi, III. Mehmed devrinde anlaşılamadığı şeyhülislâmın azledilmesi için uğraşmış, sadrazam azil ve tayin işlerine karışmıştır. Bu sebeple devlet erkânı içerisinde en büyük destekçisi olan Valide Safiye Sultan'la dahi arası açılmıştır. Cinci Hüseyin Efendi ise Sultan İbrahim'i nüfuzu altına alarak anlaşılamadığı paşaların azline sebep olmuştur. İlmiye tayinlerinin yanında mimarbaşılık gibi çeşitli grupların tayinlerine de yetkisi dışında müdahale etmiştir. Seyyid Feyzullah Efendi de padişahı nüfuzu altına alarak sadrazam tayin ve azillerine dahi müdahale etmiştir. Liyakat gözetmeksizin yakınlarını yüksek makam ve mevkilere getiren Seyyid Feyzullah Efendi, sultandan oğlunun kendisinden sonra meşihât makamına gelmesi için ferman çıkarılmasını istemiştir. Akşehirli Ömer Efendi ise Sultan Abdülmecid'in istişare meclisinde medrese talebelerinin isyanıyla ilgili meselede müdahale etmeye çalışmış fakat Sultan Abdülmecid onu engellemiştir.

Muallim-i sultânîlerin gelirlerini incelediğimizde, onların günlük ihtiyaçlarının bizzat padişah tarafından karşılandığı ve arpalık haslarının bulunduğu görülmektedir. Bunun dışında cülus bahşişi, göreve gelirken verilen hediyeler, yabancı elçilerin veya devlet adamlarının hediyeleri de onların gelirleri arasındaydı. Bu gelirlerle yetinmeyen bazı padişah hocalarının ise adları rüşvet iddialarına karışmıştır.

Tarihi seyir bakımından muallim-i sultânîleri incelediğimizde ilk tespit edilen hâce-i sultânî, Çelebi Mehmed'in hocası Sofi Bayezid, sonuncusu ise Sultan Abdülaziz'in hocası Hasan Fehmi Efendi olduğunu görürüz. Bu tarihi süreçte Fatih'in hocaları önemli yer tutmaktadır. Muallim-i sultânîliği zirveye taşıyan ise III. Murad ve III. Mehmed'in hocası Hoca Sadeddin Efendi'dir. Ondan sonra muallim-i sultânîlik devlet yönetiminde nüfuz sahibi bir kurum haline gelmiştir. Sultan İbrahim döneminde padişah, hocası Cinci Hüseyin Efendi'nin etkisinden çıkamayacak duruma gelmiştir. II. Mustafa'nın hocası Seyyid Feyzullah döneminde ilmiye mensupları, vezirler, hatta veziriazam, padişah hocasına danışmadan iş göremez olmuştur. Nitekim Seyyid Feyzullah Efendi'nin hazin bir sonla vefat etmesi sonucu muallim-i sultânîlik kurumu önemini yitirmeye başlamıştır. Muallim-i sultânîliğin önemini kaybetmesinden sonra padişahların kendilerine hat hocası tayin ettikleri görülmektedir. III. Ahmed'in huzur

derslerini düzenli hâle getirmesinin ardından padişahların bir de huzur dersleri veren hocaları olmuştur. Bu dersler sayesinde padişahlar ilim meclislerinden istifade etmişlerdir. Sultan Abdülaziz'in hocası ve şeyhülislâmı Hasan Fehmi Efendi'den sonra padişahlara ders veren ve padişah hocası sıfatını taşıyan olmamıştır.

Sonuç olarak, Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs eden bu makam ve bu makamın mensupları Osmanlı tarihini etkilemiştir. Osmanlı devlet yönetiminde söz sahibi olan muallim-i sultânîler, devletin siyasî ve idarî yönden güçlenmesine katkı sunmuşlardır. Bu bağlamda muallim-i sultânîlerin hayat hikâyelerinden önemli örneklerin çıkarılabileceği âşikârdır. Bu çalışmanın yanı sıra şehzade hocalarının da bilimsel çalışmalara konu edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

- Devlet Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asafî/Divan-ı Hümayun Sicilleri/Mühimme Defterleri*, nr. 62/208; 72/128.
BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (Mad.d)*, nr. 6259.
BOA, *İrade-i Dâhiliye (İ.DH.)*, nr. 519/35360.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d)*, nr. 274.
TSMA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları (TSMA.e)*, nr. 284/13.

MATBU KAYNAKLAR

- Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyan fî Kavânin-i Âli Osman*. Haz. Sevim İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
Kanunnâme-i Âli Osman. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.
Mecdî Mehmed. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü'ş-Şekâik*. nşr. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. 4 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
Naîmâ Mustafa. *Târîh-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyin fî hülâsati ahbârî'l hâfikayn)*. 5 cilt Haz. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
Nev'îzâde Atâî. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti'ş-Şekâik*. nşr. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları 1989.
Selânîkî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânîkî*, çev. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
Solakzade Mehmed Hemdemî Efendi. *Solakzâde Tarihi*. Haz. H. Halit Atlı. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2016.
Şeyhî Mehmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. nşr. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları 1989.

ARAŞTIRMALAR

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. "Halîmî Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 15/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
Açıkgöz, Fadime Ünyay. "154 Numaralı Pişkeş Defterine Göre Padişah Ve Şehzadelere Takdim Edilen İlmî Kitaplar (1675)". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/3 (Aralık 2019), 155-168.
Afyoncu, Erhan. "Müşâherehorân". *DİA*. 32/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
Akgündüz, Murat. "Osmanlı Padişahlarını Yetiştiren Hocalar: Muallim-i Sultânîler". *İstem Dergisi* 5/9 (2007), 49-60.
Akgündüz, Murat. "Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri". *Harran İlahiyat Dergisi* 5 (Haziran 1999): 249-254.
Alaca, Hanife. Osmanlı'da Vakıf ve Hayırseverlik: "Valide Sultan Vakfı'ndan 1663 Yılında Medine'ye Gönderilen Surre Örneğinde", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (Haziran 2021), 130-145.
Altuntaş, Zeynep. *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
Alptekin, Coşkun. "Atabeg". *DİA*. 4/38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
Arı, M. Salih. "Osmanlılar'da Şeyhülislâmlık Müessesesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 1994), 170-178.
Atik, Kayhan. "Osmanlı Aydınlarında Siyasi Muhalefet Geleneği (Siyasetnameler Örneğinde 16.-18. Yüzyıllar)". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (Temmuz 2022), 395-422.

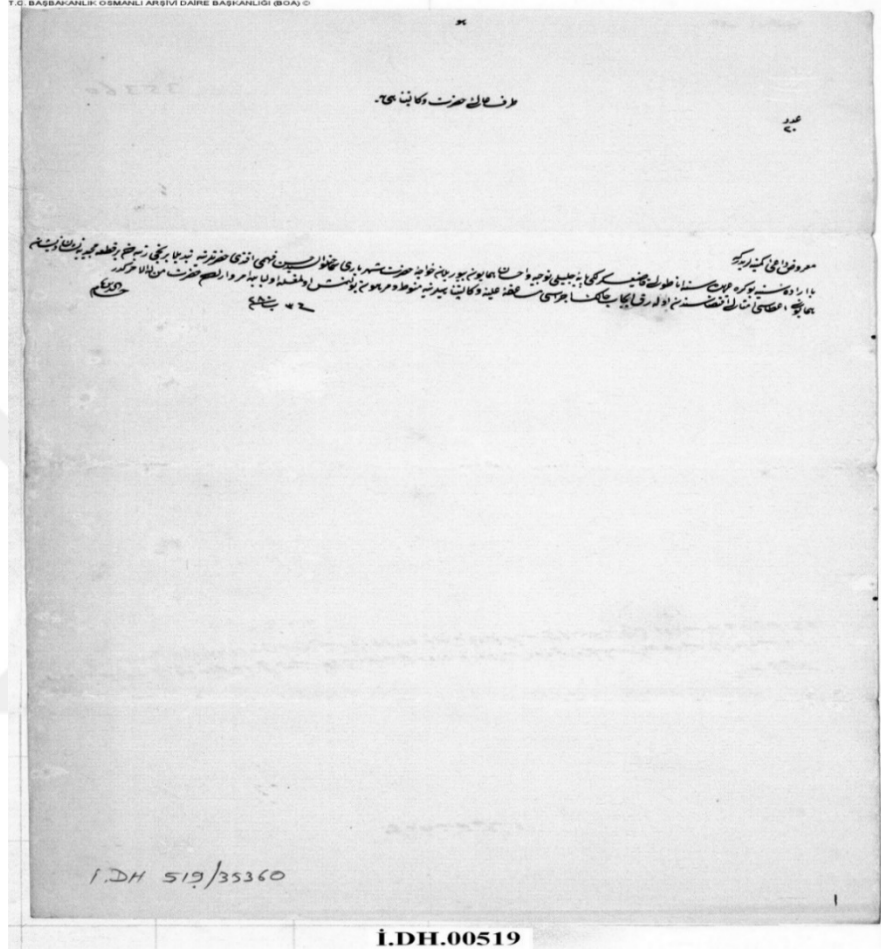
- Aydüz, Salim. “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık Müessesesi”. *Belleten Dergisi* 70/257 (Nisan 2006), 167-264.
- Aydüz, Salim. “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık”. *Osmanlı Bilimi ve Araştırmaları Dergisi* (1995), 159-207.
- Bağ, Ahmet Rauf. *Safranbolu Kileciler Konağı Koruma Projesi*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Buzpınar, Tufan. “Nakîbüleşraf”. *DİA*. 32/322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çiftçi, Mehdi. *Süleymaniye Dârülhadisî (XVI-XVII. Asırlar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Doğan, Kadir Caner. “Osmanlı Devleti Klasik Çağında Kadılık Kurumu Ve Fonksiyonları”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6/4 (Nisan 2019), 34-40.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (Mayıs 2005), 417-440.
- Eyice, Semavi. “Kasım Ağa”. *DİA*. 24/539-540. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Fazlıoğlu, İhsan. “Mîrim Çelebi”. *DİA*. 30/160-161. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Göçmen, Muammer. “Üstüvânî Mehmed Efendi”. *DİA*. 42/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Gündoğdu, Metin. *Osmanlı Sarayında Müsikişinâs İmâm-ı Sultânîler*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- “Hoca”. *DİA*. 18/186-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Işık, Ayhan. “Nakîbüleşraflık Müessesesi’nin Tarihî Serüveni”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 23 (2014), 60-65.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: IRRICA, 1998.
- İpşirli, Mehmet. “Huzur Dersleri”. *DİA*. 18/441-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İpşirli, Mehmet. “İslahat”. *DİA*. 19/170-174. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- İpşirli, Mehmet. “İlmiye”. *DİA*. 22/141-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İpşirli, Mehmet. “Kazasker”. *DİA*. 25/140-143. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- İpşirli, Mehmet. “Naîmâ”. *DİA* 32/316-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislâm”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. 39/91-96.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)”. *Belleten Dergisi* 232 (Aralık 1997), 61/597-599.
- İpşirli, Mehmet ve İlyas Çelebi. “Hasan Fehmi Efendi”. *DİA*. 16/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- İpşirli, Mehmet. “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Dergisi* 1/1 (1994), 139-277.
- İpşirli, Mehmet, “Müderis”. *DİA*. 31/467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İpşirli, Mehmet. “Mülâzemet”. *DİA*. 31/536-537. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İpşirli, Mehmet. “Selânîkî Mustafa Efendi”. *DİA*. 36/358. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Karaca, Filiz. “Teşrifat”. *DİA*. 40/570-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Konyalı, İ. Hakkı. “Çeşme, Çeşme’de Kanûnî’nin Eşsiz Bir Kitabesi, Çeşme Kervansarayı”. *Vakıflar Dergisi* 6 (2006), 163-171.
- Koç, Aylin. “Sinan Paşa”. *DİA*. 37/229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Köprülü, Orhan F. ve Mustafa İsmet Uzun. “Akşemseddin”. *DİA*. 2/299-302. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Köse, Saffet. “Hocazâde Muslihuddin Efendi”. *DİA*. 18/207-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Kut, Günay. “Ahmed Paşa, Bursalı”. *DİA*. 2/111-112. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- “Müneccimbaşı”. *DİA*. Ankara: TDV Yayınları. 1 Ekim 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/munecimbasi>
- Öz, Mustafa. “Ehl-i Beyt”. *DİA*. 10/-498-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özcan, Abdülkadir. “Hüseyin Efendi, Cinci Hoca”. *DİA*. 18/541-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özcan, Abdülkadir. “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”. *DİA*. 26/260-263. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özcan, Abdülkadir. “Lala Şâhin Paşa”. *DİA*. 27/77-78. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, Abdülkadir. “Mehmed Süreyyâ”. *DİA*. 28/527-529. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, Abdülkadir. “Mustafa Paşa, Tekirdağlı”. *DİA*. Ek-2/324-325. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Özcan, Abdülkadir. “eş-Şakâ’iku’n-Nu‘mâniyye”. *DİA*. 38/485. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Almıla Gökçe. “XVI. Yüzyılda Bana Kazasında Vergi Muâfiyeti Uygulaması”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8/4 (Aralık 2021), 1406-1421.
- Özcan, Nuri. “Ahmed Kâmil Efendi”. *DİA*. 2/96. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özcan, Tahsin. “Ömer Hulûsi Efendi”. *DİA*. 34/71. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Pazarbaşı, Erdoğan. “Mehmed Efendi, Vanı”. *DİA*. 28/458-459. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sağlam, Nevzat. “Osmanlı Döneminde Sıradışı Bir Kazasker: Hüseyin Efendi ve Yapılan Temlikler”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/5 (Aralık 2021), 608-636.
- Serin, Muhittin. “Hamdullah Efendi, Şeyh”. *DİA*. 15/449-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Şahin, Kamil. “Edebâli”. *DİA*. 10/393-394. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şentop, Mustafa. *Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik Kurumu (XVII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Feyzullah Efendi, Seyyid”. *DİA*. 12/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Turan, Refik. “XVI. Yüzyılda Bir Türk Atabeyi: Hoca Sâdeddin Efendi”. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VI Tebliğler*, ed. İrfan Çalışan (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003), 66-71.
- Turan, Şerafettin. “Hoca Sâdeddin Efendi”. *DİA*. 18/196-198. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 1997.
- Üzüm, İlyas. “Hatibzâde Muhyiddin Efendi”. *DİA*. 16/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Yanar, Ömür. Osmanlı Merkezî İdaresinde Siyasi Güçler Dengesi Bağlamında Şeyhülislâm (16. Yüzyıl Sonlarından 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar). *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 33 (Haziran 2022), 54-71.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Molla Gürânî”. *DİA*. 30/248-250. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Yılmaz, Ziya. “İsmâil Paşa, Nişancı”. *DİA*. 23/119-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yurdaydın, Hüseyin. “Türkiye’nin Dinî Tarihi ile İlgili Notlar- I: Üstüvânî Risalesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962), 71-78.
- Yüksel, Ali Osman. “İbnu’l-Cezeri’nin Tayyibetu’n-Neşr’i ve Özellikleri”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1995), 275-323.

EK: Sultan Abdülaziz Döneminde Hasan Fehmi Efendi'nin Hâce-i Şehriyârî Olarak Zikredildiği Belge

Taraf-ı Âlî-i Hazret-i Vekâletpenâhî'ye.

Marûz-ı dâi-i kemîneleridir ki;

Ba irâde-i seniyye, bu kere uhdesine Anadolu Kazaskerliği pâye-i celîli tevcîh ve ihsân-ı hümayûn buyrulan hâce-i hazret-i şehriyârî semâhatlü es-Seyyid Hasan Fehmi Efendi hazretlerine tebdîlen birinci rütbeden bir kıt'a Mecidiye nişân-ı zîşân-ı hümayunu itâsı emsâli iktizasından olarak îcâb-ı hâlin icrâsı müsâafe-i aliyye-i vekâlet penâhilerine menût ve merhun bulunmuş olmakla ol babda emr u irâde hazreti men lehül emrindir. Fi 3 Recep Sene (1)280. Hüsameddin.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ÇAM İNAN, Kamile
Uyruğu : T.C
Medeni hali :Evli

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları	
Lisans	Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	26/06/2019
Lise	Mesleki Açıköğretim İmam Hatip Lisesi	02/06/2014
İş Deneyimi	Ankara Keçiören Halkeğitim Merkezi Kur'an Kursu Öğreticiliği (2019-2020 Eğitim Yılı 1. Dönem) Ankara Özel Data Koleji Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği (2019-2020 Eğitim Yılı 2. Dönem/2020-2021 Eğitim Yılı)	

